

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

JEKATERINA LIPUNOVA
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

SPECIALAUS LIUDYTOJO SAMPRATA BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:
prof. dr. Raimundas Jurka

Vilnius, 2014

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SPECIALAUS LIUDYTOJO SAMPRATA	6
1.1. Liudytojo procesinio teisinio statuso prigimtis baudžiamajame procese	6
1.2. Įtariamąjo procesinio teisinio statuso prigimtis baudžiamajame procese	10
1.3. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip konstitucinė procesinė garantija	12
1.4. „Specialaus“ liudytojo instituto atsiradimo prielaidos	16
1.5. Specialaus liudytojo sąvoka ir jo atribojimas nuo liudytojo ir įtariamąjo.....	21
2. SPECIALAUS LIUDYTOJO PROCESINIO TEISINIO STATUSO PROBLEMATIKA	24
2.1. Specialaus liudytojo statuso atsiradimas baudžiamajame procese	24
2.1.1. Negalimumas suformuluoti asmeniui įtarimą kaip faktinis specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese pagrindas	25
2.1.2. Prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką bei asmens sutikimas kaip juridinio specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese pagrindo elementai	28
2.2. Specialaus liudytojo statuso realizavimas baudžiamajame procese	32
2.2.1. Specialaus liudytojo apklausos ypatumai	32
2.2.2. Specialaus liudytojo procesinės teisės	35
2.3. Specialaus liudytojo statuso pabaiga baudžiamajame procese	41
2.3.1. Pranešimo apie įtarimą įteikimas	42
2.3.2. Apklausa liudytoju bendra tvarka.....	43
2.3.3. Ikitiesminio tyrimo nutraukimas	45
3. SPECIALAUS LIUDYTOJO INSTITUTO PRAKTINĖ REIKŠMĖ BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ	48
3.1. Specialus liudytojas – baudžiamąjo proceso dalyvis „artimas įtariamajam“	48
3.2. Praktinė situacija Lietuvoje. Empirinio tyrimo rezultatų apžvalga	52
IŠVADOS	62
PASIŪLYMAI	64
LITERATŪROS SĄRAŠAS	65
SANTRAUKA	69
SUMMARY	70
PRIEDAS	71

IVADAS

Draudimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką yra viena iš esminių tarptautiniu mastu pripažintino bei nacionalinių teisės aktų saugotino draudimo versti asmenį duoti parodymus prieš save principo¹ įgyvendinimo formų. Asmuo, kuris savo sutikimu duoda parodymus kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, vadinamas „specialiu liudytoju“. Taigi, specialiu liudytoju gali būti apklausiamas asmuo, kuris nėra tiek kaltas, kaip įtariamasis, tačiau nėra tiek nekaltas, kaip liudytojas. Baudžiamojo proceso įstatyme teisės normos, reglamentuojančios specialaus liudytojo apklausos ypatumus, yra patalpintos liudytojo skirsnyje, tačiau pastebėtina, kad šiuo metu nėra vieningos nuomonės dėl šio proceso dalyvio procesinės teisinės padėties (pvz., mokslinėje literatūroje pasitaiko teiginys, kuomet specialus liudytojas vadinamas „netiesioginiu įtariamuoju“²).

Darbo mokslinis naujumas. Darbo mokslinį naujumą sąlygoja tai, kad: pirma, jame išsamiai nagrinėjama specialaus liudytojo statuso problematika ne tik jam artimų subjektų – liudytojo ir įtariamojo – kontekste, bet ir analizuojant jo paties savarankišką subjektiškumą bei akcentuojant svarbius probleminius aspektus; antra, siūlomi kai kurie esamo teisinio reguliavimo koregavimai, kurie galėtų padėti išvengti praktinių problemų taikant specialaus liudytojo institutą; trečia, bandoma apibrėžti specialaus liudytojo procesinę teisinę padėtį bei nustatyti instituto praktinę reikšmę.

Darbo temos aktualumas ir problematika. Šiuo metu specialaus liudytojo procesinė teisinė padėtis yra tarpinė tarp liudytojo ir įtariamojo. Šio instituto reglamentavimas yra minimalus, kas, savo ruožtu, suponuoja pakankamai didelį nekonkretumą susiduriant su asmenimis, turinčiais specialaus liudytojo statusą procese. Atkreiptinas dėmesys, jog žmogaus teisių apsaugos prasme gali būti įžvelgiami net tam tikri pažeidimai, kadangi specialiam liudytojui beveik nėra užtikrinamos procesinės garantijos, o yra numatytos tik kelios procesinės teisės, kurių realizavimas nėra garantuojamas įstatymo leidėjo. Manytina, kad tokia neaiški specialaus liudytojo teisinė padėtis sąlygoja tam tikrus nesklandumus taikant aptariamo instituto normas praktikoje. Atsižvelgiant į tai, jog specialaus liudytojo institutas yra efektyvi priemonė siekiant kovoti su esama didele praktine problema – pertekliniu įtarimų formulavimu bei asmenų pripažinimu įtariamaisiais – specialaus liudytojo procesinis teisinis statusas reikalauja didesnio tiek mokslininkų, tiek įstatymo leidėjo dėmesio. Būtent todėl specialaus liudytojo samprata baudžiamajame procese yra šių dienų aktualija, stokojanti išsamesnės mokslinės analizės.

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

² Kilinskas V. Ikteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. Teisė. 2005, Nr. 57. [p. 55]

Darbo tyrimo objektas – tai specialaus liudytojo samprata baudžiamajame procese, kuri apima specialaus liudytojo teisinę prigimtį, procesinio teisinio statuso problematiką. Ne mažiau svarbi tyrimo objekto dalis yra ir specialaus liudytojo teisinė padėtis bei instituto praktinė reikšmė baudžiamajame procese.

Tyrimo dalykas – tarptautinės ir nacionalinės teisės normos, reglamentuojančios darbo temai aktualius klausimus, taip pat specialioji literatūra, kurioje pateikiamos mokslininkų nuomonės, teismų bei esama teisėsaugos institucijų darbo praktika.

Darbo tikslas – kompleksiskai išnagrinėti specialaus liudytojo sampratą baudžiamajame procese, jo teisinės padėties teorinius bei praktinius pagrindus, turinčius įtakos šio subjekto statuso realizavimui.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Aptariant liudytojo ir įtariamojo teisinę prigimtį baudžiamajame procese bei specialaus liudytojo instituto atsiradimo prielaidas apibrėžti specialaus liudytojo sąvoką bei jo atribojimo nuo kitų subjektų kriterijus;
2. Atskleisti specialaus liudytojo procesinio teisinio statuso turinį analizuojant jo pradžią, įgyvendinimą ir pabaigą, kartu akcentuojant probleminius aspektus;
3. Apibūdinti specialaus liudytojo teisinę padėtį bei nustatyti instituto būtinumą baudžiamajame procese nagrinėjant mokslininkų nuomones, teisės normų dispozicijas bei įvertinant praktinę situaciją Lietuvoje.

Tyrimo praktinė reikšmė. Tyrimas ir jo rezultatai yra svarbus žingsnis specialaus liudytojo instituto ir jo esamo reglamentavimo tobulinimo prasme. Tyrime atlikta analizė, pateikiami samprotavimai bei formuluojami teiginiai, taip pat išvados ir pasiūlymai galėtų būti panaudojami siekiant įvertinti ir taikyti specialaus liudytojo institutą atsižvelgiant į tam tikras problemines jo sritis. Be to, šis tyrimas padeda suvokti aptariamo instituto prigimtį ir esmę, jo potencialą, kas, savo ruožtu, galėtų turėti įtakos dažniausiai skeptiškam praktikų požiūriui į specialų liudytoją kaip proceso dalyvį, ir atitinkamai nulemti intensyvesnę šio instituto panaudojimą. Tokiu būdu būtų galima išvengti ydingos praktikos – perteklinių ir nepagrįstų įtarimų kūrimo. Taip pat tyrimas galėtų būti pagrindu būtiniams baudžiamojo proceso įstatymo pakeitimams.

Tyrimo hipotezė. Specialaus liudytojo institutas baudžiamajame procese yra pagrįstas ir aktualus, tačiau reikalauja detalesnio reglamentavimo, kadangi esamas yra pernelyg nekonkretus, kas gali lemti potencialius procesinius pažeidimus.

Darbo metodologija. Darbas organizuotas remiantis šiais tyrimo metodais: *lyginamasis*, kuris naudojamas analizuojant Lietuvos ir tarptautinių teisės aktų normas, taip pat teorinį bei praktinį požiūrį į nagrinėjamą temą, pateikiant mokslinį, teismų bei subjektyvų vertinimus;

lingvistinis, kurio pagalba atskleidžiamas Lietuvos ir tarptautinių teisės aktų normų turinys, taip pat aiškinamos mokslininkų nuomonės; *dokumentų analizės*, taikomas aptariant Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijas; *sisteminės analizės*, kurio dėka yra dėstomas visas darbas, nagrinėjant specialaus liudytojo sampratą bei institutą; *anketavimo (empirinis)*, kurio metu sudarytos anketos³ su 10 klausimų (8 iš kurių – testo formos, 2 – atviro tipo), išdalintos ir gautos iš 75 respondentų (25 – iš prokurorų ir 50 – iš pareigūnų); *apibendrinimo*, kuris leidžia akcentuoti aktualiausius aspektus, suformuluoti pagrindinius teiginius, pateikti išvadas.

Darbo pagrindiniai šaltiniai. Darbo pagrindiniai šaltiniai yra Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymas, kiti teisės aktai, tarptautiniai teisės aktai, reglamentuojantys darbo temai aktualius klausimus, baudžiamojo proceso teisės mokslinė literatūra, Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Lietuvos teismų praktika, atlikto empirinio tyrimo duomenys. Akcentuotinos yra tokių autorių, kaip R. Jurkos, R. Merkevičiaus, M. Gušauskienės, E. Losio, L. V. Golovko ir kt. nuomonės.

Darbo struktūra. Darbo struktūrą sudaro įvadas, trys skyriai, kuriuos sudaro poskyriai ir skyreliai, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas, santrauka lietuvių bei anglų kalbomis ir priedas. *Pirmame skyriuje* siekiama apibūdinti specialaus liudytojo sampratą, kuri analizuojama per liudytojo ir įtariamojo institutus. Taip pat nagrinėjamas draudimo versti duoti parodymus prieš save principas kaip specialaus liudytojo instituto atsiradimo prielaida. *Antrajame skyriuje* nagrinėjami specialaus liudytojo procesinio teisinio statuso probleminiai aspektai: šio statuso pradžia, realizavimas ir pabaiga. *Trečiasis skyrius* yra skirtas tikslesnės specialaus liudytojo teisinės padėties nustatymui bei praktinės situacijos Lietuvoje įvertinimui. Šiame skyriuje aptariami atlikto empirinio tyrimo – anoniminio anketavimo – rezultatai.

³ Anketos pavyzdys yra pateiktas darbo prieduose. (*autorės pastaba*)

1. SPECIALAUS LIUDYTOJO SAMPRATA

1.1. Liudytojo procesinio teisinio statuso prigimtis baudžiamajame procese

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – Lietuvos Respublikos BPK) 78 str. dispozicija⁴ leidžia suformuluoti pakankamai siaurą liudytojo sąvoką. Pagal šią nuostatą liudytojas yra kiekvienas asmuo, kuris gali žinoti kokių nors aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ar bylai išspręsti. Aptariamoms baudžiamojo proceso įstatymo nuostatos komentare⁵ šis apibrėžimas yra šiek tiek išplečiamas paaiškinamais, kad baudžiamajame procese liudytoju pripažįstamas asmuo, kuris matė ar kitaip suvokė su tiriamu įvykiu susijusius faktus, įvykius arba reiškinius, bei gali tai patvirtinti duodamas atitinkamus parodymus. Remiantis tokiu apibrėžimu galima apibūdinti, kad pirma asmuo tampa liudininku buitine prasme (pamato ar kitaip suvokia tam tikrus faktus, įvykius, reiškinius), ir tik vėliau, atsiradus tam tikrai juridinei prielaidai, jam yra suteikiamas liudytojo statusas baudžiamąja procesine teisine prasme.

Ši juridinė prielaida yra numatyta minėtoje Lietuvos Respublikos BPK nuostatoje, kurioje nustatyta, kad asmuo įgyja liudytojo statusą baudžiamąja procesine teisine prasme tik tuomet, kai jis yra šaukiamas į apklausą kaip toks proceso dalyvis. Tokio šaukimo pagrindas, savo ruožtu, yra tam tikri duomenys, leidžiantys manyti, kad šaukiamasis asmuo iš tikrųjų turi tyrimui ar bylos nagrinėjimui naudingos bei reikšmingos informacijos. Šių duomenų šaltiniais gali būti informacija, gauta tiek iš proceso dalyvių ar kitų asmenų, tiek analizuojant tam tikrus dokumentus ar kitus duomenis, tiek atlikus kriminalinės žvalgybos veiksmus.⁶

Taigi, baudžiamojo proceso įstatyme yra formuluojami objektyvūs kriterijai, kurie yra laikomi liudytojo procesinio teisinio statuso tam tikram asmeniui suteikimo juridiniu pagrindu. Tačiau, negalima apsiriboti vien tik formaliu įstatymo leidėjo vertinimu analizuojant asmens tapimo liudytoju baudžiamajame procese prielaidas. Atkreiptinas dėmesys, kad pati nusikalstamos veikos situacija, t. y. tam tikros objektyvios aplinkybės, formuoja tik potencialų liudytoją. Todėl verta pažymėti baudžiamojo proceso teisės mokslininkų išskiriamus subjektyviuosius kriterijus, lemiančius asmens potencialą įgyti liudytojo statusą procese. Esminis momentas yra tas, kad šaukiamasis kaip liudytojas asmuo turėtų pats suvokti tai, kad jis tikrai žino tam tikras aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti, bei atitinkamai gali jas perteikti

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

⁵ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. [p. 205-207]

⁶ Ten pat.

duodamas parodymus apklausos metu.⁷ Remiantis kitų užsienio valstybių baudžiamojo proceso įstatymų nuostatų, reglamentuojančių liudytojo institutą, sisteminė analizė, autorius R. Jurka pateikia dvilypį liudytojo suvokimą: „viena vertus, liudytojas yra tas, kuris, pasak bylos aplinkybių, žino bylai išspręsti reikšmingų aplinkybių, kita vertus, liudytojas yra toks asmuo, kuris savo patirtimi suvokė ir geba duoti parodymus apie jam žinomus faktus“⁸. Būtent asmens situacijos suvokimas ir gebėjimas atitinkamai perteikti suvoktus faktus pripažintini vienu iš esminių elementų, apibrėžiančių liudytojo statuso prasmę.

Šiame kontekste pabrėžtina, kad šaukiant asmenį kaip liudytoją iš esmės formuojama tik galimybė, o ne faktas, jog šis asmuo žino kokią nors reikšmingą informaciją. Tuo tarpu faktas pasitvirtina tik įsiterpiant subjektiškumui, t. y. asmens žinojimui bei galėjimui pateikti savo žinias apklausos metu. Ir tik tuomet galima konstatuoti, kad iš tikrųjų yra juridinis pagrindas suteikti asmeniui liudytojo statusą baudžiamajame procese.

Taigi, pritartina esamai Lietuvos Respublikos BPK 78 str. dispozicijos išplėstai formuluotei: „Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių, ir kuris gali duoti teisingus parodymus apie šias aplinkybes“⁹.

Manytina, kad toks asmens, turinčio liudytojo statusą baudžiamajame procese, apibrėžimas būtų priimtinesnis, kadangi praktikoje, ikiteisminio tyrimo metu, neretai pasitaiko atvejų, kuomet asmenys, atvykę į apklausą kaip liudytojai, ne tik nesuvokia jų šaukimo priežasties, bet taip pat ir neopozicionuoja savęs kaip galinčius žinoti kokios nors naudingos tyrimui informacijos. Tokios „formalių liudytojų“ apklausos būna pakankamai sudėtingos, kadangi apklausiamas asmuo turi vidinį įsitikinimą tuo, kad jis iš tikrųjų niekuo negali padėti, bei sąžiningai tuo tiki. Tad asmuo ne tiek negali savarankiškai interpretuoti bei suteikti jam žinomą informaciją, kiek jis apskritai tokios informacijos nevaldo. Tai, savo ruožtu, yra neatsiejama nuo kiekvieno individo psichinių bei fizinių savybių, kurios lemia kiekvieno mūsų suvokimo lygį. Be to, tokios apklausos turi abejotiną įrodomąją reikšmę, o dažniausiai tampa tik formaliu ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimu.

Vis dėlto kiekvienas šaukiamas kaip liudytojas asmuo formaliai įgyja procesinį teisinį liudytojo statusą, kurio turinį sudaro baudžiamojo proceso įstatyme numatytos jo teisės, pareigos ir jo atsakomybė.¹⁰

⁷ Jurka R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, Nr. 51(43). [p. 103-104]

⁸ Ten pat. [p. 104]

⁹ Ten pat. [p. 105]

¹⁰ Vadovaujantis moksliniam darbui nustatytu tikslu ir iškeltais uždaviniais, šiame poskyryje yra aktualiau atlikti liudytojo pareigų bei atsakomybės analizę. Tuo tarpu mokslinio darbo temai svarbios liudytojo teisės nagrinėjamos kitame šio skyraus poskyryje. (*autorės pastaba*)

Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 1 d. įpareigoja kiekvieną šaukiamą kaip liudytoją asmenį atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, bei duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam yra žinoma, kiek tai yra susiję su reikšmingais faktais. Taigi, pagrindinės liudytojui nustatytos pareigos yra šaukiamam atvykti bei duoti parodymus. Šioje vietoje verta pažymėti, kad pareiga duoti parodymus negali būti suprantama, kaip absoliuti, kadangi įstatymo leidėjas Lietuvos Respublikos 80 str. nustato tam tikras aplinkybes, dėl kurių asmenys negali būti apklausiami, kaip liudytojai, tokiu būdu apibrėždamas tam tikrus liudytojo parodymų turinio rėmus, bei numatydamas atitinkamus liudijimo imunitetus. Vienas svarbiausių liudytojo imunitetų yra baudžiamojo proceso įstatymo reglamentuojamas draudimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie aplinkybes, kurios gali būti susijusios su jo paties galimai padaryta nusikalstama veika.¹¹

Pabrėžtina, kad liudytojas privalo duoti teisingus parodymus. Parodymų teisingumas priklauso nuo to, kaip tiksliai ir išsamiai asmuo suvokia, kaip kokybiškai sugeba perteikti turimą informaciją apklausos metu. Pažymėtina, kad skirtingai, nei nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymams, liudytojo parodymams keliamas ne tik teisingumo, bet ir didesnio objektyvumo reikalavimas.¹² Tai yra natūralu, kadangi tradiciškai liudytoju pripažįstamas asmuo, kuris nėra suinteresuotas bylos baigtimi. Sąlyginai liudytojo parodymai gali būti priskiriami prie kaltinimą ar gynybą grindžiančių duomenų, tačiau pats asmeniškai šis proceso dalyvis neturėtų suteikti privilegijų vienai arba kitai baudžiamojo proceso pusei.

Tęsiant kalbą apie liudytojo parodymus, svarbu paminėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) išaiškinimą vienoje kasacinėje nutartyje. „*Liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytojas turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi. Kaip liudytojas apklausiamas asmuo, galintis pateikti informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes. Liudytojas paprastai apklausiamas apie jam žinomus kitų asmenų veiksmus, kitas nustatant tiesą byloje svarbias aplinkybes; parodymų dalyko nesudaro duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas. Liudytojui negali būti užduodami klausimai, į kuriuos atsakius būtų gauti duomenys, galintys būti pagrindas reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui.*”¹³ Pastebėtina, kad toks liudytojo parodymų dalyko apibūdinimas dar kartą pabrėžia aukščiau minėto liudytojo imuniteto saugojimą bei puoselėjimą.

Taigi, svarbiausia liudytojo pareiga yra duoti teisingus parodymus, kadangi pagrindinė šio proceso dalyvio funkcija yra suteikti visą jam žinomą informaciją ir taip prisidėti prie tiesos

¹¹ Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 d. Šio imuniteto turinys bei jo analizė turi ypatingą svarbą moksliniam darbui, todėl išsamiau jis nagrinėjamas kitame šio skyriaus poskyryje. (*autorės pastaba*)

¹² Jurka R., Randakevičienė I., Juzukuonis S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: „Industrus“, 2009. [p. 102]

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.

nustatymo baudžiamojame byloje. Būtent iš šios pareigos ir kyla įstatyme nustatyta liudytojo atsakomybė, kaip antai, procesinių prievartos priemonių (baudos, atvedinimo, o tam tikrais atvejais – net arešto) taikymas už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus nesant teisėtam tokio elgesio varianto pagrindui. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad atsisakymu duoti parodymus laikomas liudytojo, atvykusio į apklausą, nesutikimas papasakoti apie jam žinomas bylos aplinkybes. Tokiu būdu konstatuojama, kad asmuo atsisako atlikti savo pareigą. Toks pasirinkimas gali būti pateisinamas tik tuomet, kai atsisakoma liudyti teisėtu pagrindu, t. y. tuo atveju, kai pats įstatymo leidėjas suteikia asmeniui imunitetą ir atleidžia jį nuo pareigos liudyti. Tuo tarpu vengimas duoti parodymas suprantamas kaip neatvykimas į apklausą be svarbios priežasties bei kiti „piktybiniai“ veiksmai siekiant nedalyvauti procese.

Pažymėtina ir tai, kad liudytojas privalo duoti tikrus parodymus. Priešingu atveju jis gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 4 d. Kiekvienu atveju, prieš apklausiant asmenį kaip liudytoją, jam pranešama apie tokią jo pareigą, bei įspėjama apie galimos baudžiamosios atsakomybės už jos nevykdymą grėsmę. Melagingais pripažįstami tikrovės neatitinkantys, sąmoningai iškraipyti, taip pat išgalvotais faktais grindžiami parodymai. Pastebėtina, kad sąžiningi liudytojo klydimai negali būti vertinami kaip melagingi parodymai.

Taigi, remiantis aukščiau išdėstyta trumpa liudytojo instituto baudžiamajame procese apžvalga, galima išskirti pagrindinius moksliniam darbui svarbiausius akcentus: liudytojo sąvokos objektyviųjų ir subjektyviųjų kriterijų reikšmė, liudytojo parodymų turinys, liudytojo pareigos: duoti teisingus bei tikrus parodymus, šaukiamam atvykti ikiteisminio tyrimo procesinio veiksmo atlikimui, liudytojo atsakomybė už šių pareigų nevykdymą (ypatingai – už melagingų parodymų davimą). Taip pat, bene aktualiausia, tai liudytojo imunitetas nuo parodymų davimo apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, kaip teisės atsisakyti atlikti savo pareigą realizavimo forma. Visi šie elementai suponuoja liudytojo, kaip baudžiamojame proceso dalyvio, unikalumą, leidžia įvertinti jo prigimtį baudžiamajame procese, pakankamai aiškiai nustatyti jo procesinę teisinę padėtį bei atriboti jį nuo kitų proceso dalyvių.

Tuo tarpu kalbant apie „specialų liudytoją, kaip liudytojo instituto „atšaką“ bei pastarojo ir įtariamojo instituto „simbiozę“, neatsiejamas yra įtariamojo prigimties baudžiamajame procese nagrinėjimas, taip pat šio proceso dalyvio procesinio teisinio statuso analizė, kaip „antrosios medalio pusės“ atskleidimas, siekiant aiškiai atriboti šių proceso dalyvių teisinę padėtį baudžiamajame procese.

1.2. Įtariamojo procesinio teisinio statuso prigimtis baudžiamajame procese

Įtariamuoju ikiteisminio tyrimo stadijoje pagal Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 1 ir 2 dd. pripažįstamas asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas pranešimas apie įtarimą. Bet kokiu atveju pranešimas apie įtarimą, kuriame pagal Lietuvos Respublikos BPK 187 str. 1 d. yra nurodoma nusikalstama veika ir jos padarymo aplinkybės, baudžiamasis įstatymas, numatantis tokią nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės, yra asmens, turinčio įtariamojo procesinį teisinį statusą ikiteisminio tyrimo stadijoje, atsiradimo pagrindas. Pranešimas apie įtarimą yra pasirašytinai įteikiamas prieš pirmąją apklausą apklausiant asmenį kaip įtariamąjį.

Pastebėtina, kad „procesinis pranešimo apie įtarimą surašymo pagrindas yra duomenų apie tai, kad konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, pakankamumas“¹⁴. Tai reiškia, kad ikiteisminį tyrimą atliekantis subjektas turi turėti gana nemažai faktinių duomenų, leidžiančių suformuluoti asmeniui įtarimą. Moksliniu požiūriu tokių duomenų pakankamumas aiškinamas, kaip „visuma faktų, patvirtintų tyrimo veiksmais ar kitais teisėtais įstatyme numatytais būdais, kuriuos įvertinęs tyrėjas galėtų kelti pagrįstas prielaidas dėl galimo konkretaus asmens nusikalstamos veikos padarymo. Tai turi būti tokie duomenys, kad net ne tyrėjui juos įvertinus susidarytų nuomonė dėl galimo asmens kaltumo padarius nusikalstamą veiką.“¹⁵ Tuo tarpu teismų praktikoje pateikiami kitokie vertinimai: „(...) asmuo gali įgyti itariamojo procesinį statusą tik tuo atveju, kai byloje yra surinkta pakankamai duomenų, jog būtent šis asmuo padarė nusikalstamą veiką. Apie tokį duomenų pakankamumą sprendžia ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai. (...) Vien tai, kad S. B. pati subjektyviai skunde nurodytų asmenų veiksmus vertina kaip nusikalstamus, nėra pagrindas suteikti šiems asmenims itariamojo statusą.“¹⁶

Pirminiame ikiteisminio tyrimo etape faktiniai duomenys, patvirtinantys tai, kad konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, gali būti: asmens užklupimas darant nusikalstamą veiką, nukentėjusiųjų ar liudytojų parodymai. Tolimesnėje ikiteisminio tyrimo eigoje tokiais duomenimis gali tapti ir ekspertizių aktai ar specialistų išvados, kiti ikiteisminio tyrimo procesinių veiksmų rezultatai.

Nors baudžiamąjo proceso teisės teorijoje yra svarstomas momentas, nuo kada asmuo įgyja įtariamojo statusą, ar nuo pranešimo apie įtarimą surašymo dienos, ar nuo šaukimo į

¹⁴ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. [p. 496-498]

¹⁵ Gušauskienė M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. Jurisprudencija. 2008, Nr. 6(108). [p. 61]

¹⁶ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. rugsėjo 20 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 1S-535-312-2011.

apklausą įtariamuoju¹⁷, pritariama nuomonei, kad įtariamojo procesinį teisinį statusą asmuo įgyja nuo pasirašymo ant įteikto pranešimo apie įtarimą momento. Būtent tuomet asmuo įgyja visas jam, kaip įtariamajam, numatytas teises bei gali pasinaudoti tam tikromis jam suteikiamomis procesinėmis garantijomis.

Viena svarbiausių tokių garantijų yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 31 str., kuris formuluojamas taip: „asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą“¹⁸. Ši konstitucinė nuostata yra ypatingai puoselėjama baudžiamajame procese, kadangi jame visuomet egzistuoja tam tikra asmens, kurio atžvilgiu yra vykdomas baudžiamasis persekiojimas, teisių bei laisvių pažeidimo grėsmė.

Asmens, kurio atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas, teisės į gynybą esminiai elementai yra įtvirtinti ir tarptautiniuose teisės aktuose, kaip antai – visuotinai privalomoje 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje¹⁹ (toliau – EŽTK), kurios 6 str. 3 p. yra nurodyta, kad: „kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę mažiausiai į šias garantijas:

- a) kad jam būtų skubiai ir nuodugniai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie pareiškiamo jam kaltinimo pagrindą ir motyvus;
- b) kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai;
- c) kad jis galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai;“

Panašiai teisės į gynybą reikšmingiausius akcentus reglamentuoja ir dar vienas svarbus tarptautinio pobūdžio teisės aktas – 1966 m. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas²⁰.

Įtariamojo teisės į gynybą turinys bei jos užtikrinimas suponuoja tai, kad šis baudžiamojo proceso dalyvis turi žinoti, nuo ko jam reikia gintis. Kitaip sakant, turi būti garantuojama įtariamojo teisė žinoti, kuo jis įtariamas, taip pat pastarojo teisė gauti tokį procesinį dokumentą, kuriame būtų suformuluotas įtarimas bei jį pagrindžiantys duomenys.

Taigi, galima daryti išvadą, kad įtariamojo teisė būti informuotam apie iškilusį įtarimą ir jo pagrindus yra teisės į gynybą, saugomos konstituciniu, taip pat tarptautiniu lygmeniu, pagrindas, taip pat šios teisės įgyvendinimo prielaida.

Kaip dar viena svarbi įtariamojo teisė paminėtina Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d. numatyta įtariamojo teisė duoti parodymus. Pažymėtina, kad įstatymo leidėjas nustato

¹⁷ Merkevičius R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008. [p. 150-157]

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014. [31 str.]

¹⁹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

²⁰ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288. [4 str. 3 d.]

įtariamajam teisę, bet ne pareigą duoti parodymus, tokiu būdu apsaugodamas pastarąjį nuo tarptautiniu mastu smerkiamu vertimu duoti parodymus prieš save. Įtariamasis, savo ruožtu, gali šia savo teise pasinaudoti, arba atsisakyti duoti parodymus. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog toks šio proceso dalyvio pasirinkimas jokių būdu neturi būti vertinamas kaip asmens kaltumas. Tačiau, deja, toks elgesio variantas gali sudaryti tam tikras prielaidas formuojantis tiek ikiteisminio tyrimo pareigūno, tiek prokuroro, tiek teismo vidiniams įsitikinimams.

Dar vienas svarbus aspektas, kalbant apie įtariamojo institutą, yra procesinės prievartos priemonės, o ypač - kardomosios priemonės, kurių paskirtis pagal Lietuvos Respublikos BPK 119 str. yra užtikrinti įtariamojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, taip pat jomis siekiama užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Kardomosios priemonės yra savotiškas instrumentas, kuriuo, nepriklausomai nuo įtariamojo valios, yra suvaržomos tam tikros jo teisės bei laisvės. Mokslininkas G. Goda pažymi, jog tokios prievartos priemonės gali būti taikomos tik esant pagrįstam įtarimui. Kuo griežtesnė prievartos priemonė – tuo, atitinkamai, labiau pagrįstas turi būti įtarimas.²¹

Taigi, atlikus įtariamojo instituto ypatumų baudžiamajame procese apžvalgą, moksliniam darbui išskirtini šie esminiai aspektai: pranešimas apie įtarimą kaip asmens įtariamojo statuso įgijimo pagrindas, taip pat visų įtariamojo teisių įgijimo momentas, įtariamojo teisė į gynybą kaip viena svarbiausių jam suteikiamų procesinių garantijų, įtariamojo teisė, bet ne pareiga duoti parodymus, taip pat kardomųjų priemonių taikymas kaip asmens, turinčio įtariamojo procesinį teisinį statusą, teisių ir laisvių suvaržymas. Iš visų paminėtų elementų akcentuotina įstatymo leidėjo įtariamajam suteikta teisė, bet ne pareiga duoti parodymus. Toks reglamentavimas yra sąlygotas tarptautiniu mastu pripažįstama nuostata, jog niekas negali būti verčiamas duoti parodymus prieš save. Pažymėtina, jog ši nuostata reikalauja gilesnės mokslinės analizės.

1.3. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip konstitucinė procesinė garantija

Draudimas versti duoti parodymus prieš save (lotynų k. – *nemo tenetur accusare se ipsum*) yra visuotinai pripažįstama procesinė garantija, kuri kartu yra liudytojo parodymų privalomumo principo išimtis. Pažymėtina, kad šis principas galioja ir įtariamojo procesinį teisinį statusą turintiems asmenims, kurių atžvilgiu draudžiami priverstiniai veiksmai siekiant išgauti savęs kaltinančių parodymų, arba jų prisipažinimą padarius atitinkamą nusikalstamą veiką.

Apžvelgiant draudimo versti duoti parodymus prieš save principo istorines ištakas, sunku vienareikšmiai teigti, kurios valstybės teisinėje sistemoje jos glūdi. Vieni mokslininkai teigia,

²¹ Goda G. Procesinės prievartos priemonės samprata. Teisė. 1998, 32. [p. 58-62]

kad šio principo įgyvendinimo pradaininkė yra Anglija, kur XVII a. viduryje buvo suformuluotas draudimas teismams prisaikdinti kaltinamą asmenį, siekiant jo prisipažinimo padarius nusikaltimą, o kiek vėliau, 1679 m. tai buvo įteisinta Habeas Corpus akte, kuriame buvo deklaruota, jog renkant įrodymus prieš asmenį negali būti vartojamas nei psichologinis, nei fizinis smurtas. Atkreiptinas dėmesys, jog tuomet Anglijoje tai buvo traktuojama kaip savęs nekaltinimo privilegija, kuria iš pradžių galėjo pasinaudoti kaltinamieji asmenys, o vėliau – ir liudytojai. Svarbu paminėti ir 1848 m. Anglijoje priimtą aktą²², pagal kurį kaltinamajam privalomai turėjo būti pranešama apie jo teisę tylėti. Kiti mokslininkai draudimo versti duoti parodymus prieš save principo pradmenis sieja su kanonų teise, pagal kurią kaltinamajam asmeniui buvo suteikta privilegija nekaltinti savęs bažnytiniuose teismuose. Trečių autorių nuomone, aptariamo principo užuomazgas galima išvelgti net VI a. pr. Kr. pabaigoje, Romos Respublikos viešpatavimo laikotarpyje. Tokia pozicija grindžiama tuo, kad kai kuriuose tuometiniuose teisės šaltiniuose atsispindi tam tikros lygiateisiškumo idėjos, kurių vystymasis lėmė teisės tylėti atsiradimą. Pažymėtina, kad 1791 m. draudimo versti duoti parodymus prieš save principas buvo perkeltas į konstitucinį lygmenį Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijoje įtvirtinant nuostatą, kurioje buvo numatyta asmens teisė neliudyti prieš save, kartu įrodinėjimo pareigą priskiriant atitinkamiems subjektams. Tuo tarpu XIX a. pradžioje, Vokietijos baudžiamojo proceso įstatymuose, vienuose pirmųjų, buvo įtvirtintas nagrinėjamas principas (o nuo 1871 m. teisė atsisakyti duoti parodymus buvo numatyta ir liudytojams).²³

Taigi, trumpa istorinė draudimo versti duoti parodymus prieš save principo apžvalga leidžia daryti išvadą, kad, priklausomai nuo istorinio laikotarpio bei vyraujančios teisinės sąmonės, vystėsi aptariamo principo turinys. Iš pradžių tai buvo kaltinamiesiems asmenims suteikiama procesinė privilegija, o kiek vėliau ji pradėta taikyti ir liudytojams. Iš tikrųjų tai yra savotiškas proveržis žmonijos teisinėje sąmonėje puoselėjant tam tikras žmogaus teises ir laisves, kadangi pagal logikos dėsnius, joks žmogus prieš šio valią negali būti verčiamas atskleisti savo „blogąją“ pusę, ko pasėkoje jis rizikuoja būti už tai nubaustas. Tai jis gali padaryti tik savo laisvu pasirinkimu.

Kalbant apie šiuolaikinį teisinį draudimo duoti parodymų prieš save principo reglamentavimą, visų pirma, paminėtina Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių pakto 14 str. 3 d. g) p. įtvirtinta nuostata, kuria garantuojama kiekvieno kaltinamojo asmens teisė į tai, kad jis nebūtų verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas.²⁴ Taip pat, Konstitucijos 31 str. yra nustatytas draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos

²² Kaltinamojo asmens įrodymų aktas (angl. – *Accused Person's Evidence Act*), 1848.

²³ Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006, Nr. 1(79). [p. 32-34]

²⁴ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288. [14 str. 3 d. g) p.]

narius ar artimus giminaičius. Tuo tarpu Lietuvos Respublikos BPK ši procesinė garantija įgyvendinama numatant įtariamajam teisę duoti parodymus, bet ne įpareigojant jį tai daryti, bei nustatant liudijimo imunitetus liudytojams, kuriuos draudžiama apklausti apie jų pačių galimai padarytas nusikalstamas veikas, išskyrus atvejus, kai jie sutinka.

Verta paminėti ir mokslinius draudimo versti duoti parodymus prieš save principo vertinimus. Autorius R. Jurka nagrinėdamas šio principo turinį, pasisakė, kad „vadovaujantis Konstitucijos bei tarptautinių teisės aktų normų sisteminė analize, darytina išvada, kad minėti teisės aktai formuluoja draudimą naudoti prievartą siekiant priversti duoti parodymus prieš save, šeimos narius ar artimus giminaičius. Baudžiamajame procese šis draudimas suprantamas dvejopai: pirma, kaip draudimas versti įtariamąjį (kaltinamąjį) duoti jį kaltinančius parodymus; ir antra, kaip draudimas versti liudytoją duoti parodymus dėl jo paties padarytos nusikalstamos veikos.”²⁵ Kartu mokslininkas pabrėžia, jog tokie minėtų proceso dalyvių imunitetai skiriasi savo apimtimi, kadangi įtariamąjo teisę tylėti egzistuoja viso baudžiamojo persekiojimo jo atžvilgiu metu, tuo tarpu tokia pati liudytojo teisė atsiranda tik tuomet, kiek tai gali būti susiję su jo paties padaryta nusikalstama veika. Tęsiant kalbą apie įtariamąjo ir liudytojo imuniteto nuo parodymų davimo, autorius teigia, kad: „apklausiantis liudytoją pareigūnas, prokuroras ar teismas gali ir nežinoti, kad liudytojas, duodamas parodymus, gali atskleisti savo padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes. Tuo tarpu įtariamąjo (kaltinamojo) padėtis kitokia – visi klausimai, adresuojami jam, vienaip ar kitaip yra susiję būtent su nusikalstama veika, kurią padarius jis yra įtariamasis ar kaltinamas. Taigi anksčiau minėtos tarptautinių teisės aktų nuostatos leidžia suprasti, jog vis dėlto leidžiama apklausti liudytoją dėl jo paties ar jo artimo galbūt padarytos nusikalstamos veikos, jeigu šis pats sutinka duoti parodymus pagal pateiktus (ar tik pagal kai kuriuos) klausimus.”²⁶ Toks reguliavimas suponuoja liudytojo veiksmų dispozityvumą, numatant galimybę jo paties nuožiūra gauti jo parodymus dėl savo paties padarytos nusikalstamos veikos. Tačiau, šiuo atveju liudytojui yra suteikiama išimtinė prerogatyva pasinaudoti minėtu imunitetu, ar duoti sutikimą dėl apklausos.

Aptariame straipsnyje autorius pateikia įvairių mokslininkų draudimo versti duoti parodymus prieš save principo koncepcijas. Pavyzdžiui, Rusijos Federacijos baudžiamojo proceso mokslininkė V. D. Karpoviča išskiria tokius šio principo aspektus: pirma, kiekvieno asmens teisę pačiam savanoriškai nuspręsti, ar liudyti prieš save, savo šeimos narį ar artimą giminaitį, ar to atsisakyti; antra, užtikrinimas galimybės asmeniui ne tik atsisakyti duoti parodymus, bet ir pasirinkti, į kuriuos klausimus atsakinėti, o į kuriuos ne; trečia, draudimas teisės saugos institucijų pareigūnams įpareigoti asmenį viena ar kita forma liudyti prieš save, savo

²⁵ Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006, Nr. 1(79). [p. 36]

²⁶ Ten pat.

šeimos narį ar artimą giminaitį. Negalima bet kokia prievarta prieš tokį asmenį; ketvirta, parodymai, gauti prievartiniu būdu byloje laikytini neatitinkančiais leistinumo reikalavimų; penkta, atsisakymas duoti parodymus gali būti prilyginamas nusikaltimo ar nusikaltimą padariusio asmens slėpimu, o už tai nekyla baudžiamoji atsakomybė šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams. Tokiu būdu, būtent dėl šių priežasčių turi būti apsaugomas liudytojo savarankiško apsisprendimo principas.²⁷

Verta pažymėti ir „pirminį“ baudžiamąjį proceso teisės teorijoje specialaus liudytojo atribojimą nuo asmens, turinčio liudytojo procesinį teisinį statusą, kuri apibūdina mokslininkai Z. Motala ir C. Ramaphosa. Anot jų, „tas, kuris gali duoti parodymus dėl savo paties padarytos nusikalstamos veikos – tai procesinį liudytojo veiksnumą turintis, tačiau negalintis būti priverstas liudyti prieš save asmuo“²⁸. Todėl, remiantis logikos dėsniais, galima daryti išvadą, kad iš esmės nėra draudžiama apklausti asmenį apie galimai jo paties ar jo artimo padarytą nusikalstamą veiką, esant dviem sąlygoms: tinkamai išaiškinant asmeniui jo teisę atsisakyti duoti tokius parodymus; asmeniui aiškiai sutinkant, išreiškiant laisvą norą duoti tokius parodymus.²⁹

Taigi, R. Jurkos patektoje draudimo versti duoti parodymus prieš save principo analizėje iš esmės glūdi specialaus liudytojo instituto pradmenys. Remiantis įvairių mokslininkų koncepcijų sisteminiu nagrinėjimu, teorinėmis prielaidomis ir praktine patirtimi, išvelgiama specialaus liudytojo instituto, kaip asmens apsisprendimo laisvės realizavimo formos, būtinybė baudžiamajame procese.

Pabaigai atkreiptinas dėmesys, jog teismų praktikoje pažymimas platus nagrinėjamos procesinės garantijos – draudimo versti duoti parodymus prieš save – aiškinimas. „*EŽTT sprendimuose išaiškinta, kad verčiant liudyti prieš save yra pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas Konvencijos 6 straipsnio prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis. Šis principas galioja ir tuo atveju kai nurodytas įpareigojimas (vertimas) asmeniui taikomas skirtingame procese negu tas, kuriame pareikštas kaltinimas (...)*“³⁰

²⁷ Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. Jurisprudencija. 2006, Nr. 1(79). [p. 37]

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teesėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.

1.4. „Specialaus“ liudytojo instituto atsiradimo prielaidos

„Specialaus“ liudytojo instituto atsiradimo prielaidos glūdi Prancūzijos baudžiamojo proceso teisės sistemoje bei yra nagrinėjamos Rusijos mokslininko L. V. Golovko, straipsnyje „Baudžiamojo proceso reforma Prancūzijoje“³¹, kuriame apžvelgiami įvairūs Prancūzijos įstatymo leidėjo 2000 m. birželio 15 d. įstatymu įdiegti pakeitimai baudžiamajame procese. Autorius nagrinėja ir Prancūzijoje egzistuojantį bei išvystytą „asociatyvaus liudytojo“³² institutą. „Pagal klasikinę Prancūzijos konstrukciją, ikiteisminio tyrimo subjektas visada turėjo įgaliojimus pareikšti kaltinimą asmeniui ikiteisminio tyrimo metu esant atitinkamiems įrodomiesiems faktams. Atkreiptinas dėmesys, jog galiojantis įstatymas neįpareigojo jo tai daryti nedelsiant atsiradus tokiems duomenims. Kartu kilo ir problema: ką daryti, jeigu jau nuo pat ikiteisminio tyrimo pradžios yra žinomas asmuo, kuriuo atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas (jis nurodytas arba prokuroro nutarime dėl viešojo kaltinimo inicijavimo arba nukentėjusiojo pareiškime). Iš principo toks asmuo likdavo liudytoju tol, kol ikiteisminio tyrimo subjektas pats neprieidavo išvados dėl jo kaltumo, po ko jis galėjo arba pats apklausti šį asmenį, arba reikšti jam kaltinimą. Tačiau tokio asmens problema, kuris kol kas nebuvo kaltinamuju *de jure*, tačiau iš esmės toks yra *de facto*, turėjo būti išspręsta. Iš dalies ši dilema galėjo būti išspręsta tuo atveju, kai nukentėjusiojo asmens skunde nurodomas konkretus asmuo ir tuomet toks asmuo savo nuožiūra turėjo teisę pasirinkti, būti apklausiamas arba paprastuoju liudytoju, arba galėjo reikalauti suteikti jam „asociatyvaus liudytojo“ statusą, t. y. liudytojo, turinčio eilę įtariamojo teisių, pirmiausia teisę į teisinę pagalbą, suprantamą kaip gynėjo – asistento – dalyvavimas. Taigi, toks sprendimas buvo tinkamas tik tuo atveju, kai nukentėjusiojo skunde buvo nurodomas konkretus asmuo, bet ne tada, kuomet prokuroras buvo priėmęs sprendimą inicijuoti viešąjį kaltinimą.

2000 m. birželio 15 d. įstatymo dėka doktrinos terminas „asociatyvus liudytojas“ sulaukė įstatymo reglamentuojamo teisinio statuso. Taigi, priėmus šį įstatymą, asmuo, nurodytas prokuroro sprendime dėl viešojo kaltinimo inicijavimo, visada turi būti apklausiamas tik kaip „asociatyvus liudytojas“. Tuo tarpu, jeigu asmuo nurodomas nukentėjusiojo skunde, jis gali būti apklausiamas tiek kaip paprastasis liudytojas, tiek kaip „asociatyvus liudytojas“, tačiau tokio asmens prašymas dėl „asociatyvaus liudytojo“ statuso jam suteikimo ikiteisminio tyrimo subjektui yra privalomas. Taip pat, „asociatyviu liudytoju“ gali būti apklausiamas asmuo, prieš kurį duoda parodymus kiti liudytojai, arba prieš kurį yra turima kitų kaltinančių duomenų.

³¹ Головки Л. В. Реформа уголовного процесса во Франции. Государство и право. 2001, №8. Москва. [стр. 89-98]

³² (prancūzų k.) – *témoin assisté*.

Tokiu būdu konstatuotina, jog realių baudžiamojo persekiojimo elementų nebuvimas sąlygoja liudytojo statuso diferenciaciją. Kartu su paprastuoju atsiranda privilegijuotas liudytojas, turintis papildomas teises (teisę į gynėją, teisę nebūti prisaikdintam, teisę susipažinti su bylos medžiaga ir kt.), priartinančias jį prie įtariamojo. Prancūzijos teisininkai kalba apie „pereinamąjį statusą“ asistuojančio liudytojo, kuris yra tarp liudytojo siaurąja prasme, t. y. asmens, kuris nėra proceso šalis, ir įtariamojo (kaltinamojo), t. y. asmens, kurio atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas. Riba, atskirianti tokį liudytoją nuo įtariamojo, pasireiškia net ir tuo, kad jis gali bet kuriuo metu pateikti prašymą ikiteisminio tyrimo subjektui dėl baudžiamojo persekiojimo pradėjimo jo atžvilgiu. Toks prašymas automatiškai, t. y. nepriklausomai nuo ikiteisminio tyrimo subjekto nuožiūros, pakeičia tokio asmens statusą: nuo šio momento jis tampa įtariamuoju.

Autorius aptariamame straipsnyje įvardina „revoliucija“ naują kontinentinės teisės požiūrį į pranešimo apie įtarimą institutą. Viename iš minėto įstatymo straipsnių nustatyta, jog ikiteisminio tyrimo subjektas gali patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn, t. y. pareikšti pastarajam kaltinimą, tik tuo atveju, kai jis mano, kad asmens negalima įtraukti į procesą kaip „asociatyvų liudytoją“. L. V. Golovko teigia, kad toks įstatymo leidėjo požiūris nukreiptas į baudžiamųjų bylų, kuriose įteikiami pranešimai apie įtarimą, mažinimą, turint omenyje ne tik nepagrįstus įtarimus, bet ir pranešimus apie įtarimą kaip tokius. Tuo tarpu, klasikinis kontinentinės teisės požiūris buvo atvirkštinis: kuo anksčiau yra pateikiamas pranešimas apie įtarimą (jeigu jis yra pagrįstas), tuo labiau yra pasiekiami baudžiamojo proceso tikslai. Taigi, pranešimas apie įtarimą buvo suprantamas kaip neatsiejamas baudžiamojo proceso elementas, o ypač – ikiteisminiame tyrime.

Minėta norma, kartu su nauju įstatymo reikalavimu - konstatavimu „svarių bei tarpusavyje suderinamų, įtikinamai liudijančių“ duomenų apie tai, kad asmuo yra susijęs su veikos padarymu, praktikoje gali pasireikšti tuo, kad ikiteisminio tyrimo subjektai įteikinės pranešimus apie įtarimą tik tais atvejais, kai būtina skirti kardomąsias priemones. Tuo tarpu visais kitais atvejais ši procedūra turėtų būti atidedama iki tol, kol byla bus paruošta perduoti į teismą. Tokiu būdu, jeigu įstatymo leidėjo lūkesčiai padaryti kardomųjų priemonių „išimtinu“ reiškiniu būtų pateisinti, tai daugumoje bylų (iki ikiteisminio tyrimo pabaigos), dalyvautų ne įtariamasis, bet „asociatyvus liudytojas“, kuris, be abejo, pats galėtų pageidauti tapti įtariamuoju, kas yra vis dėlto abejotina.

Taip pat pažymėtina, jog aptariamasis įstatymas visiškai pakeitė nusistovėjusią kontinentinės tradicijos veiksmų seką: pranešimo apie įtarimą įteikimas – įtariamojo apklausa. Dabar Prancūzijoje galioja atvirkštinis modelis: prieš įteikiant asmeniui pranešimą apie įtarimą, toks asmuo turi būti apklaustas kaip „asociatyvus liudytojas“ arba pagal tam tikrą įstatyme

numatyta procedūra, kurios metu asmuo, kuriam numatoma įteikti pranešimą apie įtarimą, yra iškviečiamas pas ikiteisminio tyrimo subjektą, kuris išaiškina pastarajam situaciją bei jo teisę savo nuožiūra arba tylėti, arba pateikti paaiškinimus iš esmės, arba atsakyti į ikiteisminio tyrimo subjekto klausimus. Tik po to ikiteisminio tyrimo subjektas gali, atsižvelgdamas į iškviečiamo asmens parodymus (paaiškinimus), priimti galutinį sprendimą, pateikti jam pranešimą apie įtarimą, arba ne. Pastaruoju atveju asmuo dalyvauja procese kaip „asociatyvus liudytojas“.

Taigi, pritartina aptariamo straipsnio autoriui, kuris, nagrinėdamas Prancūzijos pranešimo apie įtarimą institutą, konstatuoja, jog minėtoje valstybėje, kuri, beje, yra specialaus liudytojo instituto pradininkė, 2000 m. birželio 15 d. įstatymu buvo įvesta tarpinė „asociatyvaus liudytojo“ figūra, kuri tarsi skaido iki tol buvusį įtariamojo statusą į asmenį, trauktiną nagrinėjimui iš vienos pusės, ir „asociatyvų liudytoja“ – iš kitos. Kartu Prancūzijos įstatymo leidėjas suteikia pirmenybę pastarojo statusui. Toks įstatymo leidėjo požiūris iš esmės galėtų būti pateisinamas vadovaujantis nekaltumo prezumpcija.³³

Kalbant apie specialaus liudytojo instituto atsiradimo užuomazgas Lietuvoje, svarbu pažymėti V. Kilinsko 2005 m. mokslinį straipsnį „Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa“³⁴, kuriame autorius pristato aukščiau išdėstytą naujovišką Prancūzijos modelį po minėto 2000 m. birželio 15 d. įstatymo priėmimo šioje valstybėje bei pagrindžia analogiško instituto būtinumą Lietuvos baudžiamajame procese visų pirma siedamas jį su galimybe išvengti proceso vilkinimo tais atvejais, kai reikiama apklausti ypatingą statusą turinčius asmenis, kurių apklausai reikalingas atitinkamos institucijos sutikimas (pvz., Seimo nariai). V. Kilinskas siūlo įvesti naują baudžiamojo proceso dalyvį, kurį apibūdina kaip „šaukiamą asmenį, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių, kurios vėliau gali būti pagrindu įteikti jam pranešimą apie įtarimą“³⁵, bei įvardija „specialiuoju liudytoju“. Nagrinėjamame straipsnyje autorius pateikia ir galimą tokio „specialiojo liudytojo“ apklausos reglamentavimą.

Taip pat dar kartą paminėtinas aukščiau aptartas baudžiamojo proceso teisės mokslininko R. Jurkos straipsnis³⁶, kuriame autorius, nagrinėdamas konstitucinės garantijos – draudimo versti duoti parodymus prieš save – turinį, apžvelgia šią garantiją iš kitos pusės ir iškelia tezę, jog konstituciškai asmuo yra ginamas tik nuo tiesioginės ir netiesioginės prievartos jo atžvilgiu siekiant gauti jo parodymus apie save patį, savo šeimos narius ar artimus giminaičius. Autorius svarsto, ar pagrįstas yra tokio pobūdžio Lietuvos Respublikos BPK įtvirtintas liudytojo

³³ Головкин Л. В. Реформа уголовного процесса во Франции. Государство и право. 2001, №8. Москва. [стр. 94-95]. (*vertimas iš rusų k. – autorės pastaba*)

³⁴ Kilinskas V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. Teisė. 2005, Nr. 57. [p. 50-70]

³⁵ Ten pat. [p. 55]

³⁶ Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. Jurisprudencija. 2006, Nr. 1(79). [p. 31-39]

imunitetas tuo atveju, jeigu pasitelkiant plečiamąjį minėtos konstitucinės normos aiškinimą įžvelgti tai, jog „vis dėlto neturi būti draudžiama apklausti tokį asmenį dėl jo paties padarytos nusikalstamos veikos, jeigu šis savanoriškai sutinka duoti parodymus“³⁷, akcentuojant tokio asmens teisę atsisakyti duoti tokius parodymus. Taigi, R. Jurkos manymu, aptariamoms normoms teisinis reguliavimas turėtų būti ne tiek imperatyvus, kiek dispozityvus. Tokia pozicija yra pagrįsta, kadangi iš esmės asmuo, kurio atžvilgiu yra arba gali būti vykdomas baudžiamasis persekiojimas, pats turi teisę pasirinkti, ar kalbėti, t. y. ar duoti parodymus, ar tylėti, t. y. ar atsisakyti duoti parodymus. Kartu atkreipiamas dėmesys į tai, jog liudytojas taip pat negali būti verčiamas duoti tokius parodymus, kurie viena ar kita prasme gali būti susiję su jo paties padaryta nusikalstama veika. Straipsnio išvadose autorius siūlo koreguoti imunitetą, kuriuo liudytojas atleidžiamas nuo pareigos duoti parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką, atitinkamai pakeičiant jo formuluotę, kuri, mokslininko manymu, turėtų skambėti taip: „Asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, [...], turi teisę neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus.“³⁸

Taip pat verta pažymėti ir E. Šapalaitės straipsnį³⁹, kuriame autorė nagrinėja liudytojo apklausos probleminius aspektus. Kaip vienas iš tokių yra išskiriamos žmogaus teisių apsaugos problemos apklausiant asmenis kaip liudytojus ikiteisminio tyrimo metu. Aptariamame straipsnyje autorė analizuoja liudytojo parodymų leistinumo ir privalomumo principų išimtis, svarbiausia iš kurių yra savęs nekaltinimo privilegija⁴⁰. Taigi, savęs nekaltinimo privilegijos turinys susidaro iš dviejų elementų, t. y. neprivalomumas liudyti prieš save ir liudytojo apsauga nuo vėlesnio baudžiamojo persekiojimo, galinčio kilti dėl jo duotų parodymų. Autorė teigia, jog iš Lietuvos Respublikos BPK 80 str. nustatyto draudimo apklausti liudytoju asmenį, galintį duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, seka loginė išvada, jog negalima apklausti asmens, kurio atžvilgiu yra pakankamai duomenų tam, kad jam būtų įteiktas pranešimas apie įtarimą, liudytoju.

Tuo tarpu baudžiamojo proceso teisės teorijoje plintančios diskusijos sulaukė įstatymo leidėjo dėmesio, kuris atsispindėjo 2007 m. birželio 28 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatyme⁴¹, kuriuo buvo pakeistas 80 str. „Aplinkybės,

³⁷ Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. Jurisprudencija. 2006, Nr. 1(79). [p. 34]

³⁸ Ten pat. [p. 38]

³⁹ Šapalaitė E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. Jurisprudencija. 2007, Nr. 3(93). [p. 83-91]

⁴⁰ (anglų k.) - *the privilege to not accuse oneself*.

⁴¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios,

dėl kurių asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai“ 1 p., kuriame kaip vienas iš pagrindų, neleidžiančių apklausti asmenį kaip liudytoją, kartu su šio draudimo išimtimi, buvo numatyta: „1) asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant šio Kodekso 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus;“⁴². Taip pat minėtu įstatymu buvo papildytas 82 str., kurio 3 d. buvo suformuluota taip: „3. Asmuo, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliojantį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju. Tokiam asmeniui netaikoma atsakomybė, numatyta šio Kodekso 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse.“⁴³

Šių pakeitimų aktualumas buvo pagrįstas minėto įstatymo projekto aiškinamajame rašte⁴⁴, kuriame nurodyta, jog „BPK 80 straipsnyje taip pat numatoma išlyga, leidžianti apklausti asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Toks projektas siūlomas dėl to, kad ikiteisminio tyrimo praktikoje pasitaiko atvejų, kuomet tyrimo metu, išnaudojus visas proceso galimybes, nesurenkama pakankamai duomenų, kurių pagrindu būtų galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį būtina apklausti apie reikšmingas tyrimui aplinkybes. Tokio asmens apklausti liudytoju neleidžia konstitucinės nuostatos ir galiojanti BPK 80 straipsnio redakcija. Asmens sutikimas dėl tokios apklausos išreikštų jo procesinę valią dėl jo bendradarbiavimo su tyrimo institucijomis, tiriant galimai tokio asmens padarytą nusikalstamą veiką. Be to, pagal šias nuostatas būtų galima apklausti ir asmenis, kurie pagal tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, bei tokius asmenis, dėl kurių patraukimo baudžiamojon atsakomybėn turi būti gautas kompetentingos institucijos leidimas, kai toks leidimas yra būtinas pagal įstatymus (pvz. Seimo nariai, teisėjai ir t. t.). Tokio asmens liudijimo ypatumai numatyti BPK 82 straipsnio 3 dalyje.“⁴⁵

Taigi, remiantis tuo, kas išdėstyta, galima teigti, kad 2000 metais Prancūzijoje kilusios „revoliucinės“ pažiūros, 2007 metais pasiekė Lietuvą, kurioje įvyko esminiai pasikeitimai tiek teorine, tiek praktine prasme, kurie buvo sėkmingai įtvirtinti įstatymo lygmenyje. Naujas proceso dalyvis - asmuo, kuris jo sutikimu gali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką – įgijo neformalų pavadinimą – specialus liudytojas. Toliau plačiau

kodekso papildymo 41⁽¹⁾, 77⁽²⁾, 80⁽¹⁾, 374⁽¹⁾, 374⁽²⁾, 412⁽¹⁾ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. Valstybės žinios. 2007, Nr. 81-3312.

⁴² Ten pat. [17 str.]

⁴³ Ten pat. [19 str.]

⁴⁴ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 316, 317, 318, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios bei kodekso papildymo naujais 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais įstatymo projekto ir jo įsigaliojimo bei įgyvendinimo projekto. 2007, Nr. XP-2220(3).

⁴⁵ Ten pat.

panagrinėkime būtent specialaus liudytojo sąvoką bei jo atribojimą nuo jam artimų baudžiamojo proceso dalyvių.

1.5. Specialaus liudytojo sąvoka ir jo atribojimas nuo liudytojo ir įtariamojo

Remiantis aukščiau išdėstytomis baudžiamojo proceso teisės teorinėmis prielaidomis bei esamomis baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis, galima suformuluoti specialaus liudytojo Lietuvos baudžiamajame procese sąvoką: „asmuo, turintis specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą baudžiamajame procese – t. y. toks asmuo, kuris jo sutikimu gali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau kartu neprivalo duoti teisingus ir tikrus parodymus, kadangi jis negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą, taip pat jam negali būti skiriamos procesinės prievartos priemonės už atsisakymą ar vengimą duoti tokius parodymus“.

Taigi, specialus liudytojas yra liudytojo ir įtariamojo „simbiozė“, kadangi šį procesinį teisinį statusą turintis asmuo įgyja tiek vieno, tiek kito procesines teises ir pareigas. Remiantis pateikta specialaus liudytojo apibrėžimo formuluote, galima išskirti sekančias šį procesinį teisinį statusą turinčio asmens teises ir pareigas:

1. Specialaus liudytojo teisės, būdingos liudytojui:

- teisė duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis, jei apklausa vyksta jam nesuprantama kalba (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 1 p.);
- teisė susipažinti su savo parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 2 p.);
- teisė prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 3 p.);
- teisė pačiam surašyti parodymus (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 4 p.);
- teisė įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 5 p.);
- teisė gauti turėtų išlaidų atlyginimą (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 6 p.);
- teisė turėti įgaliotąjį atstovą (Lietuvos Respublikos BPK 81 str. 7 p., 82 str. 3 d.);

2. Specialaus liudytojo teisės, būdingos įtariamajam:

- teisė duoti parodymus, teisė atsisakyti ar vengti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d., 80 str. 1 p., 82 str. 3 d., 83 str. 2 d.);

- teisė duoti melagingus parodymus (Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3 d., 83 str. 4 d.);
- teisė be svarbios priežasties neatvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą (Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3 d., 83 str. 2 d.);⁴⁶
- teisė žinoti, apie kokią jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką jis bus apklausiamas;⁴⁷
- teisė pateikti tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.);
- teisė pateikti prašymus (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.);
- teisė pareikšti nušalinimus (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.);
- teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.);
- teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d.);

3. *Išskirtinė specialaus liudytojo teisė:*

- teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju (Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3.);

Specialaus liudytojo pareigos:

- pareiga atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą (Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 1 d.);
- pareiga duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes (Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 1 d.).

Atkreiptinas dėmesys, jog specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą turinčio asmens teisių ir pareigų pusiausvyra yra labai sąlyginė, kadangi baudžiamojo proceso įstatyme jam nustatytos pareigos yra pakankamai nekonkrečios. Todėl, iš esmės galima teigti, jog asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą baudžiamajame procese, išvis neturi jokių „realių“ pareigų, o

⁴⁶ Pabrėžtina, jog pasitelkus Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3 d. nuostatas, pagal kurią specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą turintis asmuo atleidžiamas nuo atsakomybės, numatytos Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 2 d., sisteminė ir logine analize, darytina išvada, jog specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą turinčiam asmeniui „automatiškai“ yra negalima ir atsakomybė, numatyta Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 3 d. („Liudytojui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti parodymus, teisėjas ar teismas taip pat gali paskirti šio Kodekso 163 straipsnio 1 dalyje numatytą areštą.“). (*autorės pastaba*)

⁴⁷ Ši teisė yra išvedama iš Lietuvos Respublikos BPK 21 str. numatytos įtariamąjo teisės žinoti, kuo jis įtariamasis. Apie šios specialaus liudytojo teisės turinį plačiau – kitame darbo poskyriuje. (*autorės pastaba*)

įstatyme numatytos jo pareigos yra formalaus pobūdžio, kurių imperatyvumas negalioja tokiam asmeniui (išskyrus tai, kad jam gali būti taikomas Lietuvos Respublikos BPK 142 str. numatytas atvedinimas už pareigos atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą nevykdymą nesant pateisinamai priežasties). Vadinasi, specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą turintis asmuo yra pakankamai „laisvos“ formos figūra baudžiamajame procese, kuris iš esmės nėra nieko privalantis teisėsaugos institucijoms, kadangi visos jam nustatytos pareigos kartu yra ir jo teisės. Tokiu būdu specialų liudytoją galima pavadinti „privilegiuotu“ proceso dalyviu, kadangi šis, be abejo, turi suinteresuotumą bylos baigtimi, tačiau kartu ir neprivalo bendradarbiauti siekiant nustatyti tiesą byloje.

Pagrindiniai specialaus liudytojo atribojimai nuo liudytojo būtų šį statusą turinčio asmens „nebaudžiamumas“, t. y. jo atleidimas nuo atsakomybės, įstatymo numatytos liudytojui. Tuo tarpu pagrindiniai įtariamąjo ir specialaus liudytojo skirtumai būtų pastarojo „imunitetas“ nuo kardomųjų priemonių skyrimo, kas, savo ruožtu, reikštų, jog specialaus liudytojo statusą turinčio asmens teisės ir laisvės negali būti ir nėra varžomos.

Taigi, remiantis šiame skyriuje pateikta medžiaga - teisės normų, baudžiamojo proceso teisės teorijos ir mokslinės literatūros sistemine ir logine analize, galima daryti išvadą, jog specialaus liudytojo institutas – tai loginė draudimo versti duoti parodymus prieš savo principo „pasekmė“. Kartu tai yra tam tikra šio principo išimtis. Kadangi šis principas turi dvejopą pobūdį – gali būti taikomas tiek įtariamajam, tiek liudytojas, specialus liudytojas atitinkamai įgauna tiek vieno, tiek kito subjekto procesines teises ir pareigas. Suformulavus specialaus liudytojo sąvoką bei nustačius jo atribojimus nuo liudytojo ir įtariamąjo, svarbu išnagrinėti šį statusą turinčio asmens procesinę teisinę padėtį baudžiamajame procese, kuri yra siejama su specialaus liudytojo statuso pradžia, realizavimu ir baigtimi.

2. SPECIALAUS LIUDYTOJO PROCESINIO TEISINIO STATUSO PROBLEMATIKA

Kaip ir kiekvieno baudžiamojo proceso dalyvio, specialaus liudytojo samprata yra siejama su šio asmens procesinio subjektiškumo atsiradimu, realizavimu ir baigtimi. Būtent todėl šiame skyriuje bus nagrinėjami specialaus liudytojo procesinio teisinio statuso probleminiai aspektai, susiję su asmens, turinčio specialaus liudytojo statusą baudžiamajame procese, subjektiškumu.

2.1. Specialaus liudytojo statuso atsiradimas baudžiamajame procese⁴⁸

Specialaus liudytojo statuso atsiradimas baudžiamajame procese, o būtent – ikiteisminio tyrimo metu, yra siejamas su dviem pagrindiniais aspektais: negalimumas suformuluoti asmeniui įtarimą dėl konkrečios nusikalstamos veikos padarymo bei įteikti pastarajam pranešimą apie įtarimą kaip faktinis specialaus liudytojo atsiradimo procese pagrindas, ko pasėkoje neatsiejamas yra antras teisinis instrumentas – juridinio specialaus liudytojo statuso pradžios pagrindo prielaida, kurio dėka prasideda specialaus liudytojo įsiterpimas į baudžiamąjį procesą – prokuroro nutarimas apklausti asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Akcentuotina, jog minėtas procesinis dokumentas yra tik prielaida juridiniam pagrindui, kadangi šis yra siejamas su asmens sutikimu dėl tokios apklausos. Būtent asmens pritarimas prokuroro valiai yra laikomas juridiniu specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese momentu, kadangi vien minėtas prokuroro nutarimas tokių teisinių galių neturi. Taigi, būtent šie faktai ir procesiniai dokumentai, kartu su asmens subjektyvia pozicija, lemia specialaus liudytojo statuso pradžią baudžiamajame procese – ikiteisminio tyrimo stadijoje.

⁴⁸ Nenagrinėtinas mūsų darbe, tačiau vertas dėmesio specialaus liudytojo statuso suteikimo asmeniui galimas variantas yra pasitaikęs teismų praktikoje (Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gruodžio 14 d. nuosprendis baudžiamajame byloje Nr. 1A-921-366-2011), kuomet asmuo, kurio atžvilgiu ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas, tęsiant jo bendrininko baudžiamąjį persekiojimą, apklausiamas liudytoju. Pripažįstama, kad tokiu būdu asmuo negali būti laikomas neutraliu, nesuinteresuotu bylos baigtimi. „*Taip pat pažymėtina, kad ikiteisminio tyrimo nutraukimas nepašalina BPK 217 str. numatytos galimybės jį atnaujinti. Todėl vien tik ta aplinkybė, jog liudytoju apklaustam R. K. nutrauktas ikiteisminis, nėra pakankamas pagrindas teigti, kad jo teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save nebuvo varžoma, o darytina priešinga išvada, kad jis buvo verčiamas duoti parodymus prieš save.*“ Taigi, matyti, jog asmuo, ikiteisminio tyrimo metu turėjęs įtariamojo statusą ir kurio atžvilgiu ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas, vėliau negali būti apklausiamas liudytoju savo bendrininkų baudžiamajame persekiojime. Tokiu atveju rekomenduotina yra apklausti minėtą asmenį specialiu liudytoju. (autorės pastaba)

2.1.1. Negalimumas suformuluoti asmeniui įtarimą kaip faktinis specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese pagrindas

Pranešimas apie įtarimą yra procesinis aktas, kuriuo asmuo yra informuojamas, kokios nusikalstamos veikos padarymu jis yra įtariamas. Procesiniu pranešimo apie įtarimą surašymo pagrindu yra laikomas „duomenų apie tai, kad konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, pakankamumas“⁴⁹. Tokių duomenų atsiradimą iš esmės nulemia tiek objektyvios, tiek subjektyvios išvados apie tam tikros nusikalstamos veikos padarymo faktines aplinkybes.

Autorė R. Ažubalytė nagrinėdama baudžiamojo persekiojimo tikslingumo įvertinimą⁵⁰, išskiria du pagrindinius kriterijus – materialųjį ir procesinį, kurių pastarasis reiškia „realią nuteisimo perspektyvą“, t. y. įrodymų pakankumą tam, kad „teisme būtų įrodyta asmens kaltė padarius nusikaltimą“⁵¹. Pirminėje – ikiteisminio tyrimo stadijoje – minėtas kriterijus reikštų ne ką kita, kaip pranešimą apie įtarimą. Paminėtinas yra aptariamo straipsnio autorės pateiktas Vokietijos pavyzdys. Šios valstybės baudžiamojo proceso teisės teorijoje vyrauja „pakankamo įtarimo“ (vokiečių k. – *hinreichen der Tatverdacht*) sąvoka, kurią išaiškino Vokietijos Aukščiausiasis Teismas kaip „faktų buvimą, kurie leidžia tikėtis, kad nepriekaištingai įrodinėjant teisme kaltininko kaltę bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis“⁵².

Lietuvoje pranešime apie įtarimą yra nustatyta formuluotė, pagal kurią baudžiamojoje byloje yra pakankamai duomenų, patvirtinančių, kad konkretus asmuo padarė tam tikrą nusikalstamą veiką. Atkreiptinas dėmesys, jog lingvistinė minėtos formuluotės analizė leidžia teigti, kad įteikimo asmeniui pranešimo apie įtarimą momentu ikiteisminio tyrimo pareigūnas jau turi turėti pakankamai „patvirtinančių“, bet ne „leidžiančių manyti“ duomenų apie tai, jog asmuo padarė atitinkamą nusikalstamą veiką. Iš esmės galima daryti išvadą, kad pranešimas apie įtarimą įteikiamas turint ar surinkus „nedviprasmiškų“ duomenų, pagrindžiančių konkretaus asmens kaltę padarius tam tikrą nusikalstamą veiką. Šiuo aspektu didelę reikšmę turi vienas iš esminių baudžiamojo proceso teisės teorijoje išskiriamų įtarimo požymių – įtarimo pagrįstumas.

Autorius R. Merkevičius, išsamiai nagrinėdamas įtarimo institutą baudžiamajame procese, teigia, jog įtarimas pripažintinas pagrįstu tuomet, kai „ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai leistinų faktinių duomenų (BPK 20 str. 4 d.), kuriuos įvertinęs, remdamasis teisės ir kriminalistikos žiniomis bei bendra žmogiškąja patirtimi, objektyvus ir nešališkas, ikiteisminio tyrimo baigtimi nesuinteresuotas vidutiniškai išprusęs, rūpestingas ir atidus žmogus padarytų

⁴⁹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003. [p. 497]

⁵⁰ Ažubalytė R. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo realizavimo kriterijai: reali nuteisimo galimybė ir viešasis interesas. Jurisprudencija. 2003, Nr. 38(30). [p. 20-29]

⁵¹ Ten pat. [p. 21]

⁵² Ten pat. [p. 22]

išvadą, jog praeityje buvo padaryta konkreti nusikalstama veika ir konkretus žmogus yra dėl to kaltas⁵³. Remiantis šiuo išdėstymu akcentuotina, jog suformuluotas įtarimas neturėtų kelti abejonių beveik kiekvienam intelektualiam žmogui. Tačiau nepritartina autoriaus paskutiniam teiginiui - (...) ir konkretus žmogus yra dėl to kaltas – kadangi pagal šiuolaikinę teisinę sandarą kaltu žmogų gali pripažinti tik teismas. Tuo tarpu ikiteisminio tyrimo metu siūloma naudoti formuluotę – (...) ir yra duomenų, pagrindžiančių konkretaus asmens kaltę dėl konkrečios nusikalstamos veikos padarymo.

Tęsdamas įtarimo pagrįstumo analizę, atitinkamai autorius teigia, jog „įtarimas nebus pagrįstas ir tuo atveju, jei pats ikiteisminis tyrimas atliktas nevisapusiškai ar nevisas, t. y. jei tyrimo metu iširtos ne visos aplinkybės ir dėl to įtarimo formuotėje atspindėti ne visi įkaltinamos nusikalstamos veikos sudėties požymiai arba jei surinktų faktinių duomenų per maža, kad būtų galima laikyti nustatytomis visas įkaltinamas faktines aplinkybes“⁵⁴. Taip pat R. Merkevičius konstatuoja, kad „įtarimas turi būti toks, kokį tikimasi įrodyti teisme“⁵⁵. Manytina, kad šie teiginiai yra susiję su galutinio įtarimo formulavimu, pranešimas apie kurį yra įteikiamas asmeniui ikiteisminio tyrimo pabaigoje, prieš perduodant bylą teisminiam nagrinėjimui. Sieti šiuos teiginius su pirminiu įtarimu būtų, savo ruožtu, nelogiška, kadangi praktikoje pirminis įtarimas, formuluojamas ikiteisminio tyrimo pradžioje ir dažnai stokoja išsamumo, tikslumo ir pagrįstumo.

Paminėtinas ir autorius E. Losio požiūris, kuris, nagrinėdamas įtarimo pagrįstumą procesinių prievartos prievartų skyrimo kontekste⁵⁶, pažymi, jog įtarimo pagrįstumas yra subjektyvusis kriterijus, kadangi kiekvienas asmuo pagal savo individualias savybes skirtingai vertina „pagrįstumą“, tačiau kartu išskiria tam tikrus esminius aspektus, „leidžiančius pagrįstai manyti egzistuojant šią aplinkybę“⁵⁷. Taigi, visų pirma, paminėtinas Europos žmogaus teisių teismo (toliau – EŽTT) įtarimo pagrįstumo išaiškinimas *Fox, Campbell ir Hartley v. United Kingdom* byloje, kurioje EŽTT pasisakė, jog EŽTK 5 str. 1 d. c) punkte⁵⁸ numatyta teisės į laisvę išlyga suponuoja „pagrįsto“, o ne „geros valios“ įtarimo buvimą. Anot EŽTT, tai, savo ruožtu reikštų bent keletą įtikinančių faktų ar kitos svarios informacijos, kuriais asmuo pagrįstai įtariamas įvykdęs tariamą nusikaltimą, pateikimą. Remdamasis šiuo EŽTT išaiškinimu, autorius apibūdina įtarimo pagrįstumą, kaip „tam tikrų aplinkybių ir duomenų visumą, leidžiančią manyti,

⁵³ Merkevičius M. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. Teisė. 2005, Nr. 57. [p. 113]

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat. [p. 114]

⁵⁶ Losis E. Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius, 2010.

⁵⁷ Ten pat. [p. 98]

⁵⁸ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987. [5 str. 1 d. c) p]

kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką ir yra būtinybė taikyti procesines prievartos priemonės. Tokiu atveju taikymas bus proporcingas tiek esamai situacijai, tiek siekiamam tikslui, o ne tik pagrįstas subjektyviu vertinimu.”⁵⁹

Aptariamoje disertacijoje autorius nagrinėja baudžiamojo proceso teisės teorijoje iškeltą klausimą – koks duomenų ar informacijos kiekis sąlygoja pranešimo apie įtarimą reikalaujamą pakankamumą? Atsakydamas į minėtą klausimą, E. Losis remiasi EŽTT sprendimuose pateiktu pakankamumo sąvokos išaiškinimu: „<...> kad įtarimas būtų „tikėtinas“: duomenys pateikti kaltinančiosios valdžios institucijos turi būti pakankami, kad įtikintų objektyvų stebėtoją, jog asmuo galėjo įvykdyti teisės pažeidimą – ir faktai turi būti pateikti Vyriausybės“⁶⁰. „Kita vertus, pačiame termine „įtarimas“ yra netikrumo elementas. Asmens kaltė neturi būti nustatyta, nes tyrimo tikslas yra patikrinti, ar tokia kaltė pakankamai tikėtina, kaltinamajam aktui parengti.“⁶¹. Matyti, kad net ir aukščiausiam teisingumo vykdymo lygmenyje – EŽTT praktikoje – nėra vieningo duomenų, reikiamų pagrįstam įtarimui suformuluoti, vertinimo. Iš tikrųjų, pripažintina, jog būtų pakankamai sunku nustatyti vienodą pakankamumo ribą, privalomą taikyti kiekvienoje baudžiamojoje byloje, kadangi kiekvienas atvejis yra individualus, taipogi priklausomai nuo veikos kvalifikavimo skiriasi ir įrodinėtinos aplinkybės, todėl duomenų pakankamumo ribos „suvienodinimas“ būtų neaktualus bei neveiksmingas. Manytina, kad tam tikri bendri standartai galėtų būti nebent rekomendacinio pobūdžio.

Svarbu paminėti, jog įtarimą autorius vertina, kaip būtiną sąlygą taikant įtariamajam procesines prievartos priemonės, kurios teisėtumas ir proporcingumas yra betarpiškai susiję su faktu, jog yra pakankamai duomenų, rodančių, kad asmeniui buvo pareikštas pagrįstas įtarimas. Tuo tarpu, „kai nėra duomenų, kad asmuo įvykdė nusikalstamą veiką ar ketina ją įvykdyti, bet koks priemonės taikymas bus vertintinas kaip neproporcingas“⁶².

Kalbant apie paties įtarimo apibrėžimą paminėtina R. Merkevičiaus koncepcija, pagal kurią autorius apibūdina įtarimą, kaip “konkrečiais faktiniais duomenimis grindžiamą, procesiniuose aktuose įtvirtintą, asmens baudžiamajai atsakomybei inicijuoti ir realizuoti skirtą tam įgalintų valstybės institucijų, o baudžiamojo proceso įstatyme *expressis verbis* įvardytais atvejais ir privačių asmenų oficialų procesinį tvirtinimą, kad konkretus žmogus padarė jam įkaltinamą nusikalstamą veiką ir yra dėl to kaltas”⁶³. Šioje vietoje vėl grįžtama prie aukščiau

⁵⁹ Losis E. Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius, 2010. [p. 99]

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Ten pat. [p. 101]

⁶³ Merkevičius R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008. [p. 283]

išsakytos pastabos dėl asmens kaltumo nustatymo. Siekiant nepažeisti asmens nekaltumo prezumpcijos, patartina vengti tokių teiginių, kaip „yra dėl to kaltas“.

Taigi, nepriklausomai nuo tam tikrų lingvistinių niuansų, formuluoti įtarimą bei pranešti tam tikram asmeniui apie tokį galima tik tuo atveju, kai ikiteisminį tyrimą atliekantis subjektas disponuoja tam tikru faktinių duomenų kiekiu, kurio pakanka tam, kad galima būtų teigti, jog asmuo padarė atitinkamą nusikalstamą veiką. Tokiu būdu realizuojamas įtarimo pagrįstumas kaip viena iš bet kurio individo konstitucinių teisių. Lemiamą reikšmę šiuo aspektu turi tai, jog prieš formuluojant įtarimą bei pranešant asmeniui apie jį turėtų būti surinkta šių duomenų, formuojančių įtarimo pagrindą. Nesant šio pagrindo iš esmės, tartum, turėtų sugriūti visa baudžiamojo persekiojimo sistema bei perspektyvos, tačiau šiuo aspektu „gelbėja“ specialaus liudytojo institutas, kurio kaip vieną iš paskirties krypčių galima įvardinti būtent baudžiamojo persekiojimo perspektyvą.⁶⁴ Taigi, matyti, jog faktinis specialaus liudytojo statuso atsiradimo baudžiamajame procese momentas yra siejamas su pagrindų įtarti asmenį nebuvimu. Būtent tokiu atveju, t. y. atsiradus faktiniam pagrindui, galima kalbėti apie sekantį specialaus liudytojo statuso formavimosi etapą – juridinį pagrindą.

2.1.2. Prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką bei asmens sutikimas kaip juridinio specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese pagrindo elementai

Pripažįstant, jog faktinis specialaus liudytojo atsiradimo pagrindas baudžiamajame procese yra duomenų, patvirtinančių, kad asmuo padarė atitinkamą nusikalstamą veiką, nebuvimas, teisinis procesinis instrumentas, savo ruožtu, yra prokuroro priimamas nutarimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (toliau – prokuroro nutarimas), kurio esminiai požymiai, kaip ir kiti specialaus liudytojo statuso aktualūs klausimai, yra išdėstyti Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“⁶⁵ (toliau – Rekomendacijos). Pažymėtina, kad prokuroro nutarimo priėmimas sudaro tik prielaidas specialaus liudytojo procesinio teisinio statuso suteikimui asmeniui, tuo tarpu asmens sutikimas būti apklausiamam

⁶⁴ Šiuo aspektu paminėtas Lietuvos Apeliacinio Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2007 m. vasario 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-22/2007, kuriame asmenims, apklaustiems liudytojais, vėliau buvo įteikti pranešimai apie įtarimą. Tokia praktika pripažįstama „ydinga“, kadangi „įstatymo prasme asmuo apie save ir savo elgesį privalo liudyti tiek, kiek tai nėra susiję su baudžiamojo įstatymo nustatytomis veikomis, kurių padarymas apklausiamajam asmeniui gali sukelti pavojų būti patrauktam baudžiamajon atsakomybėn“. Tokiu būdu, nesant pagrindui įteikti asmeniui pranešimą apie įtarimą ir galiojant draudimui apklausti jį liudytoju, yra galimybė suteikti pastarajam specialaus liudytojo statusą ir taip užtikrinti jo galimą baudžiamąjį persekiojimą ateityje. (autorės pastaba)

⁶⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymas Nr. I-8 „Dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo“ (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2008, Nr. 6–234.

liudytoju apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką – specialiu liudytoju, laikomas tiesioginiu juridiniu šio proceso procesinio teisinio statuso pradžios momentu. Galima teigti, kad tai yra du betarpiškai susiję elementai, be kurių negalimas specialaus liudytojo statuso atsiradimas baudžiamajame procese, tačiau asmens sutikimas turi lemiamą reikšmę.

Visų pirma paminėtinos Rekomendacijose numatytos sąlygos, nulemiančios prokuroro nutarimo priėmimą – šio procesinio dokumento pagrindas. Taigi, Rekomendacijų 7 punkte yra nurodyta, jog prokuroro nutarimas asmens atžvilgiu gali būti priimamas bei asmuo atitinkamai gali būti apklausiamas specialiuoju liudytoju, „jeigu byloje yra duomenų apie tai, kad galimai buvo padaryta nusikalstama veika ir tą veiką galimai padarė konkretus asmuo, tačiau šių duomenų nėra pakankamai, kad šiam asmeniui būtų suteiktas įtariamojo statusas“. Konstatuotina, kad šios prokuroro nutarimo priėmimo sąlygos yra priešingos kriterijams, nustatytiems norint suformuluoti asmeniui įtarimą. Šioje vietoje pabrėžtinai žodis „galimai“, kuris yra esminis sprendžiant dėl prokuroro nutarimo priėmimo ar pranešimo apie įtarimą įteikimo. Taip pat pažymėtina aukščiau aptarta duomenų pakankamumo sąvoka – prokuroro nutarimo surašymui būtinas tam tikras tokių duomenų kiekis, tačiau jis turėtų būti atitinkamai ne toks svarus, kaip įtarimo formulavimo atveju. Taigi, galima teigti, kad prokuroro nutarimas priimamas tais atvejais, kai turimas faktinių duomenų kiekis nesiekia tokio tikrumo lygio, kad asmeniui galėtų būti suformuluotas įtarimas bei įteiktas pranešimas apie tokį. Todėl toks prokuroro nutarimas nereikalauja itin didelio pagrįstumo.

Šiuo aspektu paminėtina Vilniaus apygardos teismo nutartis baudžiamajoje byloje, kurioje asmeniui nepagrįstai nebuvo suteiktas specialaus liudytojo statusas apklausus jį liudytoju. Teisėjų kolegija, laikydamosi nuomonės, kad asmens atžvilgiu turėjo būti priimtas nutarimas apklausti jį liudytoju apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, pateikė šiuo argumentus: *„kad ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas dėl galimai J. G. padarytos nusikalstamos veikos, numatytos Lietuvos Respublikos BK 300 str. 1 d., patvirtina tiek Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato nusikaltimų tyrimo valdybos ekonominių nusikaltimų tyrimo skyriaus 2009-02-17 pranešimas Nr. 10-4-S-1753 apie pradėtą ikiteisminį tyrimą, kuriame nurodyta, kad asmenys, kurių atžvilgiu pradėtas ikiteisminis tyrimas yra UAB „Tavilta“, į/k 223265180, ir šios įmonės generalinis direktorius J. G., a/k (-) ikiteisminis tyrimas planuojamas užbaigti iki 2009-06-30 (b.l. 17), tiek ir vėlesni su šiuo ikiteisminiu tyrimu susiję dokumentai. Būtent visuose šiuose dokumentuose J. G. minimas kaip vienintelis asmuo, galimai padaręs nusikalstamą veiką, numatytą Lietuvos Respublikos BK 300 str. 1 d. ir tik po atliktos*

2009-10-13 J. G. apklausos 2009-10-19 buvo pareikštas įtarimas UAB „Tavilta“ direktorei O. P..⁶⁶

Panaši situacija sprendžiama kitoje baudžiamojoje byloje, kurioje konstatuojama, jog pagal pradinius ikiteisminio tyrimo duomenis galimai autoįvykį sukėlęs asmuo (tiesiogiai nurodytas prokuroro patvirtintame pranešime apie pradėtą ikiteisminį tyrimą) „privalėjo“ būti apklaustas specialiu, o ne paprastu, liudytoju.⁶⁷

Tačiau, priešingu atveju, siekiant eliminuoti piktnaudžiavimą Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 d. ir 82 str. 3 d. numatytomis normomis, aptariamų Rekomendacijų 8 punkte yra numatyta, kad jos negali būti taikomos, „jeigu byloje yra pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių manyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo (įskaitant atvejus, kai toks asmuo nėra apklaustas)“. Minėtame 8 punkte yra pripažintina, kad „tokiu atveju galioja draudimas tokį asmenį apklausti kaip liudytoją ir jam turi būti suteiktas tik įtariamojo statusas“. Matyti, kad šiuo aspektu lemiamą reikšmę turi aukščiau minėtas duomenų pakankumas, kurio turinys priklauso nuo kiekvieno konkretaus atvejo aplinkybių visumos bei kiekvienu atveju turi būti įvertintas itin kruopščiai tam, kad būtų priimtas teisingas ir pagrįstas procesinis sprendimas.

Tęsiant toliau, paminėtina, jog pačiose Rekomendacijose prokuroro nutarimas įvardijamas kaip procesinę aptariamų normų tinkamo ir pagrįsto taikymo garantiją. Kartu prokuroras yra įpareigojamas prieš priimdamas nutarimą įsitikinti, kad esamų faktinių duomenų visuma neleidžia suformuluoti asmeniui įtarimą bei kad nėra pagrindo suteikti jam įtariamojo statusą. Tuomet, eliminavęs tokią galimybę ir nustatęs, kad yra procesiniai pagrindai, numatyti Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 p., prokuroras priima nutarimą.

Pastebėtina, jog prokuroro nutarimas gali būti priimamas ir gavus asmens rašytinį prašymą bei sutikimą būti apklaustam specialiuoju liudytoju. Tokiu atveju prokuroras, išnagrinėjęs šį prašymą, priima atitinkamą nutarimą, kuris gali būti skundžiamas bendra Lietuvos Respublikos BPK numatyta tvarka. Taigi asmeniui suteikiama galimybė pačiam „pasipasakoti“ apie jo dalyvavimą nusikalstamos veikos padaryme, pačiam išreikšti iniciatyvą bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis. Vargu, ar galima būtų atmesti tokį asmens prašymą, tuo smerkiant jo iniciatyvą. Nebent, pagal situaciją, būtų išvelgiami pagrindai suteikti asmeniui įtariamojo statusą, nepasitelkiant specialaus liudytojo instituto pagalbą.

Tuo tarpu, priėmus prokuroro nutarimą, asmuo su juo turi būti supažindinamas pasirašytinai, įteikiant jam vieną šio procesinio dokumento egzempliorių. Paminėtina, jog

⁶⁶ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-1125-149-2011.

⁶⁷ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-460-86-2010.

Rekomendacijų 12 punkte yra numatyta, kad „asmuo gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas tik esant jo sutikimui. Asmens sutikimas būti apklaustam kaip liudytojui apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką turi būti išreikštas raštu ir patvirtintas jo parašu prokuroro nutarime.“ Pagal šias taisykles taipogi turi būti įformintas ir asmens nesutikimas. Atkreiptinas dėmesys, kad nei aptariamose Rekomendacijose, nei Lietuvos Respublikos BPK nėra numatytos asmens atsisakymo būti apklausiamam specialiu liudytoju pasekmės. Todėl darytina išvada, jog šis klausimas lieka atviras ir sprendžiamas praktikoje ikiteisminį tyrimą atliekančio subjekto nuožiūra.⁶⁸

Šiuo klausimu, baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą kontekste, yra pasisakęs LAT. „(...) *prokurorė jos (kasatorės) atžvilgiu priėmė nutarimą apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (T. 2, b. l. 30-31). Šis procesinis dokumentas patvirtina, kad kasatorės apklausos metu buvo kilusi vertimo duoti parodymus apie jos veiksmus, galinčius užtraukti ne tik administracinę, bet ir baudžiamąją atsakomybę (...), situacija. Be to, minėtame procesiniame dokumente užfiksuota, kad kasatorė nesutinka būti apklausoma kaip specialioji liudytoja, tačiau tą pačią dieną ji buvo apklausta kaip liudytoja, įspėta dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą ir būtent šios apklausos metu pirmą kartą davė melagingus parodymus (T. 2, b. l. 32). Apeliacinės instancijos teismas, darydamas išvadą, kad A. B. teisė atsisakyti duoti parodymus nebuvo varžoma, šių reikšmingų bylos aplinkybių visiškai neįvertino ir dėl jų nuosprendyje nepasisakė. (...) Asmens sutikimas dėl tokios apklausos išreiškia jo procesinę valią dėl bendradarbiavimo su tyrimo institucijomis tiriant nusikalstamą veiką, kurios padaryme jis galimai dalyvavo, tačiau nepanaikina BPK 80 straipsnio 1 punkte numatytos aplinkybės, draudžiančios kaip liudytoją apklausti asmenį, galintį duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.*“⁶⁹

Asmens pozicijos išreiškimo įtraukimas į prokuroro nutarimo turinį turi didelę svarbą, kadangi tai yra esminis momentas taikant draudimo apklausti asmenį kaip liudytoją išimtį. Būtent todėl tai turi būti atitinkamai įforminta – pažymėta pačiame prokuroro nutarime.

Prokuroro nutarimo formos pavyzdys yra sudedamoji Rekomendacijų dalis – jų priedas. Be išaiškintinų specialiojo liudytojo teisių, pareigų ir atsakomybės, prokuroro nutarime turi būti išdėstomi nustatyti pagrindai ir motyvai, dėl kurių asmuo apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.⁷⁰

⁶⁸ Šis klausimas nagrinėjamas kitame darbo skyriuje. *(autorės pastaba)*

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.

⁷⁰ Apie tai plačiau – kitame šio skyriaus poskyryje. *(autorės pastaba)*

Taigi, darytina išvada, jog prokuroro nutarimas – tai yra tam tikrus formas reikalavimus atitinkantis procesinis dokumentas, kuriame turėtų atspindėti visi esminiai Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 d. ir 82 str. 3 d. normų taikymo aspektai: pagrindai ir motyvai, asmens teisės, pareigos ir atsakomybė, bei asmens sutikimas/nesutikimas dėl šių normų taikymo jo atžvilgiu, nulemiantis specialaus liudytojo atsiradimą baudžiamajame procese – ikiteisminio tyrimo stadijoje. Nuo šio prokuroro nutarimo priėmimo, jo paskelbimo asmeniui bei pasirašymo momento galima kalbėti apie specialaus liudytojo statuso pradžią.

2.2. Specialaus liudytojo statuso realizavimas baudžiamajame procese

Taigi, tapus „specifiniu“ proceso dalyviu – įgijus specialaus liudytojo statusą, asmeniui yra suteikiama galimybė atitinkamai šį statusą realizuoti. Pažymėtina, jog specialaus liudytojo liudijimo ypatumai, nustatyti Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 d., 82 str. 3 d. bei 83 str. 2 ir 4 dd., kartu yra ir asmens, turinčio specialaus liudytojo statusą, procesinės teisės, kurios, savo ruožtu, yra neatsiejamas bet kurio proceso dalyvio statuso realizavimo elementas. Būtent todėl šiame poskyryje, skirtame specialaus liudytojo statuso realizavimo baudžiamajame procese nagrinėjimui, bus akcentuojami ir apžvelgiami specialaus liudytojo statusui būdingi liudijimo ypatumai ir numatytos procesinės teisės.

2.2.1. Specialaus liudytojo apklausos ypatumai

Specialaus liudytojo liudijimo ypatumai yra reglamentuojami Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 3 d., kurioje įtvirtinta, jog „asmuo, kuris prokuroro nutarimu yra apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju. Tokiam asmeniui netaikoma atsakomybė, numatyta šio Kodekso 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse.“. Pripažįstant, jog specialaus liudijimo ypatumai kartu yra ir jam taikomos procesinės garantijos, šiame poskyryje nagrinėtini esantys išimtys iš bendros liudytojo apklausos tvarkos liudijimo ypatumai, t. y. atsakomybės, numatytos paprastam liudytojui, netaikymas. Tuo tarpu kitos, įtariamajam būdingesnės savybės – teisė apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą bei teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju – turi didesnę reikšmę specialaus liudytojo procesinių garantijų aspektu, todėl šių ypatumų analizė bus pateikta sekančiame poskyryje.

Taigi, Lietuvos Respublikos BPK 83 str. 2 d. yra numatyta liudytojo atsakomybė už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą be svarbios priežasties, taip pat už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus. Tokiu atveju paprastam liudytojui gali būti

taikomos procesinės prievartos priemonės. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta aukščiau, asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, nuo tokios atsakomybės yra atleidžiamas. Visų pirma tai paaiškinama tuo, jog specialus liudytojas dėl tam tikrų aukščiau išdėstytų priežasčių turi teisę, bet ne *pareigą* duoti parodymus. Tai, savo ruožtu, suponuoja jo teisę atsisakyti ar vengti duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, arba „teisę tylėti“. (Lietuvos Respublikos BPK 21 str. 4 d., 80 str. 1 p., 82 str. 3 d., 83 str. 2 d.)

Atkreiptinas dėmesys, kad teismų praktikoje specialaus liudytojo teisė atsisakyti duoti parodymus suprantama plačiaja prasme. Šiuo aspektu verta pateikti LAT išaiškinimą vienoje kasacinėje nutartyje. „(...) BPK 80 straipsnio 1 punkte įtvirtintą draudimą - kaip liudytoją apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką būtina aiškinti platesniame – tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tiek EŽTT sprendimų - kontekste. EŽTT praktikoje „nusikalstamos veikos“ („baudžiamojo teisės pažeidimo“ (angl. „criminal offence“, pranc. «infraction») sąvoka pagal Konvencijos 6 straipsnį aiškinama savarankiškai, t. y. teisės pažeidimo kvalifikavimas pagal nacionalinę teisę nenulemia jo kvalifikavimo pagal Konvenciją. (...) Pripažinus, kad pažeidimas yra baudžiamojo pobūdžio, asmeniui, kuris yra įtariamas ar kaltinamas jį padaręs, turi būti taikomos Konvencijos 6 straipsnyje numatytos baudžiamojo proceso garantijos (inter alia teisė neliudyti prieš save). Veikos, kurios pagal Lietuvos teisę turi administracinių teisės pažeidimų statusą, EŽTT praktikoje iš esmės pripažįstamos „baudžiamojo pobūdžio“ pagal Konvencijos 6 straipsnį (Balsytė-Lideikienė v. Lithuania, no. 72596/01, judgement of 4 November 2008). Todėl teisėjų kolegija pripažįsta pagrįstais nuteistosios A. B. kasacinio skundo argumentus, kad asmuo turi teisę atsisakyti duoti parodymus ir apie savo paties galimai padarytą veiką kuri nėra uždrausta baudžiamuoju įstatymu, tačiau yra baudžiamojo pobūdžio.“⁷¹

Tęsiant toliau paminėtina, kad Rekomendacijose yra numatyta, jog prieš pradėdant asmens, turinčio specialaus liudytojo statusą, apklausą, jam pasirašytinai, be visa ko, turi būti išaiškinta, kad „draudžiama versti duoti parodymus prieš save“ (13.1 p.), „asmuo gali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką tik esant jo sutikimui“ (13.2 p.), „apie procesinės prievartos priemonių, numatytų BPK 163 straipsnyje, netaikymą už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba atsisakymą ar vengimą duoti parodymus“ (13.5 p.). Taigi, galima teigti, jog specialiam liudytojui suteikiama pakankamai daug dispozityvumo realizuojant savo statusą. Vienintelė išlyga, pagal kurią gali būti apribojama specialaus liudytojo elgesio pasirinkimo laisvė, yra įtvirtinta aptariamose Rekomendacijose - specialusis liudytojas, kaip ir bet kuris kitas proceso dalyvis,

⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.

„gali būti atvesdinamas BPK 142 straipsnio nustatyta tvarka“ (21 p.) be pateisinamos priežasties neatvykstantis dalyvauti procese. Taigi, atleisdamas specialų liudytoją nuo Lietuvos Respublikos BPK 163 str. nustatytą baudos ir arešto taikymo, įstatymo leidėjas numato galimybę pašalinti specialaus liudytojo piktnaudžiavimą savo privilegijomis bei eliminuoti proceso vilkinimo grėsmę neįtvirtinęs atvesdinimo specialiam liudytojui netaikymo.

Lietuvos Respublikos 82 str. 4 d. yra nustatyta liudytojo baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą, kuri yra netaikoma specialiam liudytojui. Todėl galima teigti, jog specialiam liudytojui baudžiamąjį proceso įstatymu yra suteikiama „teisė sakyti netiesą“. Šis liudijimo ypatumas yra išvedamas iš draudimo versti duoti parodymus prieš save principo. Analizuojant šio principo turinį, galima daryti loginę išvadą, jog, jeigu yra draudžiama naudoti bet kokią prievartą siekiant gauti asmens parodymus apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką, o tokie parodymai gali būti gaunami tik paties tokio asmens nuožiūra, tad yra draudžiama ir reikalauti, jog šie parodymai būtų teisingi ir tikri.

Šiuo aspektu paminėtina teismų pozicija, kuri pašalina galimą piktnaudžiavimą aptariama privilegija. *„Kasaciniame skunde remiamasi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalimi, BPK 80 straipsnio 1 punkto nuostatomis ir teigiama, kad 2006 m. liepos 12 d. vykusios liudytojo apklausos metu kasatorei egzistavo grėsmė būti patrauktai baudžiamajon atsakomybėn už veikas, inkriminuotas kitiems asmenims (duomenys neskelbtini partijos vadovams), todėl šiuo atveju baudžiamoji atsakomybė pagal BK 235 straipsnio 1 dalį negalima. Šie kasatorės argumentai nepagrįsti.*

(...) Kaip nustatyta ginčijamuose teismų sprendimuose, A. Š. ne tik procesine prasme niekada nebuvo pareikšti jokie įtarimai dėl aplinkybių, kurios buvo tiriamos baudžiamajoje byloje dėl (duomenys neskelbtini) partijos apgaulingo buhalterinės apskaitos tvarkymo, o jos, kaip liudytojos, apklausa vyko nepažeidžiant tokios apklausos taisyklių ir tvarkos, tačiau ir padarytos motyvuotos išvados, kad kasatorės teiginiai apie grėsmės būti patrauktai baudžiamajon atsakomybėn egzistavimą tėra prielaida, prieštaraujanti objektyviems bylos duomenims (...).“⁷²

Pagal rekomenduotiną specialaus liudytojo apklausos tvarką, prieš pradėdamas specialaus liudytojo apklausą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi pastarajam išaiškinti apie baudžiamosios atsakomybės netaikymą už melagingų parodymų davimą. Manytina, jog šis išaiškinimas yra perteklinis, kadangi iš esmės reiškia signalą asmeniui, kad jis gali sakyti netiesą tuo klaidindamas ikiteisminį tyrimą. Be to, atsižvelgiant į tai, jog paprastas liudytojas, kuriam gali būti taikoma tokia atsakomybė, apie ją yra būtinai įspėjamas visais atvejais, pastebėtina, kad

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-183/2009.

specialiam liudytojui, kuriam tokia atsakomybė yra negalima, nėra reikalinga ir žinoti apie ją, kadangi jam tai negalioja. Siūlytina apsiriboti vien tik neįspėjimu apie baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą siekiant išvengti kuriozų, kuomet asmeniui aiškinama tai, ko jis neprivalo daryti, t. y. išvardinamos pareigos, nuo kurių jis yra atleidžiamos – kurios jam paprastai net neegzistuoja.

Taigi, specialaus liudytojo „teisę tylėti“ ir „teisę sakyti netiesą“ suponuoja bendri principai, kurių vienas pagrindinių yra draudimo versti duoti parodymus prieš save. Darytina išvada, kad specialaus liudytojo teisė duoti parodymus bei jo atleidimas nuo pareigos sakyti tiesą yra dvi pagrindinės specialaus liudytojo procesinės garantijos, kurios bet koku atveju turi būti jam užtikrinamos bei negali būti pažeidžiamos. Tai reiškia, jog specialas liudytojo atsisakymas duoti parodymus ar melagingų parodymų davimas neturėtų pastarajam sukelti jokių neigiamų teisinių pasekmių. Be šių pagrindinių liudijimo ypatumų – procesinių garantijų, baudžiamojo proceso įstatyme specialiam liudytojui yra numatytos ir kitos procesinės teisės, kurios sąlygoja jo statuso realizavimą.

2.2.2. Specialaus liudytojo procesinės teisės

Pagrindinės procesinės teisės, išimtinai Lietuvos Respublikos 82 str. 3 d. suteikiamos tik asmeniui, turinčiam specialaus liudytojo statusą, yra teisė apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą ir teisė reikalauti būti pripažintam įtariamoju. Būtent šių teisinių „saugiklių“ baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinimas bei jų realizavimas praktikoje sudaro specialaus liudytojo statuso problematiką.

Teisė turėti įgaliotąjį atstovą yra suprantama, kaip asmens galimybė atvykti į apklausą, kurios metu jis bus apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, kartu su savo pasirinktu įgaliotu atstovu bei kartu su juo dalyvauti atliekant tokio pobūdžio apklausą.

Baudžiamojo proceso teisės teorijoje įgaliotuoju atstovu yra laikomas asmuo, „pagal susitarimą teikiantis teisinę pagalbą ir ginantis nukentėjusiojo, civilinio ieškovo ir civilinio atsakovo teises bei interesus“⁷³. Pastebėtina, jog įstatymo leidėjas numato galimybę turėti įgaliotąjį atstovą ir liudytojui, taip pat, remiantis specialiam liudytojui nustatytais liudijimo ypatumais, yra numatyta išlyga, pagal kurią įgaliotąjį atstovą į pagalbą gali pasitelkti ir asmuo, apklausiamas specialiu liudytoju. Pagal Lietuvos Respublikos BPK 55 str. 2 d. fizinių asmenų įgaliotuoju atstovu gali būti tiek advokatas, tiek advokato padėjėjas, tiek kitas asmuo, turintis

⁷³ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011. [p. 94]

aukštąjį teisinį išsilavinimą. Procese įgaliotasis atstovas dalyvauja kartu su atstovaujama asmeniu, o jo teisių ir pareigų apimtis priklauso nuo teisių ir pareigų apimties asmens, kuriam jis atstovauja. Atkreiptinas dėmesys, kad liudytojo atstovui įstatymu yra draudžiama dalyvauti procese vietoj savo atstovaujamojo. Ši sąlyga yra pateisinama tuo, kad liudytojas yra unikalus informacijos šaltinis, ir niekas kitas vietoj jo negali perteikti tų duomenų, kuriais jis disponuoja. Manytina, jog ši sąlyga turėtų būti taikoma ir specialiam liudytojui, kadangi tik jis pats gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, kadangi ši informacija gali būti žinoma tik tai jam vienam bei turėtų būti jo paties subjektyviai įvertinta.

Lietuvos Respublikos BPK 55 str. 3 d. yra nustatyta, jog „liudytojo įgaliotojo atstovo neatvykimas netrukdo toliau tęsti proceso veiksmus“. Pažymėtina, jog kalbant apie paprastąjį liudytoją, iš esmės tai yra teisinga, tačiau vargu, ar ši sąlyga galėtų būti taikoma ir specialiam liudytojui. Visų pirma, specialaus liudytojo teisė turėti įgaliotąjį atstovą turėtų būti suprantama plačiau, kadangi tai yra pagrindinis šio proceso dalyvio teisės į potencialią gynybą realizavimo instrumentas. Tuo labiau, kad specialiam liudytojui suteikiama teisė atsisakyti duoti parodymus, kuria jis ir gali pasinaudoti tuo atveju, jeigu jo įgaliotasis atstovas neatvykta į apklausą kartu su juo. Tuomet specialaus liudytojo apklausa turėtų būti atidėta vadovaujantis vienu iš išvardytų pagrindų – įgaliotojo atstovo neatvykimu ar specialaus liudytojo atsisakymu duoti parodymus. Taigi, konstatuotina, kad tuo atveju, jeigu specialus liudytojas pasinaudoja savo teise turėti įgaliotąjį atstovą, tokio atstovo dalyvavimas procese yra būtinas.

Rekomendacijų 13.3 punkte taip pat yra įtvirtinta, jog asmeniui, kurį ketinama apklausti specialiu liudytoju, prieš pradėdant tokią apklausą, turi būti išaiškinta jo teisė „apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą“. Taip pat pažymėtina, jog specialaus liudytojo įgaliojimas asmeniui atstovauti jo interesams išreiškiamas raštu.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad įgaliotasis atstovas teikia teisinę pagalbą pagal susitarimą su atitinkamu proceso dalyviu, kuris, savo ruožtu, turi pats pasirūpinti šios paslaugos teikimo organizavimu bei apmokėjimu už ją. Tuo tarpu valstybė (jai atstovaujančios teisėsaugos institucijos) nėra įpareigojama suteikti tokio pobūdžio garantiją. Lietuvos Respublikos BPK 55 str. 4 d. yra numatyta, kad tam tikrais atvejais „nukentėjusysis ir civilinis ieškovas turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą“, kurios teikimą reglamentuoja įstatymas⁷⁴. Deja, minėtame įstatyme nėra užsiminta apie asmens, turinčio specialaus liudytojo statusą, teisę kreiptis į atitinkamą instituciją siekiant gauti valstybės kompensuojama teisinę pagalbą. Neaišku, kaip galėtų būti reguliuojami tokie atvejai praktikoje, tačiau, manytina, jog specialiam liudytojui,

⁷⁴ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas. Valstybės žinios. 2005, Nr. 18-572.

kuris vaidina „potencialaus įtariamojo“ vaidmenį baudžiamajame procese, turėtų būti suteiktos galimybės gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą.

Šioje vietoje išvelgiamas vienas iš probleminių specialaus liudytojo statuso aspektų, kadangi priešingai negu įtariamajam, kuriam baudžiamojo proceso įstatymas numato būtiną gynėjo dalyvavimą (Lietuvos Respublikos BPK 51 str.), specialiam liudytojui tokia procesinė garantija nėra numatoma. Taigi, jo teisių ir teisėtų interesų gynimas priklauso nuo jo paties – ar jis nuspręs pasisamdyti asmenį, busiantį jo įgaliotoju atstovu, ar pasirinks apsieiti be jo ir ginti savo teises pats.

Viena vertus, toks įstatyminis reguliavimas yra pateisinamas, kadangi iš esmės specialus liudytojas nėra įtariamasis, kurio teisės ir laisvės iš prigimties yra suvaržomos baudžiamojo proceso metu (pvz., taikant atitinkamas kardomasias priemones jo atžvilgiu), ir būtent dėl to šio proceso dalyvio teisė į gynybą yra ypač saugoma ir puoselėjama baudžiamajame procese. Specialus liudytojas yra tik liudytojas, kuris duoda parodymus apie savo paties *galimai* padarytą nusikalstamą veiką, o davęs tokius parodymus niekuo nevaržomas išėina iš teisėsaugos institucijos neturėdamas jokių įsipareigojimų valstybei, kaip baudžiamąjį persekiojimą vykdančiam subjektui. Tuo tarpu įtariamojo atžvilgiu yra vykdomas baudžiamasis persekiojimas, kurio metu jis privalo laikytis jam paskirtos kardomosios priemonės, nesvarbu, kokia ji bebūtų.

Kita vertus, viso ikiteisminio tyrimo metu specialiam liudytojui egzistuoja tam tikra „rizika“ patapti įtariamuoju. Juk vien prokuroro nutarime išdėstyti motyvai ir pagrindai, dėl kurių asmuo apklaustinas specialiu liudytoju, savaime reiškia tam tikrą virš jo galvos kabantį „debesį“, kuris neišnyksta, kol vyksta ikiteisminis tyrimas. Būtent todėl, konstatuojant, jog šio asmens procesinis statusas yra ypatingai „pažeidžiamas“, turėtų būti daugiau akcentuojama pastarojo teisė į potencialią gynybą.

Iš to, kas išdėstyta, darytina išvada, kad vien tik teisės turėti įgaliotąjį atstovą, kuriuo asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, turi pasirūpinti pats, savo jėgomis, žmogaus teisių apsaugos prasme nepakanka tam, kad būtų tinkamai užtikrinta tiek svarbi baudžiamajam procesui asmens teisė į gynybą. Juk, kalbant apie įtariamąjį, kurio teisės į gynybą turinys apima ne tik jo teisę pačiam pasirinkti bei savo sąskaita kviesti gynėją, bet ir teisę reikalauti, kad gynėjas jam būtų paskirtas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimu⁷⁵, t. y. garantuotas valstybės, pažymėtina, kad tam tikrais įstatymo numatytais atvejais šiam proceso dalyviui gynėjo dalyvavimas yra būtinas, ir tuo turi pasirūpinti pati valstybė.

Paminėtina autorės M. Gušauskienės nuomonė, kad „siekiant efektyvios asmenų teisių apsaugos, gynėjas baudžiamajame procese turi turėti galimybę atsirasti šiek tiek anksčiau, nei

⁷⁵ Merkevičius R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008. [p. 442]

asmuo tampa įtariamuoju. T. y. reikėtų užtikrinti galimybę naudotis gynėjo paslaugomis potencialiam įtariamajam, pvz., Lietuvos BPK 80 straipsnio 1 dalies 1 punkto kontekste.⁷⁶ Akcentuotina, kad autorė kalba ne apie ką kita, negu specialų liudytoją. Iš esmės pritarina tokiai pozicijai, tačiau siūlytina apsiriboti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą reglamentuojančio įstatymo pakeitimais ir papildymais, kuriais asmeniui, turinčiam specialaus liudytojo statusą baudžiamajame procese, būtų suteikiama galimybė kreiptis į atsakingą instituciją su prašymu dėl šios paslaugos teikimo, tuo tarpu atleidžiant ikiteisminio tyrimo subjektus nuo pareigos užtikrinti šio asmens teisių ir interesų gynimą. Toks variantas pasirinktinas argumentuojant tuo, kad specialus liudytojas, priešingai negu įtariamasis, nėra sulaikomas Lietuvos Respublikos BPK 140 str. numatyta tvarka, taip pat jam neskiriamos kardomosios priemonės, kas, savo ruožtu, leidžia teigti, kad specialaus liudytojo teisės ir laisvės nėra varžomos ir ribojamos ikiteisminio tyrimo metu.

Teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju yra dar viena specialiam liudytojui įstatymu numatyta procesinė teisė, turinti tam tikrų probleminių aspektų. Šio liudijimo ypatumo atsiradimo priežastimi autorė E. Šapalaitė įvardina siekį išvengti piktnaudžiavimo „apklausiant asmenis kaip liudytojus, turinčius papildomų teisių“⁷⁷, o būtent - savotišką „kontrolės mechanizmą, suteikiantį pačiam liudytojui ir (arba) jo gynėjui teisę reikalauti, kam jam būtų pranešta, kuo jis yra įtiriamas, t. y. suteikti jam įtariamojo statusą“⁷⁸.

Rekomendacijų 13.4 punkte yra nustatyta, kad prieš pradėdant specialaus liudytojo apklausą, jam turi būti išaiškinta jo teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju. Tuo atveju, jeigu asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, pageidauja pasinaudoti šia savo teise, jis turi pateikti rašytinį reikalavimą, kurį nagrinėja prokuroras. Pabrėžtina, jog ši teisė nėra absoliuti, kadangi Rekomendacijų 15 punkte yra nurodyta, jog „specialiojo liudytojo rašytinis reikalavimas pripažinti jį įtariamuoju prokurorui nėra privalomas“. Tačiau, netenkindamas asmens reikalavimo prokuroras priima atitinkamą nutarimą, kuris gali būti skundžiamas bendra Lietuvos Respublikos BPK nustatyta tvarka. Tokia nuostata iš esmės užtikrina procesinių sprendimų pagrįstumą bei suteikia specialiam liudytojui šiokią tokią galimybę vis dėlto įgyti įtariamojo statusą tuo atveju, jeigu vyriausiasis prokuroras panaikintų prokuroro nutarimą atmesti asmens prašymą.

Taip pat Rekomendacijų 15 punkte yra numatyti pagrindai, leidžiantys patenkinti asmens reikalavimą ir suteikti pastarajam įtariamojo statusą – „tik tuo atveju, jeigu bylos faktiniai duomenys pagrindžia *minimalią tikimybę*, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė

⁷⁶ Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L., et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: „Industrus“, 2009. [p. 222]

⁷⁷ Šapalaitė E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. Jurisprudencija. 2007, Nr. 3(93). [p. 85]

⁷⁸ Ten pat.

reikalavimą pateikęs asmuo“. Šioje vietoje susiduriama su viena pagrindinių problemų: kaip asmeniui gali būti suformuluotas įtarimas remiantis vien tik *minimalia tikimybe*? Juk baudžiamojo proceso teisės teorijoje, taip pat ir teismų praktikoje, yra propaguojamas įtarimo pagrindumas, kuris tiesiogiai priklauso nuo duomenų, leidžiančių manyti, kad konkretus asmuo padarė nusikalstamą veiką, pakankamumo. Siekiant išvengti pasikartojimo šiuo aspektu neracionalu pateikti įtarimo pagrindumo požymių analizę, kuri jau buvo pateikta ankstesniame poskyryje⁷⁹, tačiau vis dėlto pabrėžtina, kad kiekvienoje baudžiamojoje byloje turi būti pagrindas manyti, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką. Būtent šiuo pagrindu, kurį sudaro faktinių duomenų *visuma*, asmeniui ir yra formuluojamas įtarimas bei atitinkamai suteikiamas įtariamojo statusas procese. Įtarimo institutas nepripažįsta jokių „*minimalių tikimybių*“, nes priešingu atveju kiltų piktnaudžiavimo įtarimais pavojus. Sąvokos „*minimali tikimybė*“ turinys iš esmės nereikalauja jokių svarių objektyvių duomenų, patvirtinančių, kad konkretus asmuo padarė tam tikrą nusikalstamą veiką.

Kodėl gi norminiu teisės aktu yra toleruojamas nepagrįsto įtarimo formulavimas specialaus liudytojo atžvilgiu? Siekiant atsakyti į šį klausimą, iškeliami hipotezė, kad ši „teisės spraga“ yra numatyta neatsitiktinai. Kadangi specialus liudytojas yra pakankamai specifikuota baudžiamojo proceso figūra, „privilegiuotas“ proceso dalyvis, jo statusas realizuojamas pasinaudojant tam tikromis išlygomis. Pradedant nuo to, kad pagal esamą baudžiamojo proceso teisės doktriną įtarimas asmeniui turi būti formuluojamas esant tam tikram pagrindui, o nepagrįsti įtarimai yra netoleruojami, konstatuotina, kad šie dėsniai galioja baudžiamąjį persekiojimą vykdančiam subjektui. Iš esmės galima teigi, kad ikiteisminį tyrimą atliekančiam subjektui yra draudžiama savo iniciatyva formuluoti asmeniui įtarimą, kuris yra niekuo grindžiamas. Kita vertus, specialaus liudytojo atveju, pats šis proceso dalyvis išreiškia norą bei imasi priemonių tam, kad jam būtų suformuluotas įtarimas bei suteiktas įtariamojo statusas. Pastebėtina, kad paprastai tai yra ikiteisminio tyrimo pareigūno prerogatyva. Tačiau, kalbant apie specialų liudytoją, kuris laikomas „potencialiu įtariamuoju“, bei kurio teisė į potencialią gynybą, kaip buvo nagrinėta aukščiau, yra ribojama, manytina, kad tokia išlyga yra pateisinama. Tuo labiau, kad pats įstatymo leidėjas suteikia šiam proceso dalyviui tokią teisę. Taigi, specialaus liudytojo atveju išimtinė tvarka yra įžvelgiama galimybė atsirasti nepagrįstam įtarimui įprasta baudžiamajame procese prasme, atsižvelgiant į tai, kad asmuo pats išreiškia tokią iniciatyvą pasinaudodamas savo teise. Tokia privilegija gali būti numatyta ir teisės į potencialią gynybą ribojimo sąskaita, juk suteikus specialiam liudytojui įtariamojo statusą, jo teisė į gynybą turėtų būti užtikrinta ir taptų absoliuti. Manytina, kad būtent toks argumentavimas galėtų pašalinti baudžiamojo proceso doktrinos ir praktikos prieštaravimus.

⁷⁹ Žr. 2.1.1 poskyrį. (autorės pastaba)

Taigi, teisę reikalauti būti pripažintam įtariamuoju galima įvardinti kaip ginčytiną specialaus liudytojo procesinę teisę, tačiau jos prigimtis ir paskirtis vis dėlto gali būti pateisinamos atlikus gilesnę specialaus liudytojo statuso analizę, taip pat konstatuojant, kad tai gali būti laikoma vienu iš teisės į potencialią gynybą realizavimo variantu. Neatsitiktinai šis liudijimo ypatumas yra nustatytas įstatymo lygmenyje.

Baigiant baudžiamojo proceso įstatyme specialiam liudytojui įtvirtintų procesinių teisių analizę, norėtusi išskirti dar vieną galimą teisę, kuri yra suteikiama asmeniui, turinčiam specialaus liudytojo statusą, priartinančią šį prie įtariamojo – tai *teisė žinoti, apie kokią jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką jis bus apklausiamas*.

Įtariamojo teisė žinoti, kuo jis yra įtariamasis, yra reglamentuojama tiek tarptautiniuose⁸⁰, tiek nacionaliniuose⁸¹ teisės aktuose. Ši įtariamojo teisė yra neginčytina. Teisė žinoti įtarimo pagrindus tarptautinėje praktikoje aiškinama, kaip „įtariamojo (kaltinamojo) teisė žinoti, kas ir kuo konkrečiai jį kaltina, remdamasis kokiais faktais ar duomenimis jį kaltina bei kaip teisė užduoti kaltintojui klausimus“⁸². Ši įtariamojo teisė yra užtikrinama įteikiant jam pranešimą apie įtarimą, kurio sudedamosios dalys iš esmės ir yra aukščiau paminėti elementai. Baudžiamojo proceso teisės teorijoje pripažįstama, kad pranešimas apie įtarimą susideda iš dviejų pagrindinių dalių: „įtarimo formulavimas ar įtarimo formuluotė – faktinių aplinkybių, kurios sudaro žmogui inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėtį, aprašymas; bei teisinis įkaltinamos veikos kvalifikavimas – tapatumo tarp faktinių padarytos veikos aplinkybių ir baudžiamosios teisės normoje aprašytos nusikalstamos veikos sudėties požymių konstatavimas ir juridinis įtvirtinimas specialiame procesiniame akte“⁸³.

Lyginant įtarimo struktūrą su prokuroro nutarimo apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką turiniu, konstatuotina, kad pastarasis procesinis dokumentas, kurio forma yra nustatyta norminiu teisės aktu, susideda iš panašių, beveik analogiškų dalių, o būtent: prie pagrindų ir motyvų, dėl kurių asmuo apklaustinas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, yra išdėstoma nusikalstamos veikos fabula, kurioje turi atspindėti nusikalstamos veikos padarymo laikas, vieta bei kitos aktualios aplinkybės – objektyvieji nusikalstamos veikos požymiai. Taip pat paprastai yra nurodoma ikiteisminio tyrimo pradėjimo vieta, data ir pagrindai bei teisinis nusikalstamos veikos kvalifikavimas – „pagal požymius nusikalstamos veikos, numatytos Lietuvos Respublikos BK ... str.“ Toliau

⁸⁰ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288. [14 str. 3 d. a) p.], Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987. [6 str. 3 d. a) p.]

⁸¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341. [21 str. 4 d.]

⁸² Gušauskienė M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. Jurisprudencija. 2008, Nr. 6(108). [p. 61]

⁸³ Merkevičius R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008. [p. 284]

paprastai seka tokia formuluotė: „ikiteisminio tyrimo metu būtina apklausti (vardas, pavardė), tačiau tyrimo metu nėra gauta pakankamai faktinių duomenų, kad (vardas, pavardė) būtų galima suformuluoti pranešimą apie įtarimą“⁸⁴. Ir tuomet konstatuojama, kad atitinkamas asmuo, apklausiamas kaip liudytojas gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.

Taigi, remiantis pateikta įtarimo ir prokuroro nutarimo apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką struktūrinių dalių analize, galima daryti išvada, jog, iš esmės, šie du procesiniai dokumentai yra panašaus turinio. Taip pat abiejų dviejų egzemplioriai pasirašytinai įteikiami atitinkamai įtariamajam ir specialiam liudytojui.

Būtent todėl, pripažįstant, jog pranešimas apie įtarimą yra įtariamojo teisės žinoti, kuo jis yra įtariamasis, garantas, galima teigti, kad tinkamai surašytas prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip liudytoją apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, savo ruožtu, užtikrina specialaus liudytojo teisę žinoti, apie kokią jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką jis bus apklausiamas. Iš tikrųjų tai pripažintina viena esminių specialaus liudytojo galimų procesinių teisių, kuri suponuoja pastarojo teisės į potencialią gynybą realizavimą, kadangi, susipažinęs su minėtu procesiniu dokumentu asmuo atitinkamai gali spręsti, ar pasitelkti įgaliotojo atstovo pagalbą, ar netgi pasinaudoti savo teise reikalauti būti pripažintam įtariamuoju.

2.3. Specialaus liudytojo statuso pabaiga baudžiamajame procese

Specialaus liudytojo statusas paprastai egzistuoja tik ikiteisminio tyrimo stadijoje. Vadinasi, ikiteisminio tyrimo metu, specialaus liudytojo statusas, atsiradęs, turėtų ir pasibaigti. Priklausomai nuo kiekvieno tyrimo eigos, jame arba surenkama arba nesurenkama pakankamai duomenų, patvirtinančių, kad asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, padarė atitinkamą nusikalstamą veiką. Atitinkamai specialiam liudytojui įteikiamas pranešimas apie įtarimą arba jis apklausiamas kaip paprastas liudytojas bendra tvarka. Patartina prieš pabaigiant ikiteisminį tyrimą ir baudžiamąją bylą perduodant į teismą, apsispręsti dėl specialaus liudytojo statuso likimo, kad teismo nagrinėjimo metu nekiltų jokių nesklandumų dėl asmens, turėjusio specialaus liudytojo statusą ikiteisminio tyrimo metu, procesinės teisinės padėties. Taip pat galimas ikiteisminio tyrimo pabaigimo, kartu ir specialaus liudytojo statuso išnykimo, variantas yra ikiteisminio tyrimo nutraukimas vadovaujantis tam tikrais baudžiamąjo proceso įstatymo numatytais pagrindais.

⁸⁴ Ši formuluotė gali skirtis savo turiniu, tačiau tai nekečia jos esmės. (*autorės pastaba*)

2.3.1. Pranešimo apie įtarimą įteikimas

Specialiam liudytojui gali būti įteikiamas pranešimas apie įtarimą bei atitinkamai suteikiamas įtariamojo statusas, jeigu: jis pats kreipiasi į prokurorą su rašytiniu reikalavimu pripažinti jį įtariamuoju bei prokuroras tokį jo reikalavimą tenkina; jo „apklausos metu gaunama faktinių duomenų, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė apklausiamas asmuo“ (Rekomendacijų 16 p.), ikiteisminio tyrimo metu gaunama faktinių duomenų, leidžiančių manyti, kad asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, padarė atitinkamą nusikalstamą veiką.

Kadangi specialaus liudytojo teisės reikalauti būti pripažintam įtariamuoju turinio analizė yra atlikta ankstesniame poskyryje, panagrinėkime atvejį, kai atliekant specialaus liudytojo apklausą gaunami faktiniai duomenys, leidžiantys suformuluoti pastarajam įtarimą. Atkreiptinas dėmesys, jog iš praktinės pusės toks atvejis pripažintinas „idealiuoju“, tam tikra prasme net gali būti įvardintas, kaip „utopinis“, kadangi pasitaiko itin retai. Tai yra logiška, nes retas nusikaltęs asmuo turi tokį sąžiningumo laipsnį, kad pats prisipažintų padaręs nusikalstamą veiką, tuo labiau, kai prieš pradėdam apklausą, jam pranešama apie tai, kad ikiteisminio tyrimo subjektai neturi pakankamai duomenų, kad pradėtų baudžiamąjį persekiojimą jo atžvilgiu. Kita vertus, reikėtų pabrėžti tai, jog specialus liudytojus yra atleidžiamas nuo pareigos sakyti tiesą, todėl jo duodami parodymai turėtų būti vertinami itin atsargiai. Negalima eliminuoti ir galimybes, jog duodamas parodymus apklausos metu, asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, dėl tam tikrų priežasčių gali ir prisiimti kito asmens kaltę. Taigi, specialaus liudytojo parodymai yra gana specifiški, gali būti klaidingi tiek asmeniui to nesiekiant, tiek sąmoningai juos iškraipant. Todėl šie parodymai turi būti vertinami visų baudžiamosios bylos aplinkybių, esamų faktinių duomenų kontekste. Priešingu atveju ikiteisminio tyrimo subjektui egzistuoja rizika būti suklaidintam, ko pasekoje atsiranda rizika nukreipti ikiteisminį tyrimą netinkama kryptimi.

Tačiau, jeigu, vis dėlto, atsižvelgiant į visas bylos aplinkybes, specialaus liudytojo apklausos metu duodami parodymai patvirtina nusikalstamos veikos padarymo faktą bei šio asmens dalyvavimą šiame procese, bei yra įvertinami kaip teisingi, asmeniui formuluojamas įtarimas bei įteikiamas pranešimas apie jį. Šioje vietoje kyla klausimas, ar derėtų tai daryti iš karto po apklausos, ar susitarti su asmeniu dėl kito atvykimo laiko. Manytina, jog šie ikiteisminio tyrimo procesiniai veiksmai turėtų būti atliekami nedelsiant, tačiau nepažeidžiant asmens teisės į gynybą. Pavyzdžiui, jeigu asmuo pageidauja turėti gynėją, tuomet jam gali būti įteiktas pranešimas apie įtarimą, o jo, kaip įtariamojo apklausa, gali būti atidėta iki to laiko, kol jis pasisamdys tokį gynėją (jeigu nėra Lietuvos Respublikos BPK numatytų būtino gynėjo dalyvavimo pagrindų). Tokia skubos tvarka yra pateisinama tuo, jog su asmeniu, tapusio įtariamuoju, gali būti reikalingi atlikti kiti ikiteisminio tyrimo procesiniai veiksmai, kaip antai

parodymų patikrinimas vietoje, asmens parodymas atpažinti ir t. t. Tuo labiau, kad pagal vyraujančią baudžiamojo proceso doktriną įtariamajam turėtų būti kuo greičiau pranešama apie esamą įtarimą.⁸⁵

Tuo tarpu kitu atveju, kai specialiam liudytojui gali būti įteiktas pranešimas apie įtarimą, t. y., kai ikiteisminio tyrimo metu surenkama duomenų, remiantis kuriais galima teigti, kad asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą, padarė atitinkamą nusikalstamą veiką, jokio skubėjimo negali būti. Juk kiekvienis ikiteisminio tyrimo gaunami duomenys yra tam tikrų tyrimo veiksmų rezultatas. Tai gali būti tiek paprastu liudytoju parodymai, tiek specialisto išvados ar ekspertizės aktai, tiek parodymai atpažinti, tiek tam tikrų dokumentų ar daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas, tiek procesiniai veiksmai, reikalaujantys teisėjo „sankcijos“, taip pat ir kriminalinės žvalgybos veiksmai. Būtent šių veiksmų, pagal poreikį atliekamų atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, visuma gali būti svariu pagrindu suteikti specialiam liudytojui įtariamojo statusą.

Taigi, specialus liudytojas gali tapti įtariamuoju tiek savo iniciatyva reikalaujant būti pripažintam įtariamuoju arba duodant atitinkamus parodymus apklausos apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką metu, tiek „priverstinai“ – ikiteisminį tyrimą atliekantiems subjektams surenkant pakankamai duomenų, leidžiančių suformuluoti įtarimą, po kurio surašymo bei pranešimo apie tokį specialus liudytojas automatiškai įgyja įtariamojo statusą.

2.3.2. Apklausa liudytoju bendra tvarka

Keičiantis faktinėms bylos aplinkybėms „debesys“, kabantis virš specialaus liudytojo galvos, gali „ištirpti“, ir jis gali būti apklaustas kaip paprastas liudytojas bendra tvarka. Paprastai taip gali atsitikti esant dviem sąlygoms: ikiteisminio tyrimo metu yra nustatomas asmuo, padaręs nusikalstamą veiką – įtariamasis, bei pripažįstama, kad asmuo, kuris buvo apklaustas kaip specialus liudytojas, žino kokias nors reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes. Atkreiptinas dėmesys, jog apklausti specialų liudytoją paprastu liudytoju bendra tvarka rekomenduotina iki ikiteisminio tyrimo pabaigos, tačiau, to nepadarius (nepašalinus specialaus liudytojo statuso prieš perduodant bylą į teismą), tokia galimybė yra numatyta ir teismo nagrinėjimo metu esant atitinkamiems procesiniams pagrindams – tokiu atveju prokuroras gali prašyti teismo apklausti tokį asmenį kaip liudytoją bendra tvarka.

Pažymėtina, jog nurodytos sąlygos nėra alternatyvios, todėl turėtų būti įvykdyta tiek viena, tiek kita siekiant apklausti specialų liudytoją kaip paprastąjį. Tai yra pateisinama tuo, kad ikiteisminio tyrimo metu nustačius asmenį, padariusį nusikalstamą veiką – įtariamąjį, išnyksta

⁸⁵ Jurka R., Randakevičienė I., Juzukonis S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: „Industrus“, 2009. [p. 14]

specialaus liudytojo „potencialas“ tapti įtariamuoju ir jo procesinė teisinė padėtis tampa neaiškia. Tokiu atveju turėtų būti nustatyta, kokią vertę turi specialaus liudytojo parodymai bei kokia papildoma informacija, naudinga tyrimui, šis gali disponuoti. Konstatuojant, kad specialiam liudytojui gali būti žinomos aplinkybės, reikšmingos nusikalstamai veikai tirti ir baudžiamajai bylai nagrinėti, specialus liudytojas apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka. Tokį sprendimą gali sąlygoti jo pirminės apklausos metu duotų parodymų turinys bei paskesni faktiniai duomenys, leidžiantys manyti, kad tam tikros aplinkybės, apie kurias specialus liudytojas nepapasakojo pats arba apie kurias nebuvo paklausta apklausos metu, jam gali būti žinomos.

Paminėtina, kad nenustačius specialaus liudytojo „naudos“ tyrimui, pastarasis nėra apklausiamas kaip paprastas liudytojas bendra tvarka, nors, kaip buvo minėta aukščiau, prieš pabaigiant ikiteisminį tyrimą rekomenduotina pašalinti šį statusą iš baudžiamosios bylos. Tokiu atveju specialus liudytojas tampa „niekiniu“ proceso dalyviu, kurio procesinė teisinė padėtis yra neaiški, bei kuris apskritai yra „pamiršamas“ nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme. Kita vertus, asmuo „paliekamas ramybėje“ – jis nebetampomas nei po teisėsaugos institucijas, nei po teismus.

Vis dėlto manytina, kad esant atitinkamiems procesiniams pagrindams specialus liudytojas visuomet turėtų būti apklausiamas kaip paprastas liudytojas bendra tvarka, kadangi, remiantis logikos dėsniais, galima konstatuoti, jog, jeigu jis buvo apklaustas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (o prokuroro nutarimo dėl šios apklausos atlikimo priėmimą bet kokių atveju nulemia tam tikri duomenys, pagal kuriuos buvo nustatytas asmens santykis su tiriamą nusikalstama veika), jo pirminė apklausa yra betarpiškai susijusi su tiriamą nusikalstama veika, todėl preziumuojama, kad specialus liudytojas nuo pat pradžių yra žinantis tam tikras reikšmingas aplinkybes. Priešingu atveju šio asmens jokiais būdais negalima būtų susieti su tiriamą nusikalstama veika bei suteikti pastarajam specialaus liudytojo statuso.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Rekomendacijų 17.2 punkte yra nustatyta, jog „jeigu yra pagrindas asmenį, kuris buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, apklausti kaip liudytoją bendra tvarka, prieš tokią apklausą prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas tokiam asmeniui ir jo įgaliotajam atstovui raštu praneša, kad ikiteisminio tyrimo metu negauta duomenų pripažinti šį asmenį įtariamuoju ir jis bus apklaustas kaip liudytojas bendra tvarka“. Be to 17.3 punktas numato, kad „nustačius, kad byloje nėra pagrindo asmenį, kuris buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, apklausti kaip liudytoją bendra tvarka (jis nežino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių), taip pat nėra pagrindo jį pripažinti įtariamuoju, jeigu tyrimas tęsiamas, apie tai prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas raštu praneša tokiam asmeniui ir jo įgaliotajam atstovui“. Šios nuostatos tiesiogine prasme suponuoja specialaus liudytojo teisę būti informuotam apie savo „likimą“ – apie savo statuso pabaigą, ar tai būtų perėjimas į įtariamą ar

į liudytojo statusą, ar tai būtų konstatavimas, kad jis tyrimui yra „neberekalingas“. Tačiau dar kartą pabrėžtina, kad su pastarąja pozicija nesutinkama, kadangi, kaip buvo paminėta aukščiau, specialus liudytojas turėtų būti pripažintinas turinčios reikšmės informacijos šaltiniu *per se*⁸⁶.

2.3.3. Ikiteisminio tyrimo nutraukimas

Specialaus liudytojo statusas gali pasibaigti ir nutraukus ikiteisminį tyrimą. Rekomendacijų 17.5 punkte yra nustatytas, kad apie tai specialaus liudytojui taip pat turi būti pranešama raštu. Specialaus liudytojo statuso aspektu paminėtini du įstatymo nustatyti ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindai: nesant padarytai veikai, turinčiai nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių (Lietuvos Respublikos BPK 3 str. 1 d. 1 p.), taip pat neįrodžius asmens dalyvavimo nusikalstamos veikos padaryme (Lietuvos Respublikos BPK 212 str. 2 p.)⁸⁷.

Ikiteisminio tyrimo nutraukimą nutariant, kad nebuvo padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, sąlygoja tai, kad iš ikiteisminio tyrimo medžiagos matyti, kad veika, dėl kurios buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, neatitinka objektyviųjų nusikalstamos veikos požymių. Todėl konstatuojama, jog tiriamojoje veikoje nėra nei nusikaltimo, nei baudžiamojo nusižengimo, numatytų Lietuvos Respublikos BK, sudėties požymių. Tai yra vienas „neskausmingiausių“ bei dažniausiai praktikoje pritaikomų ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagrindų.

Savaime suprantama, jog nesant nusikalstamos veikos sudėties požymiams, nėra ir pačios nusikalstamos veikos. Todėl ir negali būti kalbos apie asmenį, padariusį ar galimai padariusį tokią veiką. Taigi, specialaus liudytojo statusas išnyksta kartu su tariama nusikalstama veika.

Kitas ikiteisminio tyrimo pagrindas – kai „ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo“ (Lietuvos Respublikos BPK 212 str. 2 p.), o paprastai tariant – neįrodžius asmens dalyvavimo nusikalstamos veikos padaryme, taip pat paminėtinas specialaus liudytojo statuso kontekste. Nors šis pagrindas juridine prasme gali būti taikomas tik tais atvejais, kai ikiteisminio tyrimo metu yra asmuo, turintis įtariamojo statusą, manytina, kad netiesiogine prasme jis yra susijęs ir su specialiu liudytoju.

Visų pirma minėtas pagrindas specialaus liudytojo statuso aspektu reikštų ne ką kita, negu tai, kad „ikiteisminio tyrimo metu nesurenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių

⁸⁶ [Lot.] – „pats savaime“.

⁸⁷ Šioje vietoje pabrėžtina, kad, nors šis pagrindas yra numatytas tik tiems atvejams, kai ikiteisminio tyrimo metu egzistuoja įtariamasis, galima teigti, kad netiesiogine prasme jis gali būti pritaikytas ir specialiam liudytojui. (autorės pastaba)

specialaus liudytojo dalyvavimą nusikalstamos veikos padaryme“ ir dėl to nėra galimybės suformuluoti pastarajam pranešimo apie įtarimą. Specialaus liudytojo kontekste tai laikytina ne viso ikiteisminio tyrimo nutraukimu, kaip yra numatyta baudžiamojo proceso įstatyme, o bet kurių „abejonių“ jo atžvilgiu pašalinimu, kas, iš esmės ir reikštų jo statuso pabaigą. Būtent dėl šios priežasties paminėtinas šis pagrindas.

Kalbant apie specialaus liudytojo statuso pabaigą paminėtinas ir taip vadinamas *ikiteisminio tyrimo sustabdymas* – situacija, kai pripažintina, jog buvo padaryta nusikalstama veika, tačiau, atlikus visus įmanomus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kaltininko nustatyti nepavyko. Toks atvejis taip pat yra numatytas ir Rekomendacijų 17.4 punkte - „nesant procesinių pagrindų specialųjį liudytoją apklausti kaip liudytoją bendra tvarka ar jam suteikti įtariamojo statusą, kai ikiteisminio tyrimo metu nenustatomas asmuo, padaręs nusikalstamą veiką, tačiau atlikti visi galimi ikiteisminio tyrimo veiksmai ir prokuroras paveda tęsti nenustatytų įtariamųjų paiešką, apie tai prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas raštu praneša tokiam asmeniui ir jo įgaliotajam atstovui“. Atkreiptinas dėmesys, jog iš tikrųjų, priešingai negu visi aukščiau paminėti specialaus liudytojo statuso pabaigos variantai, ikiteisminio tyrimo sustabdymas nereiškia, jog specialiam liudytojui išnyksta potencialas tapti įtariamuoju ar paprastu liudytoju. Kaip pavyzdį galima pateikti atvejį, kuomet ikiteisminio tyrimo metu paimami lyginamieji DNR pėdsakai, kurie siunčiami tyrimui į atitinkamą įstaigą. DNR tyrimai atliekami pakankamai ilgai – apie metus ar daugiau laiko, tačiau sustabdžius ikiteisminį tyrimą šiam laikotarpiui, tą dieną, kai bus gautas DNR tyrimo rezultatas bei tuo atveju, jeigu bus nustatytas sutapimas, ikiteisminis tyrimas bus atnaujintas, ir visi proceso dalyviai bus vėl įtraukti į baudžiamąjį procesą.

Taigi, remiantis šiame skyriuje pateikta specialaus liudytojo statuso turinio analize bei išvelgta tam tikra jo problematika, galima teigti, jog išplėstinis norminių teisės aktų – baudžiamojo proceso įstatymo bei Rekomendacijų dėl specialaus liudytojo apklausos tvarkos – nagrinėjimas leidžia daryti išvadą, kad specialus liudytojas yra proceso dalyvis, kurio procesinė teisė padėtis yra reglamentuojama nustatant jo liudijimo ypatumus, kurie kartu yra ir jo procesinės garantijos – *teisė*, bet ne *pareiga* duoti parodymus, taip pat atleidimas nuo pareigos sakyti tiesą. Pažymėtina, jog būtent šie specialaus liudytojo statuso įgyvendinimo ypatumai pripažintini pastarojo užtikrintinomis procesinėmis garantijomis, kadangi asmuo, turintis šį procesinį teisinį statusą gali besąlygiškai jomis pasinaudoti, kas, savo ruožtu, nesukeltų jam jokių neigiamų pasekmių. Tuo tarpu specialiam liudytojui numatytos procesinės teisės: teisė turėti įgaliotą atstovą, teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju bei teisė žinoti, apie kokią jo galimai padarytą nusikalstamą veiką jis bus apklausiamas, - yra tik specialaus liudytojo teisės, kurių įgyvendinimo įstatymo leidėjas jam negarantuoja, o tik suteikia galimybę jomis

pasinaudoti. Atsižvelgiant į specialaus liudytojo procesinio subjektiškumo elementų analizę, pastebėtina, kad specialaus liudytojo egzistavimas baudžiamajame procese yra pateisinamas teorine prasme. Tuo tarpu siekiant visapusiškai įvertinti specialaus liudytojo instituto pagrįstumą bei aktualumą, būtina nustatyti jo praktinį funkcionavimą bei reikšmę, kas ir bus bandyta padaryti sekančiame skyriuje.

3. SPECIALAUS LIUDYTOJO INSTITUTO PRAKTINĖ REIKŠMĖ BAUDŽIAMAJAME PROCESĖ

3.1. Specialus liudytojas – baudžiamojo proceso dalyvis „artimas įtariamajam“

Ankstesniuose skyriuose pateikta specialaus liudytojo instituto prigimties ir paskirties bei specialaus liudytojo procesinio teisinio statuso problematikos analizė leidžia daryti išvadą, jog specialus liudytojas yra baudžiamojo proceso dalyvis. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad tai yra gana specifinis dalyvis, kadangi pagal esamą reglamentavimą yra laikomas sąlyginai tarpiniu subjektu tarp liudytojo ir įtariamojo. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog baudžiamojo proceso teisėje vyrauja imperatyvus teisinio reguliavimo metodas, vis dėlto reikėtų apibrėžti specialaus liudytojo statuso rėmus nustatant pastarojo vietą baudžiamojo proceso dalyvių sistemoje. Tokiu būdu būtų galima išvengti kai kurių praktinių nesklandumų, susijusių tiek su ikiteisminio tyrimo subjektų, tiek su asmenų, turinčių šį statusą procese, nepakankamu aptariamo instituto suvokimu. Specialaus liudytojo nagrinėjimas kitų proceso subjektų kontekste leistų gėriaus suvokti jo statuso prigimtį ir atitinkamai sąlyginai priskirti jį prie vieno iš jam artimų proceso dalyvių – liudytojo ar įtariamojo. Gilesnis supratimas, savo ruožtu, galėtų nulemti tiek ikiteisminio tyrimo subjektų, tiek asmenų, turinčių šį statusą, pozityvesnį specialaus liudytojo instituto vertinimą.

Taigi, visų pirma paminėtinas klasikiniu baudžiamojo proceso teisės teorijoje pripažįstamas proceso subjektų, arba proceso dalyvių plačiąja prasme, skirstymas pagal procesinės veiklos paskirtį.⁸⁸ Remiantis šia klasifikacija išskiriamos trys procesų subjektų grupės: valstybės institucijos ir pareigūnai; proceso dalyviai siaurąja prasme; ir kiti baudžiamajame procese dalyvaujantys asmenys. Pastebėtina, jog įtariamasis, kaip ir nukentėjęsysis bei jų atstovai, yra laikomi proceso dalyviais siaurąja prasme. Tuo tarpu liudytojas priskiriamas trečiajai grupei, kaip asmuo, vykdamas savo procesines pareigas ir tuo padedantis nustatyti tiesą byloje. Taigi, matyti, jog įtariamasis ir liudytojas yra skirtingų kategorijų proceso subjektai. Būtent todėl ir kyla klausimas dėl specialaus liudytojo pozicijos šioje sistemoje.

Pagal minėtą koncepciją vienas iš proceso dalyvio siaurąja prasme požymių yra proceso subjekto procesinio intereso turėjimas, t. y. siekimas tam tikro rezultato byloje.⁸⁹ Todėl galima teigti, jog asmens pripažinimas proceso dalyviu (siaurąja prasme) atitinkamai grindžiamas

⁸⁸ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011. [p. 74]

⁸⁹ Ten pat. [p. 81]

pastarojo procesinio intereso buvimu. Šiuo aspektu svarbus yra paties intereso baudžiamajame procese turinys ir esmė.

Atkreiptinas dėmesys, kad yra išvelgiamas dvejopo pobūdžio baudžiamąjį proceso subjektų interesas – asmeninis ir procesinis.⁹⁰ Asmeninis interesas yra suprantamas kaip kiekvieno individo asmeninės savybės, asmenybės bruožai, kurie pasireiškia per tam tikras emocijas ir išgyvenimus, kuriuos asmuo natūraliai patiria būdamas įtrauktas į baudžiamąjį procesą. Kalbant apie asmeninį interesą įtariamojo ir liudytojo kontekste, pasakytina, jog asmeninis įtariamojo interesas, matyt, nereikalauja gilesnio aiškinimo. Juk, savaime suprantama yra tai, jog asmuo, kuriuo atžvilgiu yra vykdomas baudžiamasis persekiojimas, jaučia atitinkamas emocijas, išgyvenimus, patiria tam tikrą stresą, kadangi galima sakyti, kad visas procesas pagrįdė yra nukreiptas į jį, taip pat betarpiškai yra suvaržoma jo laisvė. Vieni gali baimintis gresiančios atsakomybės, kiti – gėdytis, tretieji – nerimauti dėl nepagrįstų įtarimų, kadangi iš tikrųjų nesą nusikaltę. Nepriklausomai nuo asmenybės bruožų, kiekvienas įtariamuoju tampantis asmuo susiduria su viena ar kita emocine reakcija į tai, kas, savo ruožtu, ir laikoma asmeniniu interesu. Liudytojo asmeninio intereso turinys yra panašaus pobūdžio, t. y. įvairūs jausmai, atsirandantys individualiai kiekvienam, šaukiamam į apklausą liudytoju, asmeniui. Kadangi toks asmeninis interesas yra būdingas kiekvienam žmogui, ne tik baudžiamąjį proceso teisiniuose santykiuose, bet ir bet kurioje gyvenimo situacijoje, paprastai jis neturi didelės reikšmės teisiniam vertinimui. Manytina, kad tai yra natūralus reiškinys, kuris nėra esminis kriterijus kalbant apie proceso subjektus.

Tuo tarpu labiau nagrinėtinas yra procesinis, arba teisinis interesas, kaip svarbiausias aptariamos proceso subjektų grupės – proceso dalyvių siaurąja prasme, pagrindas. Procesinio intereso turinį sudaro du elementai: suinteresuotumas bylos baigtimi ir suinteresuotumas savo teisine padėtimi. Suinteresuotumas bylos baigtimi reiškia tai, kad asmens lūkesčiai yra nukreipti į galutinį sprendimą byloje, kadangi šis turės tiesioginę lemiamą įtaką jo teisėms bei teisėtiems interesams. Pabrėžtina, jog bylos rezultato siekis yra neatsiejamas įtariamojo/kaltinamojo subjektyvus požymis. Viso proceso metu, kiekvienoje stadijoje, egzistuoja įtariamojo/kaltinamojo jam palankaus sprendimo poreikis, nes tai betarpiškai lems jo tolimesnį gyvenimą. Tuo tarpu abejotinas yra liudytojo suinteresuotumas bylos baigtimi, kadangi šis proceso subjektas iš prigimties preziumuojamas esąs nešališkas. Būtent jis yra laikomas vienu iš objektyvių duomenų, kuriais grindžiama visa baudžiamoji justicija, šaltinių. Iš dalies pritartina autoriaus R. Jurkos nuomonei, anot kurio liudytojo suinteresuotumas bylos baigtimi gali būti siejamas su pastarojo santykiais su kitais proceso subjektais, pagrįdė – šeimos ir giminystės

⁹⁰ Jurka R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 1(115). [p. 359-376]

ryšiais.⁹¹ Tačiau, vis dėlto, pabrėžtina, jog įstatymo leidėjas Lietuvos Respublikos BPK 82 str. 2 d. suteikia liudytojui imunitetą – galimybę neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus dėl įtariamojo/kaltinamojo, su kuriuo jį sieja glaudūs šeimos ar giminystės ryšiai. Todėl liudytojo, pasinaudojusio savo diskrecijos teise ir nusprendusio bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis apklausos metu, parodymai, tokiu atveju, turi būti teisingi, objektyvūs ir bešališki. Tokiu būdu konstatuotina, jog liudytojo suinteresuotumas bylos baigtimi kaip toks egzistuoti negali, o visi šio subjekto asmeniniai lūkesčiai, susiję su šeimos narių ar artimų giminaičių likimu, turėtų būti prilyginami asmeniniam liudytojo interesui. Priešingu atveju liudytojo parodymai prarastų pasitikėjimą, kas, savo ruožtu, prieštarautų liudytojo funkcijai procese kaip tokiai.

Suinteresuotumas savo teisine padėtimi yra siejamas su asmens teisinės padėties užtikrinimu proceso metu. Kitaip sakant, tai yra ne kas kita, kaip įstatymo suteiktų teisių realizavimo ir apsaugos siekis. Manytina, kad šis požymis, kaip ir asmeninis interesas, yra būdingas bet kuriam proceso dalyviui, kadangi kiekvienas jų turi tam tikras numatytas teises, kurių užtikrinimo proceso metu gali pagrįstai reikalauti ir tikėtis, kad tai bus garantuota.

Kalbant apie specialaus liudytojo statusą, pastebėtina, kad jis apima visas aukščiau išvardytas intereso apraiškas. Reikėtų pabrėžti, kad specialus liudytojas, panašiai kaip ir įtariamasis/kaltinamasis, yra, be abejojimo, suinteresuotas bylos baigtimi. Tiksliau apibūdinant, šis jo interesas daugiausia pasireiškia ikiteisminio tyrimo metu, kadangi tai yra pagrindinė specialaus liudytojo statuso egzistavimo stadija. Priklausomai nuo tyrimo eigos, jis gali pereiti tiek į įtariamojo, tiek į liudytojo statusą. Galima teigti, jog specialus liudytojas viso ikiteisminio tyrimo metu „rizikuoja“ tapti įtariamuoju, kas turi tiesioginę įtaką šio proceso dalyvio galutinio sprendimo siekiui. Būtent dėl šių priežasčių, atsižvelgiant į aptariamo baudžiamojo proceso subjektų skirstymo kriterijus, specialus liudytojas priskirtinas antrajai – proceso dalyvių siaurąja prasme – grupei, t. y. atsiduria kitoje, negu paprastas liudytojas, pripažįstamas kitu procese dalyvaujančiu asmeniu, kategorijoje. Taigi, remiantis aukščiau išdėstytais pamąstymais, specialus liudytojas gali būti pripažįstamas proceso dalyviu, artimesniu įtariamajam.

Šiuo aspektu svarbu paminėti kitą baudžiamojo proceso teisėje dėmesio sulaukusią baudžiamojo proceso dalyvių klasifikaciją – pagal atliekamas baudžiamojo proceso funkcijas.⁹² Proceso dalyviai atitinkamai yra skirstomi į tuos, kurie vykdo baudžiamąjį persekiojimą; tuos, kurie yra laikomi šalimis – kaltinimo ir gynybos funkcijas įgyvendinantys proceso dalyviai; ir tuos, kurie padeda vykdyti baudžiamąjį procesą – asmenys, kurie žino ir gali pateikti duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai tirti ir baudžiamajai bylai nagrinėti, ir asmenys, kurie teikia

⁹¹ Jurka R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 1(115). [p. 373]

⁹² Jurka R., Randakevičienė I., Juzukonis S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: „Industrus“, 2009. [p. 10]

pagalbą vykdant baudžiamąjį persekiojimą. Matyti, jog pagal šią klasifikaciją įtariamasis ir liudytojas taip pat patenka į skirtingas grupes. Tuo tarpu neaiški yra specialaus liudytojo padėtis. Ar šis, kaip ir įtariamasis, vykdo gynybos funkciją, ar kartu su liudytoju padeda vykdyti baudžiamąjį procesą pateikdamas tyrimui ar teismui reikšmingus duomenis? Viena vertus, specialus liudytojas yra potencialus įtariamasis, tik šiek tiek nepasiekiantis šio statuso. Todėl, natūralu, jog specialaus liudytojo pagrindinė procesinė funkcija kaip ir būtų nuolatinis potencialus gynimasis nuo jam gresiančio įtarimo formulavimo bei tapimo įtariamuoju. Kita vertus, specialus liudytojas yra apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tuomet jo parodymai gali būti laikomi tuo lemiamu šaltiniu, kurio dėka bylos situacija tampa aiškesnė, ir tokiu būdu jis teikia pagalbą teisėsaugos institucijoms. Tačiau šioje vietoje kyla kitas diskutuotinas klausimas – kaip turi būti įvertinti specialaus liudytojo parodymai, atsižvelgiant į tai, jog šiam proceso dalyviui nėra taikoma baudžiamoji atsakomybė už jų melagingumą? Vargu, ar galima prognozuoti tikimybę, kad asmuo, atvykęs į apklausą kaip specialus liudytojas, bus linkęs bendradarbiauti ir sąžiningai papasakoti tikrovę atitinkančius faktus. Tuo tarpu paprasto liudytojo pozicija yra grindžiama ne tik prielaidomis, bet ir prezumpcija, kad šis yra „padėjėjas“ procese. Manytina, kad specialaus liudytojo parodymai, panašiai kaip ir įtariamojo parodymai, turi būti itin kruopščiai vertinami lyginant juos su kitais liudytojų parodymais, daiktiniais įrodymais, dokumentais, specialisto išvadomis ir ekspertizės aktais bei kitais turimais byloje duomenimis. Taip pat turėtų būti atsižvelgiama ir į psichologinę specialaus liudytojo būseną, kadangi pastarasis pagrįstai gali patirti vienas ar kitas emocijas dėl savo esamos procesinės teisinės padėties.⁹³ Taigi, remiantis logikos dėsniais bei atsižvelgiant į žmogiškąjį faktorių, vis dėlto manytina, kad asmuo, turintis specialaus liudytojo statusą procese, visų pirma teiktų pirmenybę savo asmeniniams interesams, t. y. siektų apsaugoti save nuo galimo įtarimo, o jau po to rūpintųsi visuomeniniu poreikiu nustatyti tiesą byloje. Todėl galima sutikti, jog specialus liudytojas ne tiek padeda vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, kiek siekia save apginti proceso metu. Tokiu būdu galima išžvelgti specialaus liudytojo ir įtariamojo procesinių funkcijų panašumą, kurie leistų sąlyginai juos sutapatinti ir priskirti specialų liudytoją prie potencialios gynybos funkciją netiesiogiai įgyvendinančio proceso dalyvio – gynybos šalies. Pabrėžtina, jog ši koncepcija yra pakankamai sąlyginė ir reikalauja gilesnės mokslinės analizės.

Kitas vertas dėmesio argumentas, kuriuo gali būti grindžiamas specialaus liudytojo artumas įtariamajam, yra tai, jog praktikoje specialus liudytojas yra įvardinamas kaip suinteresuotas asmuo, kuris yra informuotinas apie priimtą procesinį sprendimą. Tai reiškia, kad, skirtingai negu liudytojas, kuris iš tikrųjų negauna žinių apie bylos likimą, specialiam liudytojui,

⁹³ Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmenų parodymai baudžiamajame procese. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991. [p. 43]

kaip ir pagrindinems proceso šalims – įtariamajam ir nukentėjusiajam, yra pranešama, pavyzdžiui, apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą ar sustabdymą išsiunčiant atitinkamo prokuroro nutarimo nuorašą. Tokiu būdu asmeniui, turinčiam specialaus liudytojo statusą, suteikiama teisė ir apskūsti prokuroro priimtą procesinį sprendimą Lietuvos Respublikos BPK numatyta tvarka.

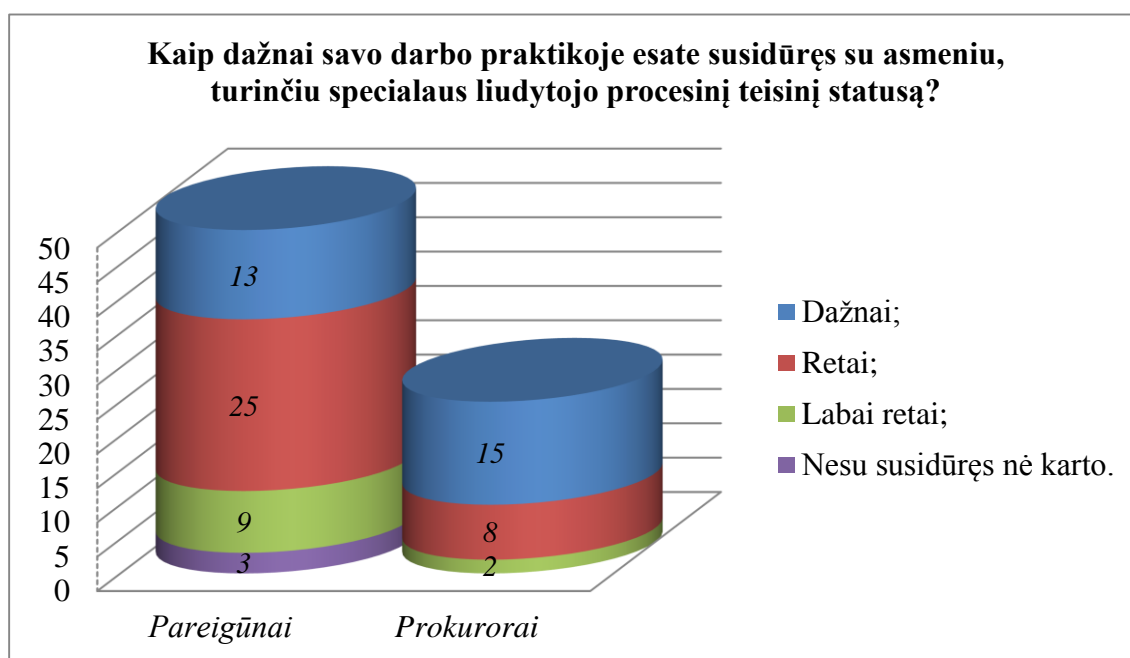
Taigi, remiantis aukščiau išdėstytais samprotavimais, galima teigti, jog specialus liudytojas yra proceso dalyvis tiesiogine prasme, kuris yra „artimas įtariamajam“. Tokia pozicija grindžiama specialaus liudytojo priskirimu prie baudžiamojo proceso subjektų grupių, kuriose yra įtariamasis, abiejų procesinio intereso turinio panašumu, taip pat tų pačių siekių buvimu bei funkcijų įgyvendinimu procese. Manytina, jog tokia nuomonė gali būti pateisinama tuo, kad specialaus liudytojo institutui yra suteikiama pakankamai daug dispozityvumo, kas, savo ruožtu, leidžia interpretuoti specialų liudytoją kitų proceso dalyvių kontekste. Atkreiptinas dėmesys, kad specialaus liudytojo intereso turinio atskleidimas leidžia gėriaus suvokti ir įvertinti pastarojo statuso esmę ir potencialą, kas, savo ruožtu, galėtų turėti įtakos dažnesniam taikymui praktikoje. Siekiant išvengti galimų prieštaravimų ir pažeidimų, rekomenduotina tiksliau ir griežčiau apibrėžti specialaus liudytojo statuso rėmus teisės normose. Tuo tarpu tol, kol tai nėra įgyvendinta, didelę įtaką turi praktinė specialaus liudytojo instituto taikymo pusė, kuri ir bus apžvelgta toliau.

3.2. Praktinė situacija Lietuvoje. Empirinio tyrimo rezultatų apžvalga

Praktinei situacijai Lietuvoje įvertinti buvo atliktas empirinis tyrimas – anoniminis anketavimas prokurorų ir ikiteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų, besispecializuojančių procesinio darbo srityje. Respondentų pasirinkimą lėmė tai, kad būtent jie yra tiesioginiai baudžiamąjį persekiojimą vykdančys subjektai, kurių darbinė praktika yra glaudžiai susijusi su procesiniais veiksmais. Taip pat pažymėtina, kad specialaus liudytojo instituto kontekste pagrindinę įtaką turi prokuroro ir ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno bendradarbiavimas, kadangi vienas iš jų priima sprendimą apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, o kitas tokią apklausą atlieka.

Pastebėtina, kad prokurorų ir tyrėjų patirtis su asmeniu, turinčiu specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą, yra skirtinga – dauguma pareigūnų (34 iš 50 respondentų) atsakė, kad savo darbo praktikoje su tokiu proceso dalyviu susiduria retai ir labai retai, tuo tarpu didesnė dalis tyrime dalyvavusių prokurorų (15 iš 25 respondentų) teigė dažnai susiduriantys su specialiu liudytoju (žr. 1 diagramą). Manytina, kad tokį praktinės patirties skirtumą gali lemti tai, jog ikiteisminio tyrimo tyrėjai savo darbe susiduria su asmenimis, sulaikytais Lietuvos Respublikos BPK 140 str. numatyta tvarka. Tokiems asmenims per 24 valandas nuo jų faktinio sulaikymo

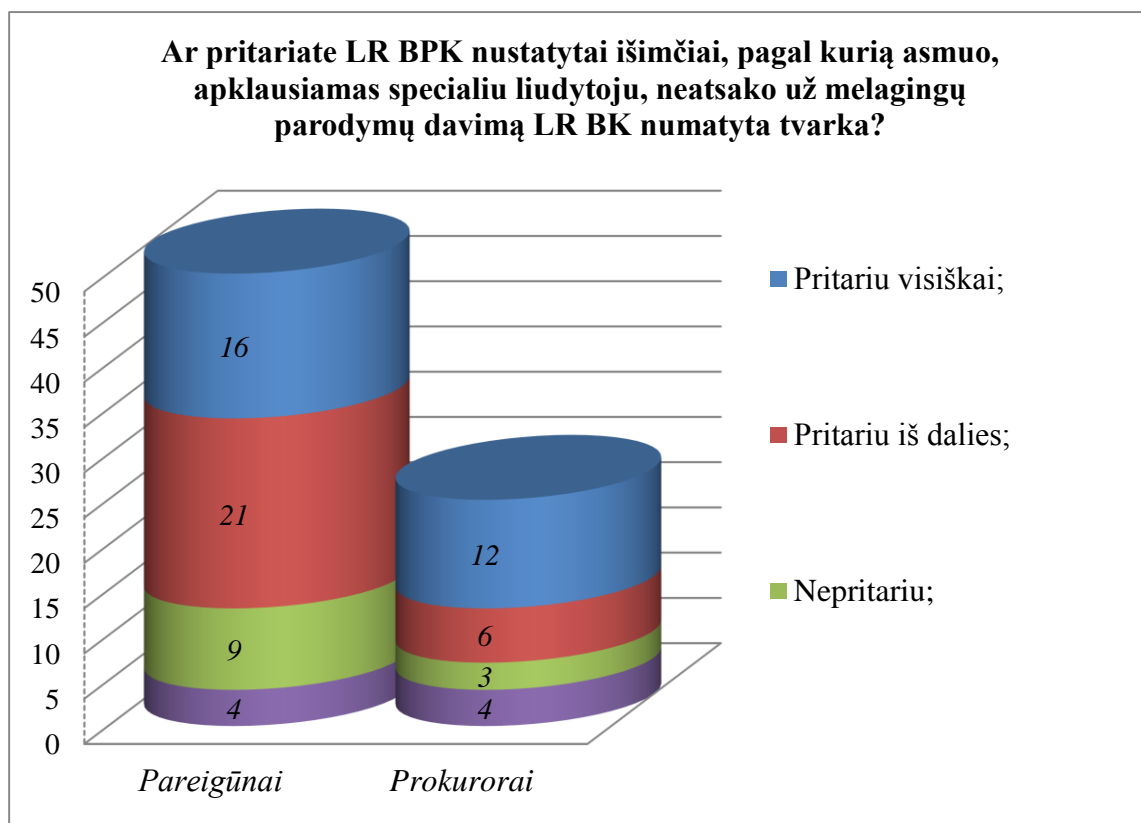
momento yra būtina įteikti pranešimą apie įtarimą, todėl reikia operatyviai atlikti ikiteisminio tyrimo procesinius veiksmus – įteikti pranešimą apie įtarimą bei apklausti asmenį įtariamuoju. Priešingu atveju toks asmens sulaikymas gali būti pripažintas neteisėtu. Todėl galima teigti, kad tyrėjas, gavęs ikiteisminio tyrimo medžiagą su laikinai sulaikytu asmeniu, neturi kitos išeities, negu suformuluoti ir įteikti tokiam asmeniui pranešimą apie įtarimą, ir tik vėliau, ikiteisminio tyrimo eigoje, aiškintis dėl šio asmens dalyvavimo nusikalstamos veikos padaryme. Deja, bet tokia praktika sąlygoja dažnai nepagrįstų įtarimų formulavimą, kas, savo ruožtu, baigiasi ikiteisminio tyrimo nutraukimu. Tuo tarpu prokuroras, paprastai nedirbantys su laikinai sulaikytais asmenimis, ir apskritai su įtariamaisiais „skubos“ tvarka, o susipažinęs su „tuščia“ ikiteisminio tyrimo medžiaga, turi laiko atlikti byloje turimų duomenų analizę bei juos įvertinti, ir tokiu būdu priimti sprendimą, ar priimti nutarimą dėl asmens apklausos apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, ar suformuluoti bei įteikti asmeniui pranešimą apie įtarimą.

1 diagrama

Kita priežastis skirtingos prokurorų ir tyrėjų praktikos gali būti ta, jog ne kiekvienu atveju prokurorui priėmus minėtą nutarimą, byloje susiduriama su specialiu liudytoju, kadangi juridiniu šio proceso dalyvio atsiradimo momentu pripažįstamas būtent pastarojo sutikimas dėl minėtos apklausos. Tuo tarpu asmens pozicija – sutikimas ar nesutikimas – paaiškėja tik jam atvykus pas tyrėją į apklausą. Asmeniui atsisakius būti apklausiamam specialaus liudytojo statusu, atitinkamai išnyksta specialaus liudytojo egzistavimo galimumas baudžiamajame procese, todėl skirtingai nuo prokuroro, kuris priima nutarimus, tyrėjai su šiuo proceso dalyviu gali susidurti rečiau. Kitaip sakant, ne kiekvienas prokuroro priimtas nutarimas sąlygoja vienareikšmį specialaus liudytojo buvimą, o yra tik prielaida jam atsirasti. Tuo tarpu asmuo pats apsisprendžia, ar dalyvauti procese tokiu statusu.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad įstatymo nustatytas specialaus liudytojo liudijimo ypatumas, galintis pasireikšti tam tikrais trikdžiais praktikoje, abiejų grupių respondentų buvo įvertintas sąlyginai teigiamai – 37 (iš 50) tyrėjai ir 18 (iš 25) prokurorų išimčiai, pagal kurią specialus liudytojas yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės už sąmoningai iškraipytus (melagingus) parodymus, pritaria visiškai ar iš dalies (žr. 2 diagramą).

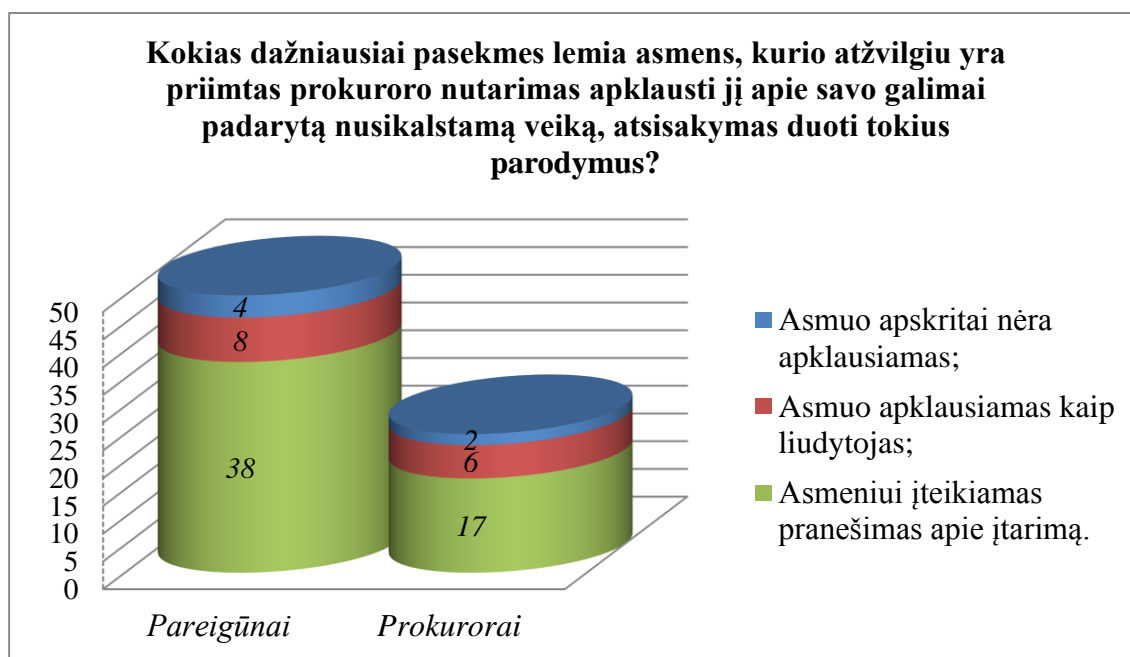

2 diagrama

Tuo tarpu paminėtini keli tyrėjų, nepritariančių tokiam specialaus liudytojo apklausos reglamentavimui, komentarai: „jis yra liudytojas, turi atsakyti, nes pats sutinka juo būti“, „apsunkinamas ikiteisminis tyrimas, spec. liudytojui dėl melagingų parodymų neiškyla jokių pasekmių, manau, tokia išimtis turėtų būti taikoma tik įtariamojo statusą turinčiam asmeniui“, „asmuo apklausiamas spec. liudytoju turi galimybę iškraipyti parodymus, tuo apsunkindamas ikiteisminio tyrimo atlikimą, objektyvių duomenų vertinimą“, „kadangi gali iškraipyti bylos aplinkybes, o tai gali apsunkinti bylos tyrimą“. Matyti, jog pagrindinė neigiamo aptariamoms išimties vertinimo priežastis yra ikiteisminio tyrimo apsunkinimo rizika. Iš dalies pritariama tokiam požiūriui, kadangi, kaip jau buvo nagrinėta aukščiau, atsižvelgiant į tai, jog specialus liudytojas yra atleidžiamas nuo pareigos sakyti tiesą, atitinkamai turi būti vertinami ir jo parodymai.

Kitas probleminis aspektas, nesulaukęs dėmesio teorijoje, tačiau turintis didelę svarbą praktikoje, yra aukščiau minėtas juridinis specialaus liudytojo atsiradimo baudžiamajame procese pagrindas – asmens sutikimas būti apklausiamam Lietuvos Respublikos BPK 80 str. 1 p.

ir 82 str. 3 d. tvarka. Akcentuotina, jog nei baudžiamojo proceso teisės teorijoje, nei galiojančiuose norminiuose teisės aktuose, nėra numatytos asmens atsisakymo pasekmės, kas sukelia tam tikrą grėsmę baudžiamąjį persekiojimą vykdančioms subjektams patekti į aklavietę. Manytina, kad būtent dėl šios priežasties – teisės spragos – prokurorai kartu su tyrėjais praktikuoja variantą, kuomet atsisakymo atveju asmeniui yra įteikiamas pranešimas apie įtarimą padarius atitinkamą nusikalstamą veiką, o vėliau, ikiteisminio tyrimo eigoje, nepasitvirtinus įtarimams, ikiteisminis tyrimas jo atžvilgiu yra nutraukiamas. Būtent tokį atsakymą pasirinko dauguma respondentų (38 (iš 50) tyrėjai ir 17 (iš 25) prokurorų) (žr. 3 diagramą). Iš esmės tai yra dar vienas rizikos veiksnys, lemiantis nepagrįstų įtarimų „kūrimą“.

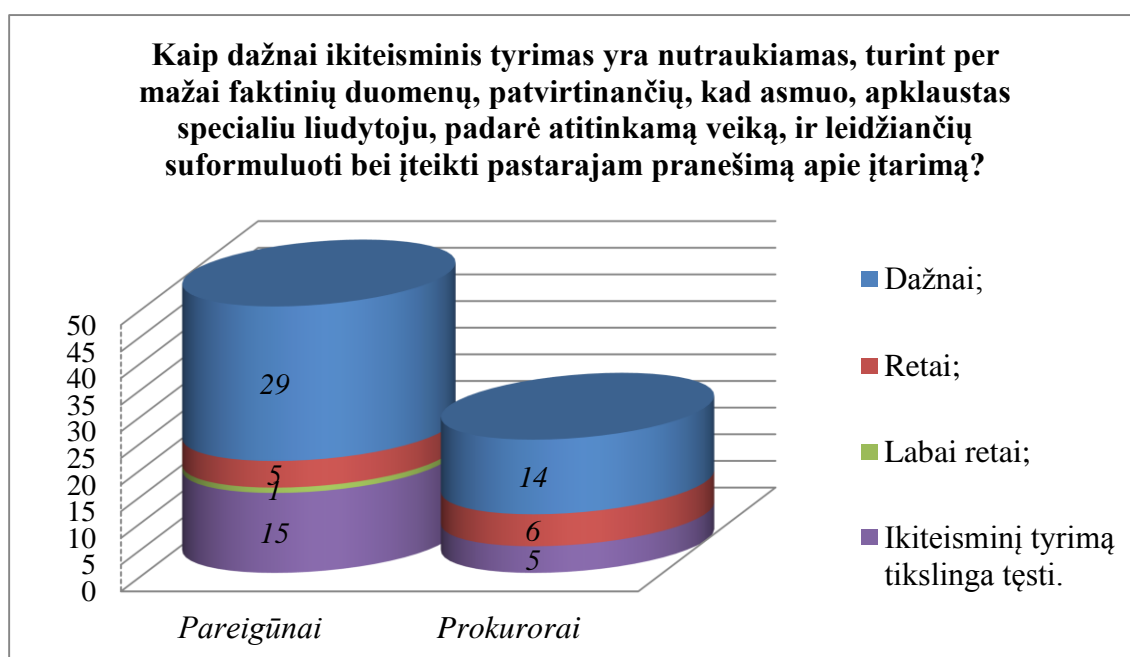
3 diagrama

Pripažįstama, kad praktikoje įtarimais yra „mėtomasi“, visiškai negalvojant apie tai, jog tai yra „dėmė“ asmeniui, kuri išliks per visą jo gyvenimą kaip jį charakterizuojantys duomenys. Taip pat pamirštama ir apie teisinę sąmonę. Tačiau, manytina, kad tokios susiklosčiusios praktikos priežastis gali būti ta, jog teisėsaugos institucijų darbuotojai yra taip pat varžomi daugybės teisės aktų bei kitais faktoriais. Kaip bebūtų, tyrimo rezultatai įrodo, kad nusistovėjusi praktika iš esmės prieštarauja teorijos dėsniams – teorinė nuostata, kuri byloja apie tai, kad nesant pagrindų įteikti asmeniui pranešimą apie įtarimą, jis gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, pastarajam nesutikus, yra ignoruojama, ir asmuo greitai tampa įtariamuoju. Kita vertus, pats specialus liudytojas gali išreikšti tokią iniciatyvą, nes jam yra suteikta tokia teisė.

Kita galima asmens atsisakymo tapti specialiu liudytoju išeitis yra asmens apklausa bendra tvarka, tačiau tiek, kiek tai nėra susiję su nusikalstamos veikos padarymo aplinkybėmis. Iš visų 75 respondentų šį atsakymą pasirinko bendrai 14 asmenų. Tokia pozicija galėtų būti

pateisinama, tačiau kyla loginis klausimas, kokios gali būti reikšmingos bylai išspręsti aplinkybės, kurios nėra susijusios nusikalstamos veikos padarymo aplinkybėmis.

Tyrimo rezultatai rodo, kad ikiteisminiai tyrimai, kuriuose egzistuoja tik potencialus įtariamasis – specialus liudytojas, dažniausiai yra nutraukiami dėl negalimumo suformuluoti pastarajam įtarimą bei suteikti įtariamojo statusą (29 (iš 50) pareigūnai ir 14 (iš 25) prokurorų). Manytina, kad tokių ikiteisminių tyrimų likimas yra panašaus pobūdžio kaip ir tų, kuriuose yra įtariamasis, tačiau jie yra nutraukiami Lietuvos Respublikos BPK 212 str. 2 p. pagrindu – nesurinkus pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Tuo tarpu specialaus liudytojo perspektyvą tapti įtariamuoju pripažino bendrai 12 (iš 75) respondentų (žr. 4 diagramą).

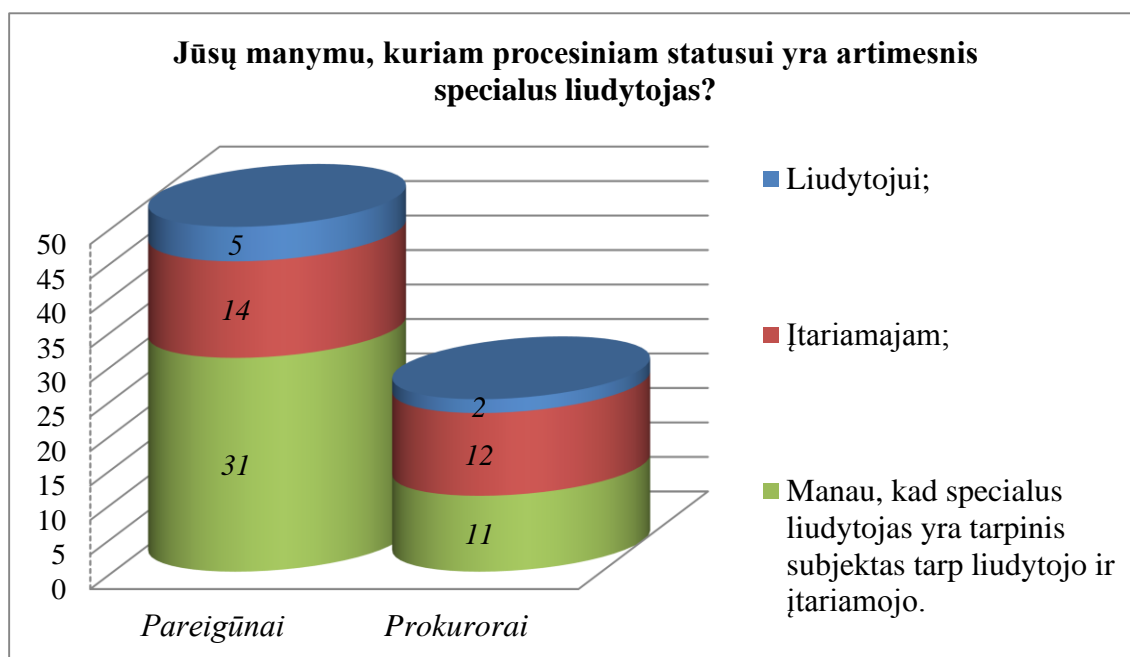

4 diagrama

Tačiau nemaža dalis respondentų (15 (iš 50) pareigūnų ir 5 (iš 25) prokurorai) laikosi nuomonės, kad specialus liudytojas – tai yra potencialus įtariamasis, todėl ikiteisminį tyrimą tikslinga tęsti tol, kol nebus surinkta pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių suformuluoti bei įteikti jam pranešimą apie įtarimą.

Tuo tarpu dauguma tyrėjų (31 iš 50 respondentų) mano, kad specialus liudytojas yra tarpinis subjektas tarp įtariamojo ir liudytojo. Taip pat manančių prokurorų yra 11 (iš 25), o vienu daugiau laikosi pozicijos, kad specialaus liudytojo statusas yra artimesnis įtariamajam. Žymiai mažiau – iš viso 7 iš 75 respondentų pripažįsta, specialus liudytojas turi daugiau panašumu su liudytojo procesiniu statusu (žr. 5 diagramą). Toks atsakymų paskirstymas yra pateisinamas tuo, kad, kaip jau buvo nagrinėta aukščiau, esamas specialaus liudytojo instituto reglamentavimas suponuoja jo tarpinę teisinę padėtį. Tačiau, vis dėlto pripažintina, kad sąlyginai

šis proceso dalyvis yra artimesnis įtariamajam, galima sakyti, kad net yra savotiška įtariamojo statuso „atšaka“.

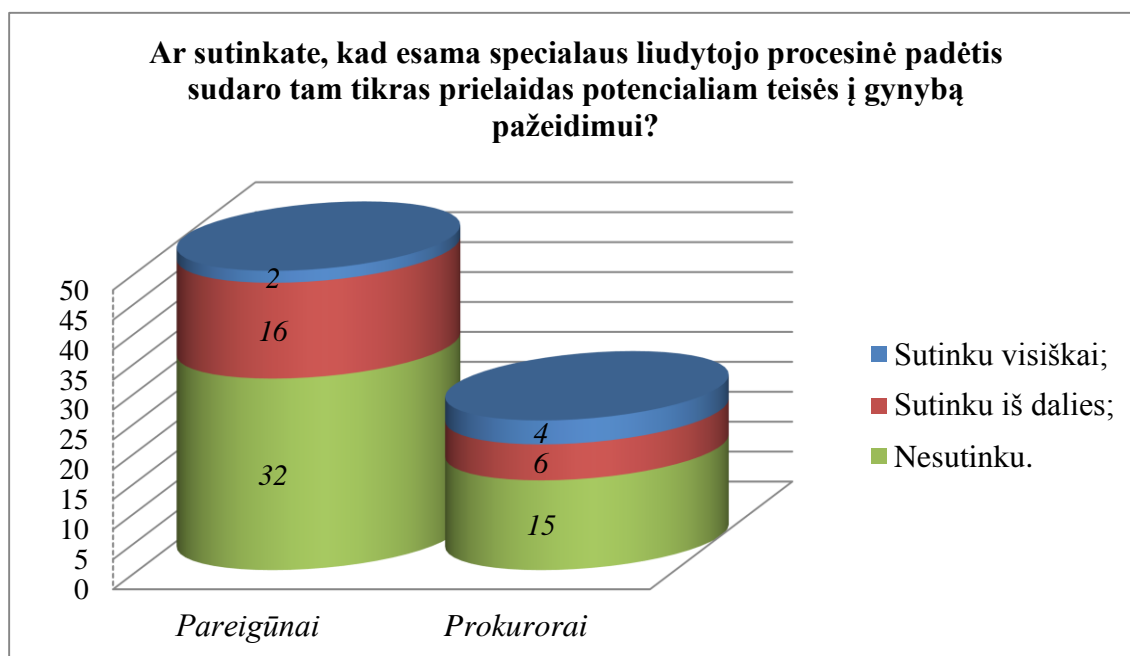

5 diagrama

Daugiausiai pažeidžiamu specialaus liudytojo instituto aspektu pripažintina visuotinai puoselėjama žmogaus teisių apsauga, kuri baudžiamajame procese pirmiausia yra siejama su asmens teise į gynybą. Kalbant apie specialų liudytoją iš tikrųjų galima išvelgti tam tikras potencialios grėsmės šiai teisei prielaidas. Tačiau tyrimo rezultatai rodo, kad praktikoje vyrauja kita nuomonė (žr. 6 diagramą). 32 iš 50 respondentų – pareigūnų bei 15 iš 25 respondentų – prokurorų (apie 60 procentų visų respondentų) nesutinka su galimų teisės į gynybą pažeidimų egzistavimu specialaus liudytojo procesinės teisinės padėties kontekste. Tokio savo požiūrio komentaruose prokurorai akcentavo asmens laisvą pasirinkimą – sutikimą duoti parodymus kartu su specialaus liudytojo teise atsisakyti juos duoti, kas, savo ruožtu nesukelia jam jokių neigiamų pasekmių (netaikomos kardomosios ir kitos procesinės prievartos priemonės), pažymėjo ir atsakomybės už melagingų parodymų davimą specialiam liudytojui netaikymą. Taip pat pabrėžė šiam proceso dalyviui numatytas procesines teises: teisę naudotis Lietuvos Respublikos BPK numatyto įgalioto atstovo paslaugomis ir teisę prašyti pripažinti jį įtariamuju. Be to nurodė, jog asmuo yra supažindinamas su prokuroro nutarimu apklausti jį specialiuoju liudytoju ir tai atitinkamai suponuoja specialaus liudytojo žinojimą, apie kokias galimai padarytas jo nusikalstamas veikas jis bus apklausiamas. Tyrėjų, neišvelgusių specialaus liudytojo esamoje procesinėje padėtyje prielaidų potencialiam teisės į gynybą pažeidimui, komentarai buvo panašaus pobūdžio. Pažymėtina tik tai, kad ši respondentų grupė ypatingą dėmesį atkreipė į specialaus liudytojo galimybes turėti įgaliotąjį atstovą – advokatą, kuris dalyvaudamas kartu su juo apklausos metu, suteiktų teisinę pagalbą. Verti dėmesio šie prokurorų komentarai:

„duodamas išsamus parodymus gali išvengti pranešimo apie įtarimą“; „(...) jis turi galimybę pateikti savo įvykio versiją ir tokiu būdu apsiginti, be to spec. liudytoju netaikomos kardomosios priemonės, mažiau ribojamos teisės ir laisvės. Tuo tarpu nenorėdamas būti spec. liudytoju asmuo visada gali būti apklausiamas įtariamuoju ir naudotis visomis įtariamojo procesinėmis gynybos priemonėmis“. Pastebėtina, jog analogiškų nuomonių pasitaikė ir tarp tyrėjų: „duodamas parodymus toks proceso dalyvis jau savo paties parodymais ginasi (...) Jeigu asmuo tampa spec. liudytoju, tai reiškia, kad tyrėjai jau turi kažkokių duomenų apie tai, kad būtent jis padarė n. v., todėl nėra nieko sudėtingo, jeigu asmuo mano, kad jo teisės yra suvaržomos, įteikti jam pranešimą apie įtarimą“; „(...) jis gali pasirinkti savo poziciją, nes nėra atsakingas už melagingų parodymų davimą, taip pat mūsų policijos el. sistemoje nėra įvesta apie įtarimą, nes, jeigu pareikštas įtarimas ir po to byla nutraukta, vis tiek matosi, kad kažkas žmogui buvo“; „(...) specialiojo liudytojo parodymų davimas yra tam tikra gynybos forma nuo gresiančio įtarimo, nes duodamas parodymus asmuo gali pateikti duomenis (aplinkybes), šalinančias įtarimą“.

Iš pateiktų respondentų komentarų matyti, kad akcentuotinas yra specialaus liudytojo laisvas apsisprendimas dėl parodymų davimo, taip pat ir jam suteiktos teisės turėti „gynėją“ bei reikalauti būti pripažintam įtariamuoju. Įdomu tai, kad specialaus liudytojo parodymai laikytini jau tam tikra gynybos forma. Iš esmės tai yra teisinga, kadangi duodamas parodymus specialus liudytojas gali išsklaidyti abejones jo atžvilgiu ir išvengti galimo įtarimo.

6 diagrama

Sąlyginai nemaža dalis respondentų (bendrai 22 iš 75) pasirinko atsakymą „sutinku iš dalies“. Prokurorai savo pasirinkimo paaiškinimus siejo su nekonkretizavimu ir konkrečiau nežinojimu, apie kokią galimai padarytą nusikalstamą veiką asmuo yra apklausiamas, taip pat su tuo, jog apklausiant asmenį specialiu liudytoju iš jo sužinoma informacija, kuri vėliau gali būti

panaudojama prieš jį pareiškiant įtarimą. Tuo tarpu tyrėjai atkreipė dėmesį į tai, jog specialus liudytojas pats turi užsitikrinti teisę į potencialią gynybą (valstybė jam tokios teisės negarantuoja), be to paminėjo Lietuvos Respublikos BPK 51 str., per kurį galima būtų išvelgti specialaus liudytojo teisės į potencialią gynybą pažeidimą, kadangi šiam nėra galimybės privalomai skirti gynėją net tuo atveju, jeigu yra paminėtame straipsnyje numatyti pagrindai. Kaip dar vienas argumentas buvo pateiktas komentaras, jog „(...) *spec. liudytojas negali prašyti susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, ir suformulavęs gynybinę poziciją, duoti parodymus, skirtingai, negu tai gali daryti įtariamasis*“. Šiuo aspektu pasakytina tai, jog esama tarpinė specialaus liudytojo padėtis, nekonkretizuojant įstatymo lygmenyje pastarojo teisių ir pareigų, leidžia preziumuoti, kad šis proceso dalyvis turi bendras įtariamojo ir liudytojo teisės ir pareigas. Todėl iš esmės negalima teigti, jog specialus liudytojas neturi teisės, pvz., susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kadangi šiuo metu tai niekur nėra reglamentuojama.

Dėl praktinių problemų, išskylančių ikiteisminio tyrimo metu susiduriant su asmeniu, turinčiu specialaus liudytojo statusą, pasisakę prokurorai pažymėjo tai, jog kartais apklausti asmenį specialiu liudytoju būtina nedelsiant, tuo tarpu nutarimo priėmimo prerogatyvą turi tik prokuroras, todėl tyrėjai būna priversti įteikti tokiam asmeniui pranešimą apie įtarimą arba apklausti paprastu liudytoju (specialaus liudytojo teisinio statuso suteikimo procedūros apsunkinimas, ko pasėkoje galimas piktnaudžiavimas įtarimais). Taip pat buvo paminėta ir dvigubo pareigūno, atliekančio ikiteisminį tyrimą, darbo problema, kuri pasireiškia tuo, jog prieš perduodant baudžiamąją bylą teismui nagrinėjimui, specialų liudytoją reikia „perapklausti“ kitu, pvz., liudytoju, statusu. Buvo atkreipiamas dėmesys į tai, jog pakankamai neaiškiai reglamentuojama specialaus liudytojo procesinė padėtis suponuoja paties asmens nesuvokimą savo statuso. Taip pat akcentuota esminė praktinė problema – asmens atsisakymo duoti parodymus pasekmės – neaišku, ar apklaust jį tuomet paprastu liudytoju, ar įtariamuoju.

Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai teigę susiduriantys su šiomis, be aukščiau paminėtų, praktinėmis problemomis: asmens specialaus liudytojo statuso nesupratimas; prokuroro, o ne tyrėjo apsisprendimas dėl specialaus liudytojo statuso inicijavimo (neatidėliotinais atvejais gali būti proceso vilkinimo grėsmė); negalimumas paskirti specialiam liudytojui valstybinį advokatą net ir tuo atveju, kai yra įstatymo nustatyti būtino gynėjo dalyvavimo pagrindai;⁹⁴ taip pat asmens galimas piktnaudžiavimas savo procesine padėtimi (atsakomybės už melagingų parodymų davimą netaikymas gali suponuoti tyčinį klaidinimą siekiant sau naudingos baigties, o pagrindų įtarti nebuvimas – atitinkamą asmens elgesį ir

⁹⁴ Šiuo aspektu yra akcentuotina valstybės institucijų (pareigūnų) pareiga užtikrinti proceso dalyviams numatytas teises, kuri įtariamojo (kaltinamojo) teisės į gynybą kontekste yra plačiai nagrinėjama Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarime “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Valstybės žinios. 1999, Nr. 15-402. (*autorės pastaba*)

požiūrį); sudėtingas specialaus liudytojo parodymų vertinimas atsižvelgiant į jo liudijimo ypatumus.

Pastebėtina, jog, iš esmės, tyrimo rezultatai rodo, kad praktikoje susiduriama su ankstesniuose skyriuose nagrinėtomis problemomis, kurios, visų pirma, reikalauja išsprendimo teoriniame, o vėliau ir įstatymo lygmenyje.

Pateiktoje anketoje respondentai taip pat buvo paprašyti pateikti savo nuomonę dėl specialaus liudytojo instituto būtinybės baudžiamajame procese, siekiant jį pagrįsti arba paneigti. Taip pat buvo prašoma pasiūlyti galimus Lietuvos Respublikos BPK pakeitimus/papildymus, siekiant patobulinti esamą specialaus liudytojo instituto reglamentavimą.

Taigi, respondentai – prokurorai specialaus liudytojo insitituto būtinybę sieja su galimybe asmeniui išdėstyti savo poziciją dėl tiriamo įvykio aplinkybių tuo apsiginant, kartu išvengiant įtariamojo statuso (kai tai nėra reikalinga) ir su juo susijusių tam tikrų apribojimų ir suvaržymų, kaip, pvz., kardomosios priemonės paskyrimas.⁹⁵ Verti dėmesio šie prokurorų komentarai: „Tokio instituto egzistavimas gali būti pateisintas tik jo galimybe pritaikyti spec. liudytojo statusą asmenims, turintiems teisinę neliečiamybę, kai juos būtina apklausti dėl jų galimai padarytos nusikalstamos veikos ir turimų duomenų nepakanka tam, kad būtų įteikti pranešimai apie įtarimą, o šiuo atveju pradėdamas teisinės neliečiamybės panaikinimo procesas (pvz., Seimo nariai ir pan.). Tokia nuostata turėtų būti įtvirtinta BPK.“; „Šis institutas buvo sukurtas asmenims, kurie turi tam tikrą imunitetą dėl pripažinimo įtariamuoju ir apklausos. (...)”.

Dauguma šiuo klausimu pasisakiusių tyrime dalyvavusių prokurorų ypatingai akcentavo būtinus nutarimo apklausti asmenį specialiu liudytoju priėmimo tvarkos pakeitimus, pagal kuriuos teisė priimti tokį nutarimą turėtų būti suteikta ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams, siekiant eliminuoti galimą proceso vilkinimą. Argumentacija buvo ta, jog tyrėjui nereikalingas prokuroro pritarimas pateikiant asmeniui pranešimą apie įtarimą. Taip pat šios grupės respondentai pažymėjo, jog iš minėto nutarimo turinio apklausiamam asmeniui turėtų būti aišku, apie kokią savo galimai padarytą nusikalstamą veiką jis sutinka būti apklausiamas. Buvo ir siūlymas dėl galimų pakeitimų, susijusių su specialiam liudytojui teisės į gynybą, analogiškos įtariamojo teisei, užtikrinimu.

⁹⁵ Šiuo aspektu yra pabrėžtinai specialaus liudytojo instituto prisidėjimas prie Konstitucijos 21 str. 1 d. įtvirtintos vertybės - asmens neliečiamybės - saugojimo, kurios turinį, anot Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, sudaro „fizinis bei psichinis neliečiamumas. Tai reiškia, kad įstatymai turi užtikrinti, jog žmogus bus saugomas nuo bet kokio nepagrįsto išorinio valstybės, savivaldybių institucijų, jų pareigūnų ir tarnautojų, taip pat kitų asmenų poveikio jo gyvybei, sveikatai, fizinio aktyvumo laisvei ir bet kokio kėsinosi į jo psichinę ir dvasinę būseną, jo intelektualinę ir kūrybinę raišką.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Valstybės žinios. 2000, Nr. 39-1105.) (autorės pastaba)

Apibendrinant tyrėjų nuomones aptariamu klausimu galima teigti, jog specialaus liudytojo instituto būtinumas grindžiamas tuo, kad specialaus liudytojo statusas, skirtingai negu įtariamojo statusas, nesukelia asmeniui tam tikrų neigiamų pasekmių (įtraukimas į duomenų bazes, kardomųjų priemonių paskyrimas ir pan.). Specialus liudytojas pripažįstamas svarbiu informacijos šaltiniu, kuriuo dėka aiškėja situacija, taip pat jo vaidmuo tiriamos nusikalstamos veikos kontekste. Taip pat pabrėžiamas šio instituto reikalingumas siekiant apsaugoti asmenį nuo nepagrįsto įtarimo bei užtikrinti tyrimui svarbių duomenų gavimą, tokiu būdu pasiekiant kompromisą tarp privačių ir viešų interesų. Be to manoma, kad jo dėka galima tikrinti įvairias versijas nereiškiant galimiems įtariamiesiems įtarimų, tokiu būdu nepažeidžiant asmens teisių bei palengvinant tyrėjų darbą. Verta dėmesio ir pozicija, pagal kurią specialaus liudytojo institutas yra būtinas norint greitai gauti informacijos apie visas aplinkybes tuo atveju, jei šiuo statusu apklausiami asmenys, turintys teisinį imunitetą, pvz. Seimo nariai, kuriems įtarimai gali būti pateikti tik Seimo sutikimu, kas, savo ruožtu, užtrunka gana ilgai ir tuo apsunkina procesą.

Išskirtini šie tyrėjų siūlymai: specialaus liudytojo atsakomybės už melagingų parodymų davimą įvedimas; nutarimo apklausti asmenį specialiu liudytoju priėmimo prerogatyvos suteikimas ir tyrėjams. Idomus požiūris buvo išsakytas dėl specialaus liudytojo baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą, pagal kurį specialus liudytojas savo pasirinkimu turėtų atsakyti į jam apklausos metu pateikiamus klausimus, tačiau dėl atsakymų į pageidautinus klausimus turėtų būti atsakingas dėl jų tikrumo. Taip pat atkreiptas dėmesys į tai, jog tam tikrais atvejais specialiam liudytojui turėtų būti užtikrinta teisė gauti valstybės teikiamą teisinę pagalbą. Kita vertus, manoma, kad specialiam liudytojui turėtų būti skiriama bent pati švelniausia kardomoji priemonė arba kitos procesinės prievartos priemonės. Kaip galimas Lietuvos Respublikos BPK pakeitimas/papildymas minimas specialaus liudytojo sąvokos apibrėžimas, jo teisių ir pareigų reglamentavimas, taip pat jo statuso pabaigos nustatymas.

Taigi, matyti, jog atliktas empirinis tyrimas atspindi specialaus liudytojo instituto praktinio taikymo tendencijas. Tai, savo ruožtu, yra tiesiogiai susiję su šio instituto praktinę reikšmę baudžiamajame procese. Tyrimo rezultatai leidžia pagrįsti aptariamo instituto būtinybę bei suteikia galimybę gilesnių jo praktinių probleminių aspektų nustatymui. Pastebėtina, jog kylantys praktiniai nesklaidumai atspindi ankstesniuose skyriuose aptartų problemų aktualumą, kaip antai – neaiški specialaus liudytojo teisinė padėtis, nutarimo apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką tvarka, asmens atsisakymo tokios apklausos pasekmės ir kt. Atliktas empirinis tyrimas taip pat padeda geriau suvokti specialaus liudytojo instituto esmę atsižvelgiant į ankstesniuose skyriuose pateiktus teorinius samprotavimus bei įvertinti specialaus liudytojo instituto indėlį į baudžiamąjį procesą.

IŠVADOS

Remiantis šiame darbe iškeltų problemų analize bei atlikto empirinio tyrimo rezultatais galima teigti, jog tyrimo hipotezė pasitvirtino. Šiuo pagrindu galima formuluoti tokias išvadas:

1. Specialaus liudytojo institutas yra asmens apsisprendimo laisvės realizavimo forma, nes jo dėka asmeniui suteikiamos galimybės savo noru pasinaudoti savo *teise* duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, nesuteikiant pastarajam įtariamą statuso.

2. Specialus liudytojas – tai toks asmuo, kuris jo sutikimu gali būti apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Jis neprivalo duoti teisingus parodymus, kadangi negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už melagingų parodymų davimą.

3. Specialus liudytojas turi tiek liudytojui, tiek įtariamajam būdingas teises, taip pat turi išskirtinę tik jam įtvirtiną procesinę teisę – reikalauti būti pripažintam įtariamuoju. Specialaus liudytojas turi vienintelę pareigą – atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, kuri suponuoja ir jo atsakomybę už šios pareigos nevykdymą – jam gali būti taikomas Lietuvos Respublikos BPK 142 str. numatytas atvesdinimas.

4. Pagrindinis kriterijus atibojant specialų liudytoją nuo liudytojo yra aukščiau minėtos baudžiamosios atsakomybės jam netaikymas. Tuo tarpu nuo įtariamą specialus liudytojas skiriasi tuo, kad pastarajam negali būti skiriamos kardomosios priemonės ir atitinkamai negali būti varžomos jo teisės bei laisvės.

5. Specialaus liudytojo samprata yra susijusi su jo procesiniu teisiniu statuso – jo pradžia, realizavimu bei pabaiga. Specialaus liudytojo statuso atsiradimą baudžiamajame procese nulemia du kriterijai: negalimumas suformuluoti asmeniui įtarimą bei atitinkamai suteikti įtariamą statusą – faktinis pagrindas; prokuroro nutarimas apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką bei asmens pritarimas prokuroro valiai – juridinis pagrindas.

6. Specialaus liudytojo statuso realizavimas yra siejamas su pastarojo liudijimo ypatumais, kurie kartu yra ir jo procesinės garantijos – *teisė*, bet ne *pareiga* duoti parodymus, taip pat atleidimas nuo pareigos sakyti tiesą. Pasinaudojimas šiomis teisėmis asmeniui, turinčiam specialaus liudytojo statusą, nesukelia jokių neigiamų pasekmių.

7. Specialaus liudytojo statusas gali pasibaigti trimis būdais: suformuluojant asmeniui įtarimą bei įteikiant pranešimą apie tokį; apklausiant asmenį bendra tvarka; nutraukiant ikiteisminį tyrimą Lietuvos Respublikos BPK numatytais pagrindais.

8. Galima išskirti dvi specialaus liudytojo instituto reglamentavimo kryptis: pirma, baudžiamąjį persekiojimą perspektyva tuo atveju, kai asmeniui negalima suformuluoti įtarimo; antra, priemonė pašalinti perteklinių įtarimų kurimą, kas, savo ruožtu, nesukeltų neigiamų padarinių asmenims bei sumažintų ikiteisminio tyrimo tyrėjų ir prokurorų darbo krūvius.

9. Specialaus liudytojos institutas baudžiamajame procese yra būtinas, tačiau jis reikalauja aiškesnio reglamentavimo, kadangi esama specialaus liudytojo padėtis yra pakankamai neapibrėžta. Tai sukelia praktines problemas tiek asmenims, turintiems šį statusą, tiek ikiteisminį tyrimą atliekantiems subjektams.

PASIŪLYMAI

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta darbo tiriamojoje dalyje bei į suformuluotas išvadas, galima suformuluoti tokius pasiūlymus:

1. Siūloma išplėsti specialaus liudytojo reglamentavimą Lietuvos Respublikos BPK įtvirtinant specialaus liudytojo sąvoką, nustatant jo teises ir pareigas bei atsakomybę (jeigu tokia egzistuotų). Šios teisės normos turėtų būti perkeltos į atskirą skirsnį, tokiu būdu attribojant specialų liudytoją nuo paprasto bei pabrėžiant jo savarankiškumą.

2. Siūlytinas Lietuvos Respublikos BPK pakeitimas būtų nutarimo apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką priėmimo tvarkos tobulinimas. Be prokuroro, ši prerogatyva turėtų būti suteikta ikiteisminio tyrimo pareigūnui, kuris betarpiškai atlieka ikiteisminio tyrimo veiksmus.

3. Siekiant išvengti galimų teisės į gynybą pažeidimų siūloma numatyti Lietuvos Respublikos BPK būtino įgalioto atstovo dalyvavimo galimybę, kurios pagrindai turėtų būti analogiški kai kuriems Lietuvos Respublikos BPK 51 str. nustatytiems būtino gynėjo dalyvavimo pagrindams (pvz., specialus liudytojas nepilnametis arba turi tam tikrų fizinių ar psichinių trūkumų). Siūlytina koreguoti Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą, kuriame turėtų atsispindėti specialaus liudytojo galimybės kreiptis į atitinkamą instituciją bei gauti prašomas paslaugas.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Lietuvos Respublikos teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014;
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341;
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41⁽¹⁾, 77⁽²⁾, 80⁽¹⁾, 374⁽¹⁾, 374⁽²⁾, 412⁽¹⁾ straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas. Valstybės žinios. 2007, Nr. 81-3312;
4. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo pakeitimo įstatymas. Valstybės žinios. 2005, Nr. 18-572;
5. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymas Nr. I-8 „Dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo“ (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2008, Nr. 6-234.

Tarptautiniai teisės aktai

6. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987;
7. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 77-3288.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Valstybės žinios. 1999, Nr. 15-402;
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981

straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”. Valstybės žinios. 2000, Nr. 39-1105.

Teismų praktika

10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-183/2009;
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009;
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011;
13. Lietuvos Apeliacinio Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 7 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-22/2007;
14. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-460-86-2010;
15. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. rugsėjo 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-535-312-2011;
16. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. lapkričio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-1125-149-2011;
17. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gruodžio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-921-366-2011.

Specialioji literatūra

18. Ancelis P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Monografija. Vilnius: Saulelė, 2006;
19. Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L., et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: „Industrus“, 2009;
20. Ažubalytė R. et al. Baudžiamojo proceso principai. Vilnius: Eugrimas, 2009;
21. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011;
22. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P., et al. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003;
23. Jurka R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009;
24. Jurka R., Randakevičienė I., Juzukuonis S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: „Industrus“, 2009;

25. Kazlauskas M., Rinkevičius J. Asmenų parodymai baudžiamajame procese. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991;
26. Merkevičius R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.

Periodinė literatūra

27. Ažubalytė R. Diskrecinio baudžiamojo persekiojimo realizavimo kriterijai: reali nuteisimo galimybė ir viešasis interesas. Jurisprudencija. 2003, Nr. 38(30);
28. Goda G. Procesinės prievartos priemonės samprata. Teisė. 1998, 32;
29. Gušauskienė M. Įtariamojo teisė būti informuotam: teorinės prielaidos ir įgyvendinimo galimybės. Jurisprudencija. 2008, Nr. 6(108);
30. Jurka R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. Jurisprudencija. 2009, Nr. 1(115);
31. Jurka R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. Jurisprudencija. 2006, Nr. 1(79);
32. Jurka R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese. Jurisprudencija. 2004, Nr. 51(43);
33. Kilinskas V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. Teisė. 2005, Nr. 57;
34. Losis E. Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius, 2010;
35. Merkevičius R. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti žmogaus pripažinimą įtariamuoju. Teisė. 2005, Nr. 57;
36. Merkevičius R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. Teisė. 2006, Nr. 60;
37. Šapalaitė E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. Jurisprudencija. 2007, Nr. 3(93);
38. Головки Л. В. Реформа уголовного процесса во Франции. Государство и право. 2001, №8. Москва.

Internetiniai tinklapiai

39. <http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaijeska/detalipaijeska.aspx?detali=2>
40. <http://www.infolex.lt/portal/start.asp>
41. <http://www.lat.lt/default.aspx?item=home&lang=1>
42. <http://www.lrkt.lt/Dokumentai.html>

43. <http://www.lrs.lt>

Kiti šaltiniai

44. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 11, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 316, 317, 318, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios bei kodekso papildymo naujais 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais įstatymo projekto ir jo įsigaliojimo bei įgyvendinimo projekto. 2007, Nr. XP-2220(3).

SANTRAUKA

Draudimas versti duoti parodymus prieš save yra vienas iš esminių baudžiamojo proceso principų, kurio pagrindu liudytojui yra suteikiamas imunitetas nuo apklausos, kurios metu jis gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tačiau tuo atveju, kai asmuo pats sutinka duoti tokius parodymus, tokia apklausa yra galima. Asmuo, apklausiamas kaip liudytojas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką vadinamas „specialiu liudytoju“, kurio sampratos nagrinėjimui ir yra skirtas šis darbas.

Darbo temos aktualumą lemia tai, kad šiuo metu specialaus liudytojo institutas baudžiamajame procese yra sulaukęs pakankamai nedaug mokslininkų dėmesio, taip pat yra minimaliai reglamentuojamas. Tai, savo ruožtu, sąlygoja tam tikrus nesklandumus taikant aptariamo instituto normas praktikoje. Pažymėtina, jog viena iš specialaus liudytojo instituto paskirčių yra ydingos praktikos – perteklinių įtarimų formulavimo – pašalinimas. Būtent todėl specialaus liudytojo sampratos baudžiamajame procese analizė yra verta dėmesio.

Pagrindiniai tyrimo metodai, naudotini darbe yra: Lietuvos ir tarptautinių teisės aktų atitinkamų straipsnių dispozicijų, mokslinės literatūros analizė, objektyvus ir subjektyvus jų vertinimai, taip pat teismų praktikos apžvalga. Praktiniu aspektu svarbią reikšmę turi anketavimo metodas.

Tyrimo kryptys yra atskleidžiamos darbo dėstomosios dalies skyriuose. *Pirmame skyriuje* siekiama atriboti specialų liudytoją nuo liudytojo ir įtariamojo. Kadangi esama specialaus liudytojo teisinė padėtis yra tarpinė tarp liudytojo ir įtariamojo, šiame skyriuje yra apžvelgiamos pastarųjų subjektų procesinių teisinių statusų prigimtis. Taip pat pateikiama draudimo versti duoti parodymus prieš save principo analizė. *Antrajame skyriuje* nagrinėjami specialaus liudytojo statuso pradžios faktinis ir juridinis pagrindai. Specialaus liudytojo statuso realizavimas atskleidžiamas atliekant šio proceso dalyvio apklausos ypatumų bei jam suteiktų procesinių teisių turinio analizę. Aptariami galimi specialaus liudytojo statuso išnykimo variantai. *Trečiajame skyriuje* gilinamasi į specialaus liudytojo procesinio intereso turinį, taip pat apibūdinama specialaus liudytojo instituto praktinė taikomoji situacija Lietuvoje, aptariant atlikto empirinio tyrimo – anoniminio anketavimo – rezultatus.

Darbas yra baigiamas *išvadomis iš pasiūlymais*, kuriuose, remiantis empirinio tyrimo rezultatais bei teoriniuose skyriuose iškeltų problemų analize, konkretizuojama specialaus liudytojo instituto būtinybė baudžiamajame procese.

SUMMARY

The prohibition to force to give any evidence against yourself is the fundamental principle of criminal procedure, which is the basic of the witness's immunity from such interrogation, during which the witness may give some evidence about one's probably done criminal act. However, in case of a person's consent, such interrogation can be possible. The person, who is interrogated as a witness about oneself probably done criminal act, is named a „special witness“. To its conception's consideration is assigned this work.

The theme of the work is relevant because of the currently special witness's institution's in criminal procedure lack of scholars' attention, as like as it is minimally regulated. Therefore some ambiguities applying this institution's legal rules take place in practice. It should be noted, that the main special witness's institution's purpose is the exclusion of a such faulty practice, as the formulating of excessive suspicions. That is why the analysis of the special witness's conception in the criminal procedure is worth of attention.

The main methods of the research used in this work are: the analysis of Lithuanian and international legal acts and scientific literature, its objective and subjective assessment, judicial review. In the aspect of practice the method of questionnairing is important.

The directions of the research are detected in the main parts. *In the first part* it is aiming to distinguish the special witness from the witness and suspect. As far as the present special witness's legal status is intermediate between witness and suspect, there are surveyed the latter subjects' procedural legal statuses in this part. Also it is represented the analysis of the principle of prohibition to force to give any evidence against yourself. *In the second part* there are considering factual and legal basics of the special witness's status beginning. The enforcement of the special witness's status is disclosed by performing the analysis of interrogation's peculiarity of this attendee of the process and content of its procedural guarantees. *The third part* is devoted to the content of the special witness's procedural interest. There is also describing the practical situation in Lithuania applying this institution's legal norms. There are discussing the results of done empirical research – anonymous questionnaire.

At the end of the work there are formulated theoretical and practical *conclusions and suggestions*, which define the institution's of the special witness necessity in the criminal procedure.

PRIEDAS

Anketos pavyzdys

Specialaus liudytojo instituto praktinė reikšmė baudžiamajame procese

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – LR BPK) 80 straipsnio 1 punkte yra numatyta išlyga, leidžianti ikiteisminio tyrimo stadijoje asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jo sutikimu apklausti kaip liudytoją.

Šios LR BPK normos pagrindu baudžiamajame procese, o būtent – ikiteisminio tyrimo stadijoje, yra išskiriamas „specialaus“ liudytojo institutas, kurio praktinę reikšmę siekiama įvertinti taikant empirinį mokslinio tyrimo metodą – atliekant asmenų, savo darbo praktikoje susiduriančių su „specialaus“ liudytojo institutu, - ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų ir prokurorų anketavimą.

1. Jūsų pareigos:

2. Jūsų darbo stažas teisėsaugos institucijoje, dirbant su ikiteisminiu tyrimu:

- 0 – 5 metai;
- 5 – 10 metų;
- 10 – 15 metų;
- 15 – 20 metų.

3. Kaip dažnai savo darbo praktikoje esate susidūręs su asmeniu, turinčiu specialaus liudytojo procesinį teisinį statusą?

- Dažnai;
- Retai;
- Labai retai;
- Nesu susidūręs nė karto.

4. Ar pritariate LR BPK nustatytai išimčiai, pagal kurią asmuo, apklausiamas specialiu liudytoju, neatsako už melagingų parodymų davimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso numatyta tvarka?

- Pritariu visiškai;
- Pritariu iš dalies;
- Nepritariu (jeigu galite, trumpai paaiškinkite, kodėl:

- Šis specialaus liudytojo liudijimo ypatumas neturi didelės įtakos ikiteisminiam tyrimui.

5. Kokias dažniausiai pasekmes lemia asmens, kurio atžvilgiu yra priimtas prokuroro nutarimas apklausti jį apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, atsisakymas duoti tokius parodymus?

- Asmuo apskritai nėra apklausiamas;
- Asmuo apklausiamas kaip liudytojas apie jam žinomas aplinkybes, reikšmingas bylai išspręsti, tačiau tiek, kiek tai nėra susiję su nusikalstamos veikos padarymo aplinkybėmis;
- Asmeniui įteikiamas pranešimas apie įtarimą padarius atitinkamą nusikalstamą veiką, o vėliau, ikiteisminio tyrimo eigoje, nepasitvirtinus įtarimams, ikiteisminis tyrimas jo atžvilgiu nutraukiamas.

6. Kaip dažnai ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas, turint per mažai faktinių duomenų, patvirtinančių, kad asmuo, apklaustas specialiu liudytoju, padarė atitinkamą veiką, ir leidžiančių suformuluoti bei įteikti pastarajam pranešimą apie įtarimą?

- Dažnai;
- Retai;
- Labai retai;
- Specialus liudytojas – tai yra potencialus įtariamasis, todėl ikiteisminį tyrimą tikslinga tęsti tol, kol nebus surinkta pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių suformuluoti bei įteikti jam pranešimą apie įtarimą.

7. Jūsų manymu, kuriam procesiniam statusui yra artimesnis specialus liudytojas?

- Liudytojui;
- Įtariamajam;
- Manau, kad specialus liudytojas yra tarpinis subjektas tarp liudytojo ir įtariamojo.

8. Ar sutinkate, kad esama specialaus liudytojo procesinė padėtis sudaro tam tikras prielaidas potencialiam teisės į gynybą pažeidimui?

- Sutinku visiškai (jeigu galite, trumpai paaiškinkite, kodėl:

_____);
- Sutinku iš dalies (jeigu galite, trumpai paaiškinkite, kodėl:

_____);
- Nesutinku (jeigu galite, trumpai paaiškinkite, kodėl:

_____).

